

Jaarboek 1987

O
C
G

Landgraaf

PE

O.C.G.L.

J A A R B O E K

1987

INHOUD

Blz:

5	Voorwoord
6	Pentekening. Wandelpad langs Eikenbos
7	Het orgel in de parochiekerk OLV. Hulp der Christenen te Nieuwenhagen
11	Belangrijke data voor de parochie Nieuwenhagen i.v.m. 150 jarig bestaan.
13	Pastoor Simonis
14	Vondelingen te Maastricht
34	Vondelingen in Schaesberg
38	Prentjes
42	De boerderij en haar bewoners
72	Geologische achtergronden bij de archeologische vondsten van Vroeg-Middeleeuwse pottenbakkersovens in het z.g. middengebied te Nieuwenhagen
75	De H. Barbara
83	Pré-historische vondsten.
91	De Tweede Kamer beslist over Landgraaf
106	Ut SUNLEED
107	De kunst en het kruisbeeld
122	Pentekening. Rimborg. Achterkant Brugstraat
123	Sjtekker, Sjnoor en Sjtopkontak
127	Etikette rónk 1900
131	Wieëtesweed vur in ut hoeshshouwe
135	Het Eikenbos
153	De geologie van het Eikenbos

VOORWOORD

- "Onwetenden bestuderen het verleden in de geschiedenis, verstandigen bestuderen de toekomst in de geschiedenis" -,

luidt een Duits spreekwoord.

Geschiedenis is geen optelsom van 'feitelijkheden' uit een 'dood' verleden, maar maakt een levend onderdeel uit van het heden, juist ook van een heden dat op de toekomst is gericht. Een verleden dat hierbij echter geen afgerond geheel vormt, maar een gegeven dat telkens weer tot andere benaderingen en visies inspireert en tot eventuele aanvullingen en wijzigingen leidt.

Het is een bekend gegeven dat 'de Geschiedenis' in ruime kring niet altijd als even positief ervaren wordt. Te vaak nog wordt het geassocieerd met 'jaartallen' en 'het memo-reren van feiten' e.d..

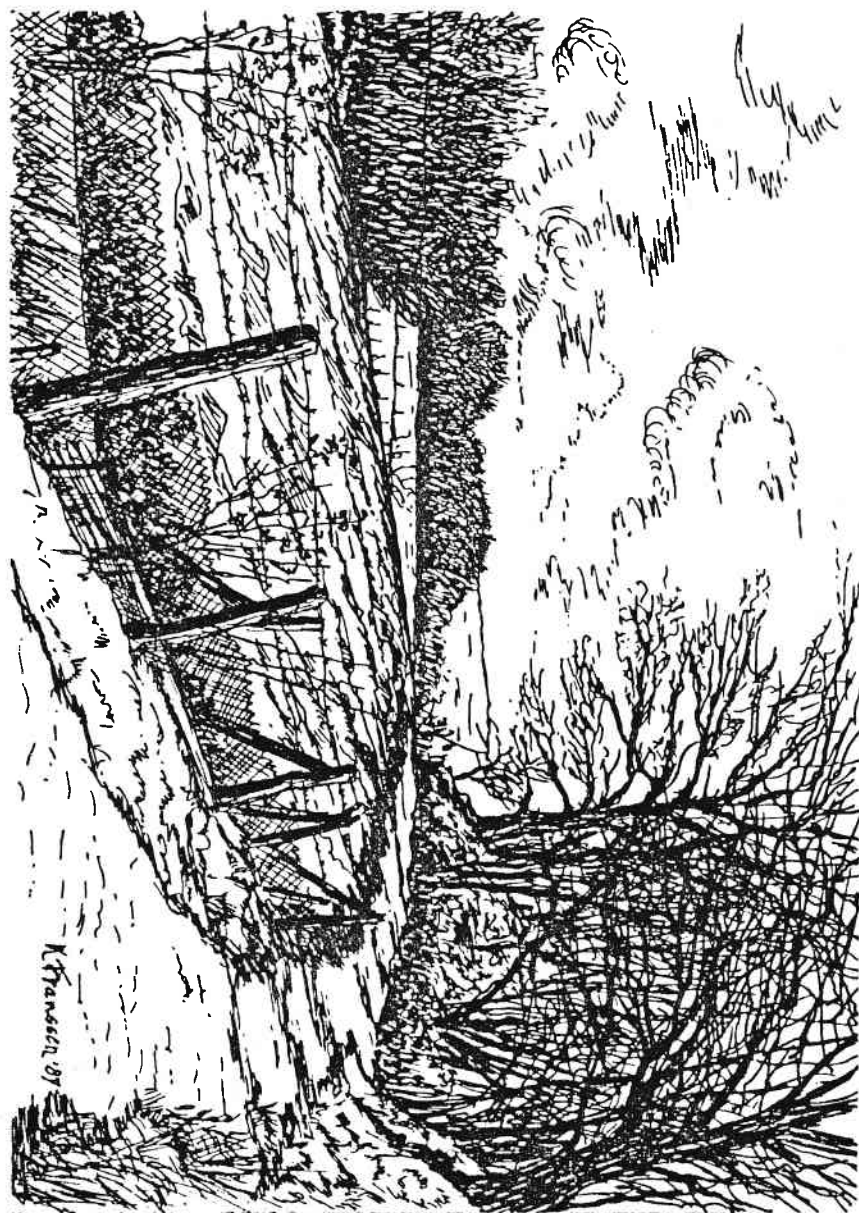
Hier ligt, voor een genootschap als het onze, een taak om o.a. door de uitgave van een Jaarboek een breder publiek te bereiken. Een rol die het Jaarboek, met een veelvoud aan onderwerpen, de afgelopen twee jaar met succes heeft vervuld. Naast het bulletin, waarvan de verspreiding overwegend beperkt is tot de leden van het O.C.G.L., is het vooral dit Jaarboek dat als een soort 'uithangbord' van het genootschap dienst doet.

Het succes van zo'n uitgave is echter, evenals het wel en wee van de vereniging, afhankelijk van meerdere factoren. Voor beide, het genootschap en het Jaarboek, betekent het rusten op zijn lauweren echter een eerste stap terug. Een Jaarboek is vaak een graadmeter van voor- of tegenspoed van de desbetreffende vereniging. Een jong en bloeiend genootschap, dat volgend jaar zijn eerste lustrum hoopt te vieren en waarvan het leden-aantal sinds de oprichting gestaag stijgt, alsook het voor u liggende Jaarboek, dat inmiddels z'n derde jaargang kent, hebben beide inmiddels hun bestaansrecht duidelijk bewezen.

Om van een succes te kunnen blijven spreken is, mijns inziens, het oplage-aantal het minder belangrijke onderdeel. Juist voor ons genootschap moet gelden: kwaliteit boven kwantiteit! Daarom mag ik hier de redactie en auteurs feliciteren met het Jaarboek 1987, daar men in bovenstaande opzet weer volledig is geslaagd.

Oktober 1987

M.G.H. Derks
voorzitter O.C.G.L.

HET ORGEL in de PAROCHIEKERK
'OLV HULP DER CHRISTENEN'
te NIEUWENHAGEN

Nadat de oude parochiekerk, het huidige patronaat; "Sjpaans Kentje" aan de Rötcherweg te Nieuwenhagen in 1840 werd voltooid, na reeds in 1832 begonnen te zijn met de afbraak van het koor van de oude kapel en de bouw van het nieuwe priesterkoor met sacristie (1), begon men met de inrichting van het nieuwe (grotere) kerkgebouw.

Men bezat toen reeds:

Een eenvoudige verzilverde kelk, welke in 1745 was gekocht uit de nalatenschap van de stichter van de eerste kapel, Jan Flecken (1685-1734) (2), een monumentaal hoofdaltaar met 2 zijaltaren, in 1823 (of 1832 ?) aangekocht van de voormalige abdij van de zusters Cisterciënserinnen te Burtscheid bij Aken(3),

een hardstenen doopvont uit 1831, een tweede zilveren kelk, in 1835 geschonken door H.Zengen, die kerkmeester en kerkontvanger was (4) en enkele kroonluchters (1837).

In het jaar 1853 schonk Baron de Rosen uit Schaesberg de Nieuwenhaagse parochie een olm als materiaal om het oksaal aan te passen, teneinde "eene orgel te dragen", het duurde echter tot 1858 tot dit orgel er kwam. Terwijl twee plaatselijke schrijnwerkers, Pieter Bellinge en Pieter Jozef Vaessen, de eikenhouten orgelkast vervaardigden, werd de fa. Gebr. Müller uit Reifferscheid belast met de bouw van het eigenlijke orgel (5), dit bedrijf was in 1802 gesticht door de broers Paul en Nikolaus Müller en leidde gedurende drie generaties tot laat in de 19e eeuw een bloeiend bestaan; het zwaartepunt van hun activiteiten lag in het gebied tussen Aken, Keulen en Bonn; ook in onze omgeving bouwden de gebroeders Müller verschillende orgels: o.a. te Schaesberg, parochiekerk "H.H.Petrus en Paulus" (1861), Merksteijn, parochiekerk "H.Willibrordus" (1842), kerkrade, parochiekerk "H.Lambertus" (1840), Mechelen, parochiekerk "H.Johannes de Doper" (1845), Schandelen, parochiekerk "H.Hart" (1841), Eijs, parochiekerk "H.Agatha" (1844), Gulpen, hervormde kerk (1846) en Wylre, parochiekerk "H.Gertrudis" (1862-1875) (6). Volgens een reconstructie zou de dispositie van dit Müllerorgel in de Nieuwenhaagse parochiekerk er destijds als volgt hebben uitgezien (7);

<u>manuaal I</u>	<u>manuaal II</u>	<u>pedaal</u>
Bourdon 16'	Bourdon 8'	Bazuin 16'
Prestant 8'	Voix Celeste 8'	
Holpijp 8'	Fluit harm. 8'	
Prestant 4'	Octaaf 2'	
Cornet 4st.	Klaroen 4'	
Mixtuur 3st.		
Quint 11/3		

Na de ingebruikneming van de nieuwe parochiekerk aan de Kerkstraat in 1917, werd het Müllerorgel in 1918 van de oude naar de nieuwe kerk overgebracht door de fa. Gebr. Vermeulen uit Weert; bij deze gelegenheid werden 18 tonen van de Bourdon 16' op een afzonderlijke, pneumatische windlade geplaatst, welke aan het pedaal gekoppeld kon worden; in 1919 werd een elektrische windvoorziening aangebracht, zodat de "orgeltrapper" overbodig werd (8).

In 1932 werd het oude Müllerorgel grondig vernieuwd en uitgebreid: de mechanische tractuur werd vervangen door een pneumatische overbrenging; dit werk werd uitgevoerd door de fa. Gebr. Vermeulen uit Weert (9), het orgel kreeg na deze uitbreiding met gebruikmaking van het materiaal van het oude orgel de volgende disposities:

<u>Manuaal I</u>	<u>Manuaal II (zweel werk)</u>	<u>pedaal</u>
Bourdon 16'	Gamba 8'	Subbas 16'
Prestant 8'	Bourdon 8'	Zacht gedekt 8'
Salicionaal 8'	Voix Celeste 8'	Bazuin 16'
Holpijp 8'	Acoline 8'	
Prestant 4'	Flûte harm. 8'	
Mixtuur 3 st	Fugara 4'	
Woudfluit 2'	Octaaf 2'	
Trompet 8'	Oboe 8'	
	Tremulant	

Ook werd de oude speeltafel in de orgelkast vervangen door een losstaande speeltafel. Op zondag 3 april 1933 werd het orgel plechtig ingewijd bij gelegenheid van het 40-jarig priesterfeest van pastoor J. Stassen; na een plechtig lof vond er een orgelconcert plaats door dhr. J. Coumans uit Maastricht (10).

Tijdens een algehele restauratie van de parochiekerk werd de oude eikenhouten orgelkast, evenals het monumentale hoofdaltaar, in 1958 beschilderd in de huidige kleuren. Nog maar enkele jaren geleden, in

1980, kreeg het orgel een "groot-onderhoudsbeurt", uitgevoerd door de fa. Wilbrand uit Mariënberg (11).

Tot voor kort was er weinig of niets bekend over de geschiedenis van dit orgel; zo lezen we in een onlangs verschenen overzicht van in Limburg aanwezige orgels: "R.K.kerk O.L.Vrouw Nieuwenhagen: orgel gebouwd door fa.Stahlhut, bouwjaar onbekend".

De fa. Stahlhut uit Aken bouwde aan het begin van deze eeuw diverse orgels, ook in onze omgeving, o.a. Heerlen, parochiekerk "H.Pancratius" (1908), Simpelveld, parochiekerk "H.Remigius" (ca.1925), Holset, parochiekerk H.Lambertus" (1920), Maastricht, kapel zusters, "Arme kind Jesus" (1929), Vaals, parochiekerk "H.Paulus" (1919) (12).

Uit het onlangs geïnventariseerde parochiearchief is echter gebleken, dat we te maken hebben met een -in 1932 helaas verbouwd- Müllerorgel uit 1858. Helaas rest ons echter van dit oude orgel slechts de fraaie eikenhouten orgelkast en enig pijpwerk, zodat het orgel geen historische waarde meer bezit.

Noten:

- 1) Parochiearchief "OLV Hulp der Christenen" Nieuwenhagen (KAN) nr. 157
- 2) Uit parochiebezit gestolen op 19/20 juli 1983.
- 3) In "Nieuwenhagen: kapel-hulpkerk-rectoraat-parochie" (.J.J.H.M.Meens) lezen we dat deze koop geschiedde op 3 maart 1823 (blz.26), in "Gregor von Burtscheid" (W.Zimmermann) echter 1832. Nader onderzoek gewenst.
- 4) Eveneens uit parochiebezit gestolen op 19/20 juli 1983.
- 5) KAN nr. 59/1
- 6) G.Oost. B.Wisgerhof, P.Hartemink: Er staat een orgel in....." (1983 blz.124)
- 7) Offerte uit bedrijfsarchief fa. Gebr.Vermeulen te Weert (1930)
- 8) KAN 1.
- 9) KAN 4; offerte (1930) Bedrijfsarchief Vermeulen Weert (7).
- 10) Programma inwijdingsplechtigheid (3 april 1933)
- 11) KAN.
- 12) G.M.I. Quaadvlieg: "Orgels in Limburg" (1982.

Rolduc, 13 dec.1986.

BELANGRIJKE DATA

voor de parochie Nieuwenhagen i.v.m. 150-jarig bestaan

5 juni 1734	testament van Jan Flecken betr. de stichting van de kapel te Nieuwenhagen.
8 juni 1740	toestemming van Keizer Karel VI van Oostenrijk tot de bouw van de kapel.
nov. 1745	inwijding van de kapel door abt Fabritius van Rolduc namens de Bieschop van Luik.
1792	uitbreiding van de kapel onder Deservitor P.J.Jongen.
15 juli 1801	indeling van de kapel bij de parochie Schaesberg.
30 sep. 1807	erkenning van de kapel als <u>Hulpkerk</u> van Schaesberg.
3 mrt. 1823	aankoop Hoofdaltaar met beide Zijaltaren van de voormalige abdij Burtscheid.
2 oct. 1827	schenking van de pastorie aan de Heereweg.
19 apr. 1831	instelling van het <u>Rectoraat</u> ; benoeming van Rector J.J.Bosten.
23 apr. 1831	eerste doopsel.
2 juni 1831	eerste huwelijk.
12 juni 1831	eerste begrafenis op het kerkhof aan de Heereweg.
10 jan. 1832	oprichting van de Broederschap van de Altijddurende Aanbidding.
4 febr.1832	toewijding van de kerk en het Rectoraat aan "O.L.Vrouw Hulp der Christenen".
1832	sloop gedeelte van de oude kapel en bouw achterste gedeelte der nieuwe kerk.
28 mrt. 1837	verheffing van het Rectoraat tot <u>Parochie</u> .
juli 1837	installatie van de eerste pastoor (J.G.Klausener).
9 jan. 1838	inwijding van het kerkhof aan de Haanweg door deken J.P.Schmeitz van Kerkrade.
1839	sloop van het resterend gedeelte der oude kapel en voltooiing van de nieuwe kerk.
30 sept.1840	benoeming van de eerste kapelaan (H.J.Henrotte).
1841	oprichting van de Broederschap " O.L. Vrouw Hulp der Christenen".
23 juli 1847	inwijding van het tweede gedeelte van het kerkhof aan de Haanweg door deken

- 1848 A.J.Quodbach van Kerkrade.
verkoop oude pastorie aan de Heereweg
en ingebruikneming pastorie aan de Röt-
scherweg.
- 1858 bouw van het Müllerorgel.
- 15 sept. 1866 oprichting van de Congregatie van het
H.Hart van Jesus.
- 1887 oprichting van de Aartsbroederschap van
de H.Rozenkrans.
- 1902 oprichting van de Broederschap van de
Onbevleete Ontvangenis.
- 1904 aankoop van de kapelanie aan de Röt-
scherweg.
- 30 juni 1916 eerstesteening voor de nieuwe kerk.
- 3 juni 1917 afsplitsing van de parochie Nieuwenha-
gerheide.
- 23 dec. 1917 inzegening en ingebruikneming van de
nieuwe kerk.
- 1919 oprichting van de Mannenaartsbroeder-
schap van de H. Familie.
- 1919 oprichting van het Kerkelijk Zangkoor
"St.Caecilia".
- 1921 oprichting van de vrouwenbroederschap
van de H. Familie.
- 1932 verbouwing en uitbreiding van het Mül-
lerorgel.
- 1950 verbouwing van het patronaat "Sjpaans
Kentje".
- 1954-1958 restauratie van de kerk onder pastoor
J.H.Simonis.
- 1966 bouw van de dagkapel naast de kerk.
- 1970 verkoop van de pastorie en kapelanie
aan de Rötischerweg en ingebruikneming
pastorie aan de Heereweg.
- 1971 verbouwing priesterkoor en schildering
interieur der kerk.
- 1979 verbouwing van het priesterkoor der
kerk.
- 20 juli 1983 grote inbraak in de sacristie.
- 1985 herstel van het voegwerk aan de west-
gevel en torens der kerk.
- 1987 restauratie patronaat "Sjpaans Kentje".
-

PASTOOR SIMONIS

PASTOOR SIMONIS een groot figuur,
Als geestelijke en als postuur,
Sleet drieëntwintig jaren hier,
Tot volmaaktheid van het dorpsvertier.
Ook zijn fiets verried zijn pad,
Op welk adres hij huisbezoek had.
Rookte op tijd ook zijn sigaretje,
St.Jansdag was voor hem een pretje.
Iedereen was dan present,
Met iets voor de prominent,
Op de preekstoel ons ontwaakte,
Nam zijn stelling als iets hem raakte.
In een beleid dat waar en gewis,
Steeds nog leeft van PASTOOR SIMONIS.

Mariet Henssen

VONDELINGEN te MAASTRICHT

't Was min of meer toevallig, dat wij ontdekten welk een groot aantal vondelingen door de ambtenaar van de Burgelijke stand te Maastricht rond het jaar 1820 in de geboorteregisters was ingeschreven. Op zoek nl. naar interessante en spectaculaire stukken voor een tentoonstelling in te richten bij het 100-jarig bestaan van het Rijksarchief in Limburg in 1966 herinnerden wij ons enkele z.g. vondelingenakten bijlagen bij de registers van de Burgelijke Stand van Maastricht die qua inhoud en door bijgevoegde voorwerpen (briefjes, lintjes e.d.) voor dit doel zeer geschikt waren. Spoedig bleek echter, dat hun aantal zeer groot was en inderdaad hun inhoud zeer interessant. Een en ander was voor ons aanleiding hiernaar een meer uitvoerig onderzoek in te stellen, waarbij van meerdere collega's van het Rijksarchief hulp werd ondervonden, 1). 't Bleek immers spoedig dat het hier niet om een eenvoudig, weinig omvangrijk probleem ging - regelmatig stoot men in de registers van de Burgelijke Stand van een plaats wel eens op enkele vondelingen - maar dat het niet slechts om tientallen maar zelfs over een tijdvak van enkele jaren om honderden ging die in Maastricht te vondeling waren gelegd. Om precies te zijn in de jaren 1814-1823, een periode van tien jaar waarover wij na een aantal steekproeven genomen te hebben ons onderzoek uitstrekten, 509 vondelingen, met meer in het bijzonder een top in de jaren 1819-1821, in welke drie jaren er in Maastricht precies 250 vondelingen bij de ambtenaar van de Burgelijke Stand werden aangegeven. Als men dan in aanmerking neemt, dat door diezelfde ambtenaar van de Burgelijke Stand in deze drie jaren 2352 levend geboren kinderen werden ingeschreven, en het aantal vondelingen derhalve meer dan 10% hiervan bedroeg, dan is het duidelijk, dat er iets bijzonders aan de hand moet zijn geweest. Dit probleem vraagt dan ook om een nader onderzoek. Een onderzoek waartoe wij een eerste aanzet gemaakt hebben maar dat aan de hand van de

door ons gevonden gegevens en bereikte resultaten voortgezet moet worden en verder uitgediept. Op de eerste plaats moet het te bestuderen tijdperk uitgebreid worden; wij namen slechts de tienjarige periode tussen 1814 en 1823, omdat dit topjaren waren voor wat betreft het getal vondelingen. Men zou het b.v. moeten uitstrekken over de jaren 1750-1850. Verder heeft het vondelingenprobleem zoals elders ook te Maastricht tal van facetten 2). We zullen er in dit artikel slechts een vijftal in 't kort bespreken, waarvan wij mogen veronderstellen, dat zij de belangstelling zullen hebben van de genealogisch geïnteresseerde lezer.

Het voornaamste aspect -het sociale- zullen wij niet of nauwelijks aanroeren. Het vondelingenprobleem is uit dit oogpunt immers zo belangrijk, dat hieraan een aparte en uitvoerige studie moet gewijd worden door onderzoekers die in deze wetenschap gespecialiseerd zijn.

De vijf volgende aspecten van de Maastrichtse vondelingenkwestie zullen wij hier behandelen.

- I. Het juridische aspect. Welke wettelijke bepalingen golden er in de jaren 1814-1823 te Maastricht ten aanzien van vondelingen en hoe is men daarmee omgesprongen.
- II. Het Maastrichtse vondelingenhuis en de personen die rechtstreeks bij het vondelingenprobleem betrokken waren.
- III. De vondstomstandigheden. Hoe en waar werden de kinderen gevonden.
- IV. De naamgeving. Welke namen kregen de vondelingen en hoe ging men hierbij te werk.
- V. De verdere lotgevallen van de vondelingen en hun eventuele afstammelingen, voor zover een en ander bij een eerste onderzoek te achterhalen was.

Als bijlage publiceren we dan op de eerste plaats een lijst van de 509 vondelingen uit de jaren 1814-1823. Van iedere vondeling vermelden we (voor zover te achterhalen waren) naam, voornaam(en), geslacht, datum van vinding en aangifte, door wie gevonden, waar gevonden, ev. vondstomstandigheden en bij de vondelingenakte gevoegde briefjes of voorwerpen, leeftijd, en verdere lotgevallen. Verder een fragment genealogie van de familie van de persoon, die zich het lot van de Maastrichtse vondelingen bijzonder heeft aangetrokken, en enkele andere om hun inhoud belangrijke stukken.

(Door ons zijn deze gegevens niet overgenomen, om-

dat dit voor ons doel minder belangrijk is. U kunt deze lijst vinden in: "Huldeblijk" van Jan J.M.H. Verzijl).

1. Het juridische aspect.

Na de aftocht der Fransen uit Maastricht in de loop van 1814 ging de stad in het jaar daarna behoren tot het koninkrijk der Nederlanden van Willem I, dat het tegenwoordige Nederland en België omvatte. Maastricht werd de hoofdstad van de nieuw gecreëerde provincie Limburg, die bestond zowel uit de tegenwoordige Nederlandse als Belgische provincie van die naam 3). Vele Franse wetten bleven nog enkele tientallen jaren van kracht, met name de "Code Civil" -het Burgerlijk Wetboek-, en de "Code Penal" -het Wetboek van Strafrecht-. Beide wetboeken waren te danken aan het genie van Napoleon en niet gemakkelijk voor verbetering vatbaar. In beide komen enkele bepalingen ten aanzien van vondelingen voor, die slechts weinig gewijzigd naderhand ook in de betreffende Nederlandse wetboeken zijn overgenomen. In de artikelen 349 en 352 van de "Code Penal" wordt het te vondeling leggen van een kind beneden de zeven jaar strafbaar gesteld en wel met een gevangenisstraf van drie maanden tot één jaar of van zes maanden tot twee jaar vermeerderd met een geldboete, zulks naar gelang dit te vondeling leggen gebeurt op een eenzame plaats of een niet eenzame plaats 4). In de "Code Civil" -het Burgerlijk Wetboek- wordt in art. 58 geregeld wat met een pas geboren kind, dat gevonden wordt, moet gebeuren 5). Dit komt hierop neer -en dit is vooral belangrijk, omdat hieruit praktisch alles voortvloeit wat aangaande vondelingen schriftelijk wordt vastgelegd- dat iedereen die een vondeling vindt deze moet brengen naar de ambtenaar van de Burgerlijke Stand met de kleren en alles wat op het kind werd gevonden en een verklaring moet afleggen over tijd, plaats en omstandigheden van het vinden. De ambt.B.S. zal hiervan een proces-verbaal opmaken (dit proces-verbaal duiden wij als "vondelingenakte" aan), waarin bovendien de geschatte leeftijd van het kind wordt opgenomen, het geslacht en de namen, die de vinder/aangever aan het kind geeft. Dit proces-verbaal -en dit is o.i. enigzins in afwijking van het bewuste artikel van het Burgerlijk Wetboek- wordt bij de bijlagen van de Burgerlijke Stand gedeponeerd en in het geboorteregister schrijft de ambtenaar slechts een uittreksel hiervan in. Deze akte vervangt als 't ware de geboorte-akte van de vondeling. Niet duidelijk is, wat er

moet gebeuren met een vondeling, die niet pas-geboren doch reeds enige weken, maanden of zelfs jaren oud is. Hierover spreekt immers het bewuste artikel in de "Code Civil" niet. Van deze zal wellicht reeds een geboorte-akte bestaan en wij zijn er in geslaagd van verscheidene vondelingen de echte geboorte-akte te achterhalen. Doch hierover hierna meer uitvoerig. Behalve de bepalingen in de "Code Penal" was er o.a. nog de Franse wet van 17 december 1796 (27 Frimaire an 5), die van toepassing bleef en die bepaalde dat de vondelingen op kosten van de Staat zouden worden opgevoed en het decreet van keizer Napoleon van 19 januari 1811, waar we nog op terug zullen komen. Op te merken valt, dat men in de wetgeving t.a.v. vondelingen eigenlijk op twee gedachten hinkte: van de ene kant stelde men het te vondeling leggen strafbaar, van de andere kant nam men alle mogelijke maatregelen ter verzorging van de vondelingen en maakte men het te vondeling leggen van kinderen zelfs gemakkelijk. Dit gebeurde vooral in het decreet van 19 januari 1811.

Men begrijpt, dat er in de Franse revolutietijd en daarna onder Napoleon, toen jarenlang grote legers door geheel Europa trokken en in tal van steden, zoals ook in Maastricht, grote garnizoenen lagen, het aantal onwettige geboorten sterk toenam. De overheid zag al spoedig in, dat men t.a.v. deze kinderen van ongehuwde moeders, waarvan de vaders veelal militairen waren, iets moest doen. In de eerste jaren van de revolutie noemde men ze "Enfants de la Patrie" -men herinnere zich de "Ehrenmütter" uit de jaren 1940-45- en vandaar ook de wet van 17 december 1796. Men schreef voor dat in iedere arrondissementshoofdplaats een vondelingenhuis moest zijn, met een rol, waarin de kinderen te vondeling gelegd konden worden. 6). Terzijde van de poort bevond zich dan meestal een getraliede uitbouw, waarachter een grote, staande houten cylinder was aangebracht, die rond gedraaid kon worden om zijn lengte-as, en die de vondelingenrol of vondelingenmolen werd genoemd. De moeder, die haar kind kwijt wilde, zette dit in de houten cylinder en draaide deze een halve slag zodat men het kind er aan de binnenkant kon uithalen. Intussen verduwen zij. Men kan niet zeggen, dat men met het voorschrijven van dergelijke voorzieningen nog veel aandacht had voor de strafbepalingen in de "Code-Penal". Overigens moeten wij vaststellen, dat de rol aan het Maastrichtse vondelingenhuis eerst laat werd aangebracht nl. in de loop van 1819. We zullen daarop nog terugkomen.

Bij alle wettelijke bepalingen en voorschriften t.a.v. vondelingen ging men er van uit, dat de vader en de moeder van het kind onbekend waren. Veel hing er natuurlijk van af of men werkelijk ernstig moeite deed om de ouders te achterhalen. De vondelingen behoorden dus tot een andere categorie dan de verwaarloosde kinderen, waarvan de ouders wel bekend waren doch hun ouderlijke plichten niet wilden of konden waarnemen, of de wezen, waarvan de ouders overleden waren. Volgens art. 4 van het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 26 januari 1818 moesten de plaatselijke besturen aanstonds aan hen kennisgeving doen van het vinden van een vondeling onder overlegging van een afschrift van het proces-verbaal van de ambt. B.S. (de vondelingen-akte) en autorisatie verzoeken om het gevonden kind op Rijkskosten te doen opvoeden 7). Gedeputeerde Staten namen meestal dienovereenkomstig een besluit. Dit moeten we goed voor ogen houden als we het Maastrichtse vondelingenprobleem onder de loupe nemen. De verzorging van de verwaarloosde kinderen en wezen immers kwam niet ten laste van het Rijk. Was alles aangeande vondelingen voornamelijk door de Franse overheid reeds vrij goed geregeld, welke voorschriften onder het Nederlands bewind bleven bestaan, een kant van de zaak was o.i. tamelijk in het duister gebleven. Wij hebben namelijk niet veel kunnen achterhalen over wat er gebeurde als de ouders of de moeder naderhand bekend werden, het kind terugvorderden en weer tot zich namen. In 't bijzonder wat moest de ambtenaar van de Burgerlijke Stand dan doen. Onder welke naam ging de vondeling verder door het leven, onder zijn vondelingennaam of onder die, welke hij/zij bij een eerdere aangifte bij de Burgerlijke Stand reeds gekregen had. Dan zou de ambt. B.S. toch op zijn minst een kanttekening bij de betreffende vondelingen-akte moeten plaatsen. Hoe moesten de ouders bewijzen, dat een bepaald kind inderdaad het hunne was? In werkelijkheid werden er bij de Maastrichtse vondelingen zeer vaak voorwerpen gelegd om naderhand zijn ware identiteit te kunnen bewijzen. Dit alles moet nog nader onderzocht worden. Tot nog toe hebben wij slechts één geval kunnen achterhalen, waarbij door een officiële verklaring van de moeder achteraf zo'n kwestie werd opgelost, zodat zowel bij de geboorteakte als de vondeling-akte in de registers van de Burgerlijke Stand een kanttekening werd geplaatst waaruit bleek, dat beide akten slechts op één kind betrekking hadden 8). Op deze wijze moeten

echter voor ons veel vondelingen spoorloos geworden zijn.

11. Het Maastrichtse vondelingenhuis en de personen die rechtstreeks bij het vondelingenprobleem betrokken waren.

De geschiedenis van de Maastrichtse sociale instellingen in de vorige eeuw moet nog geschreven worden. Tot nu toe zijn slechts enkele pogingen in deze richting gedaan, die om verschillende redenen niet tot voltooiing en/of publicatie kwamen. Ook bestaan er van enkele instellingen Gedenkboeken, die echter vaak verre van volledig zijn 9). In 1802 schijnt de Administratieve Commissie der Burgergasthuizen in de Witmakersstraat een gebouw gehuurd te hebben, waarin vondelingen ondergebracht konden worden. Men begon met 17 kinderen, in 1803 waren er 25, en in 1804 27. Door de gestadige groei van het aantal was men gedwongen naar een grotere behuizing om te zien. In 1810 ruilde men het gebouw in de Witmakersstraat met het Protestantse weeshuis in de Lenculenstraat. In de periode die wij behandelen, was het vondelingenhuis hier ondergebracht. Het gebouw bestaat thans nog, de Toneelacademie is er in gevestigd (Lenculenstraat 33). Op het einde van de Franse tijd verbleven er 115 kinderen in dit huis. Exacte opgaven uit latere jaren zijn ons niet bekend ook al omdat een groot aantal vondelingen direct na hun opname werden uitbesteed bij particulieren. Op 1 januari 1823 waren er vermoedelijk niet meer dan 34 vondelingen in het huis zelf opgenomen 10). In een groot aantal dorpen in de omgeving van Maastricht zowel op tegenwoordig Belgisch als Nederlands gebied had men echter pleeggezinnen, waarin de kinderen tegen vergoeding werden verzorgd. Zo waren er in 1823 vondelingen uit Maastricht uitbesteed in Amby, Aubel (Blg.), Beek, Bemelen, Berg en Terblijt, Canne (Blg.) Klein Spauwen (Blg.), Margraten, Meerssen, Montenaeken (Blg.), Neerharen (Blg.), Schaesberg, Scharn, Schinnen, St. Pieter, Smeermaes (Blg.), Veltwezelt (Blg.), Winsbeek (Blg.), Winthagen (Blg.), Wolder (Blg.), en dan nog bij verschillende gezinnen in de stad zelf 11). Indien de kinderen in leven bleven zijn zij meestal in deze dorpen blijven hangen, getrouwd en vindt men er nu nog hun afstammelingen. Dit bemoeilijkt het onderzoek naar de verdere lotgevallen van de vondelingen ten eerste. De kinderen die in het vondelingenhuis bleven, kregen daar onderwijs. D.w.z. enkele uren per week werden in

een klein vertrek 30 à 40 kinderen bij elkaar geperst, waar hun dan de eerste beginselen van lezen werden bijgebracht 12). In 1817 bleek er alles "ten uiterste morsig en onrein" te zijn en de kinderen "slorsig en ongewassen" 13). Onze indruk is, dat de kinderen die in een gezin uitbesteed waren, vooral op de dorpen, betere levenskansen hadden en beter verzorgd werden ofschoon daar van onderwijs in die tijd wellicht helemaal geen sprake geweest zal zijn.

Na de verovering van de stad op de Fransen in 1814 werd in het vondelingenhuis een compagnie Zwitsers ingekwartierd, hetgeen de meest ongewenste toestand in het leven riep. Dit duurde tot begin 1819, toen de militairen eindelijk vertrokken, en de toestand o.i. ook anderszins verbeterd moet zijn.

Van veel belang waren natuurlijk de personen, die rechtstreeks bij de vondelingen betrokken waren. Op de eerste plaats was dit de beheerder of huishouder van het Vondelingenhuis. Dit moet al vrij spoedig zijn geweest Joannes Wenceslaus Albert; in de Franse tijd was hij aanvankelijk Directeur van de Nieuwenhof aan de Zwingelput. Hij was het echter, die in de eerste tijdvan de door ons onderzochte periode steeds de op de stoep of in de naaste omgeving van het vondelingenhuis gevonden kinderen bij de ambtenaar van de Burgerlijke Stand komt aangeven.

Over zijn beheer en beleid in het Vondelingenhuis hebben wij niet veel kunnen achterhalen, alleen dat er de toestand uit verschillende oogpunten verre van ideaal was. De namen van de vondelingen, die hij heeft aangegeven, zijn wellicht aan zijn brein ontsproten.

Joannes Wenceslaus Albert had uit zijn eerste huwelijk een dochter, Anne Marie genoemd, maar die in andere stukken steeds wordt aangeduid als Josephine Anna Marie, en die zich zelf blijkbaar steeds Josephine noemde. Deze Josephine Albert is in de Maastrichtse vondelingenkwestie o.i. een zeer belangrijke rol gaan spelen. Bij de bestudering der stukken ontkomt men niet aan de indruk, dat deze tot nog toe volkomen onbekende vrouw, vervuld van liefdevolle zorg voor de verwaarloosde jeugd en uit medelijden met de ongelukkige vrouwen en meisjes, die vaak niet wisten waar zij met hun pas geboren kinderen naar toe moesten, het heft in het Vondelingenhuis in handen heeft genomen en handig gebruik makend van wetsbepalingen en voorschriften -wie haar hierbij geholpen heeft is nog niet duidelijk- honderden arme kinderen van volledige verwaarlozing heeft trachten

te redden.

Zoals boven gezegd verdwenen in het begin van 1819 de militairen uit het Vondelingenhuis aan de Lenculenstraat en het is op 6 februari van dat jaar, dat Josephine Albert -zij is dan 22 jaar oud- de eerste door haar op de stoep van het huis gevonden vondeling op het stadhuis kwam aangeven 14). Dit had tot dan toe in negen van de tien gevallen haar vader gedaan. Het kind krijgt de naam: Agatha Trebal. Op het eerste oog zegt deze achternaam niets. Maar als men iets meer thuis is in de naamgeving van de Maastrichtse vondelingen dan kan men deze naam gemakkelijk ontleden. Men neemt de tweede lettergreep van de naam: AL, zet daar de eerste lettergreep omgekeerd achter: TREB wordt dus BERT en dan heeft men Josephine's eigen achternaam: ALBERT. Na dit eerste kind geeft zij in vijf jaar tijd (tot 31 december 1823) nog ongeveer 350 kinderen aan. Opvallend is dat men ook kort daarna art. 3 van het keizerlijk decreet van 1811 gaat uitvoeren. Daarin staat immers, dat er naast de poort van ieder vondelingenhuis een rol moet zijn 15). Deze was in Maastricht nog niet aanwezig want tot dan toe werden de kinderen praktisch altijd op de stoep van het vondelingenhuis gevonden, nadat men aangebeld had. Op 16 juli 1819 werd echter het eerste kind in de rol gevonden, een jongetje, 16 dagen oud 16). Hij werd dan ook prompt Hendrik Joseph ROL genoemd. Daarna werd het grootste gedeelte van de kinderen in de rol gevonden. Men kan niet aan de indruk ontkomen, dat Josephine Albert in het treffen van deze voorziening, die het te vondeling leggen gemakkelijk maakte, de hand heeft gehad.

Vanaf dat moment nam het aantal vondelingen schrikbarend toe. Werden er in 1818 26 kinderen gevonden, in 1819 waren het er 71 en in 1820 zelfs 97. Daarna zakte het jaarlijks aantal weer iets nl. tot 82 in 1821, en in beide volgende jaren waren het er telkens 60. Wij vermoeden, dat de moeders vaak in overleg met Josephine Albert de kinderen in de rol van het Vondelingenhuis legden. In ieder geval kunnen wij in een aantal gevallen bewijzen, dat Josephine Albert geweten moet hebben wie de ouders of de moeder van de vondeling waren. Bij een eerste onderzoek hebben wij reeds een tiental vondelingen kunnen identificeren d.w.z. hun vader en/of moeder kunnen achterhalen en hun werkelijke naam, waaronder zij eerder in de Burgerlijke Stand waren ingeschreven. Indien men van gemeentewege een serieus onderzoek had willen instel-

len dan was men natuurlijk nog gemakkelijker achter de werkelijke identiteit kunnen komen. Maar men stelde maar steeds aan Gedeputeerde Staten voor om deze kinderen op Rijkskosten te verzorgen en op te voeden. Werd het Gedeputeerde Staten al te bar en schreven zij aan het Gemeentebestuur, dat van een bepaald kind gezien de bijgevoegde kentekenen of een briefje de ouders toch wel konden worden achterhaald, dan antwoordde de Maastrichtse magistraat doodleuk, dat men ondanks het meest uitvoerige onderzoek de identiteit van de ouders niet had kunnen vaststellen 17). En dit terwijl de Burgemeester als ambtenaar van de Burgerlijke Stand enkele weken of maanden tevoren de eigenlijke geboorte-akte van het kind -meestal met dezelfde voornamen- persoonlijk had ondertekend. Een paar frappante gevallen willen wij hier laten volgen.

Op 1 oktober 1817 wordt een kind gevonden op de stoep van het Vondelingenhuis, 6 weken oud, op dit kind een oud militair zakboekje t.n.v. François Joseph Défaux, flanker bij een bepaald regiment te Maastricht 18). De vondeling wordt ingeschreven onder de namen Philippus Josephus Sappeur. Nij blijkt zes weken van te voren nl. op 10 augustus 1817 te Maastricht een kind in het geboorteregister ingeschreven te zijn onder de naam Philippus Josephus Défaux, zoon van Francisus Josephus Défaux, corporaal sappeur bij het 44e bataillon infanterie nationale militie te Maastricht en Maria Josepha Pierra. Dit is natuurlijk de vondeling. Men heeft dit ook geweten want men geeft het kind niet alleen dezelfde voornamen als in de geboorte-akte, maar terwijl de vader in het militair zakboekje op de vondeling gevonden als flanker wordt aangeduid, geeft men het kind de achternaam Sappeur zoals de vader in de eigenlijke geboorte-akte wordt vermeld.

Nog meer tekenend is het geval Anna Slork-Krols 19). Op 27 november 1819 vindt Josephine Albert in de rol een meisje van bijna 3 jaar met een briefje: "Anna Krols gedoopt in St. Servaas, oud twee jaar en 9 maant" De vondeling wordt onder de naam Anna Slork (de achternaam Krols dus omgekeerd) ingeschreven in de vondelingen-akte en het Gemeentebestuur stelt aan Gedeputeerde Staten voor deze vondeling voor Rijksrekening in het vondelingenhuis op te nemen. Gedeputeerde Staten schrijven terug, dat de moeder van dit kind toch wel achterhaald kan worden 20). De Burgemeester antwoordt hierop doodnuchter, dat hij alle

moeite gedaan heeft en het kind zelfs op het stadshuis heeft laten komen, maar dat het niet kon zeggen, wie zijn moeder was. Hij had echter maar de geboorte-registers van zijn eigen gemeente hoeven na te slaan om op 30 januari 1817 (dus ongeveer twee jaar en negen maanden te voren) de geboorte-akte te vinden van Anna Crols, onwettig kind van Anna Maria Crols, dienstmeid wonende in de Lantarenstraat. In de doopregisters van de St. Servaas had hij bovendien de doopakke kunnen vinden, zoals op het briefje bij de vondeling vermeld staat. 't Valt moeilijk aan te nemen, dat noch Josephine Albert, noch de Burgemeester van Maastricht, tevens ambtenaar van de Burgerlijke Stand, niet geweten hebben wie de moeder van deze vondeling was. Maar het Rijk betaalde.

Tenslotte nog het geval De la Rue - Lutter, waar we boven in ander verband reeds melding van maakte 21). Ook hier was o.i. de werkelijke identiteit van de vondeling bekend. Joannes Lutter op 23 maart 1822 te Maastricht gevonden is in werkelijkheid het kind van Anna Maria De la Rue. Deze was afkomstig uit Lutterade doch kreeg het kind op 6 januari 1822 bij tijdelijk verblijf te Maastricht. Toen men de vondeling een naam moest geven ontleende men die aan de woonplaats van de moeder (Lutterade - Lutter). Hieruit blijkt, dat men wist wie de moeder van deze vondeling was.

De gehele situatie blijkt wellicht het beste uit een brief van 8 november 1822, aanwezig in het gemeentearchief van Maastricht en door een pleegmoeder, vrouw Moers, gericht aan de "Mijnheer de President van de Pieuse Fondatie" 22). Wat was het geval? Bij vrouw Moers bleek een vondeling uitbesteed te zijn, vermoedelijk Michaël Schavel, die door zijn moeder werd opgeëist 23). De moeder was door de "Juffrouw uit het Vondelingenhuis" gestuurd. Hieruit blijkt dus, dat de moeder bekend was en bovendien dat de "Juffrouw" -en dit kan niemand anders zijn dan Josephine Albert- het in het Vondelingenhuis voor 't zeggen had en als zodanig algemeen bekend was. Dat 't bovendien blijkbaar mogelijk was, dat een vondeling bij zijn eigen moeder uitbesteed werd en deze daarvoor de vergoeding trok. Dit moest dan wel gebeuren met "de orders van de Heeren", waarmee vermoedelijk het Bestuur van het Vondelingenhuis of het Burgerlijk Armbestuur bedoeld werd. Het kind behield dan echter zijn status van vondeling en het Rijk betaalde de kosten. Dit vroom bedrog werd o.i. met veel élan door Josephine Albert -vermoedelijk met

steun en goedkeuring van bepaalde overheidspersonen-beoefend tot welzijn van de verwaarloosde Maastrichtse jeugd. Zij verdient hiervoor op z'n minst de eretitel: eerste sociale werkster van Maastricht. Alles ging goed zolang het Rijk maar betaalde, maar in 1822 werd het Rijkssubsidie voor het vondelingenhuys in Namen ingetrokken en het jaar daarna ook voor dat in Maastricht 24). Er werden toen maatregelen genomen om de vondelingen kwijt te raken en veel moeten er toen door hun ouders zijn teruggenomen. Hierover ontbreken ons echter de gegevens en daardoor zijn de verdere lotgevallen van tal van kinderen, die een tijdlang als vondeling te boek hebben gestaan, niet meer te achterhalen. Omstreeks half november 1823 werd op bevel van het gemeentebestuur de rol aan het Vondelingenhuys verwijderd. Van die tijd af worden de kinderen weer op de stoep gevonden. Het aantal te vondeling gelegde kinderen in Maastricht liep snel terug; waren het er in 1823 nog 60 in 1824 werden er nog precies 5 gevonden. Ook de taak van Josephine Albert blijkt hiermee ten einde te zijn - hoe zij persoonlijk op dit alles gereageerd heeft, is ons onbekend. Op 14 november 1825 trouwt zij met de Gronsveldse graankoopman Joannes van den Boorn en gaat wonen in de Hoogbrugstraat in Wijk.

III. De vondstomstandigheden. Hoe en waar werden de kinderen gevonden.

Zoals we gezien hebben werden de kinderen tot juli 1819 meestal op de stoep van het Vondelingenhuys gevonden, daarna tot half november 1823 in de rol. Werden zij niet bij het Vondelingenhuys zelf gevonden dan vaak in de naaste omgeving daarvan. Een enkele maal ook wel op andere plaatsen in de stad; de beschrijving van de vondstomstandigheden is dan soms meer uitvoerig en daardoor interessanter. We zouden b.v. willen verwijzen naar de vondelingen, gevonden op 21 juni 1815, 2 september 1817, 16 oct. 1818 en op 26 mei 1822.

Waren de vondstomstandigheden typerend of om een of andere reden abnormaal dan werd hier vaak de naam aan ontleend (zie hierna bij naamgeving). Interessant zijn ook de beschrijvingen van de kleren van het kind in de vondelingenakten - zij hebben b.v. bijna altijd twee mutsjes op - en vooral de voorwerpen (lintjes, koordjes, stukjes stof) en de briefjes die bij de vondeling gevoegd zijn. Linten en briefjes zijn meestal nog in originali aanwezig en aan de vondelingenakten gehecht.

De briefjes zijn soms roerend in hun onbeholpenheid. De kroon spant wel het gedichtje gevoegd bij de vondeling Anna Dicht, gevonden op 11 juli 1820:

"Hier lig ik seer onbekwaam en
Mariana is mijn naam
mijn vader wilt mijn niet
en mijn moeder die is doot
ik bide lieve godt maar om het
dagelijks broot".

Wij hebben de teksten steeds zoveel mogelijk letterlijk overgenomen in de lijst van de vondelingen.

IV. De naamgeving. Welke namen kregen de vondelingen en hoe ging men hierbij te werk.

De kwestie van de naamgeving van de vondelingen is zeer interessant 25). Het zijn meestal typische namen, die thans bij hun afstammelingen nog vaak opvallen. Toch mag men niet stellen, dat iedereen die een enigzins vreemde naam draagt van een vondeling afstamt. De meest voor de hand liggende naam is natuurlijk de naam "Vondeling", die in ons land ook inderdaad voorkomt.

Als een groot aantal kinderen gevonden wordt, biedt dit echter geen uitkomst. Men hield zich hierbij meestal aan een voorschrift van de Franse minister van Binnenlandse Zaken uit 1812 26). Deze schreef voor, dat men namen van bestaande families moest vermijden, dit kon verwarring en onaangenaamheden geven. Het beste werd geacht de naam te ontleen aan het verleden of aan bijzondere omstandigheden of kenmerken van de vondeling. Vaak werd de naam ontleend aan de plaats, waar het kind gevonden was. De naam moest gegeven worden door de vinder/aangever, waarbij meestal wel overleg werd gepleegd met de ambtenaar van de Burgerlijke Stand. De voornaam werd, tenzij deze op een briefje aangegeven was, praktisch altijd overgenomen van de heilige van de dag, waarop het kind gevonden werd. De achternaam vormde hiervan soms een gedeelte of werd mede hieraan ontleend, b.v.:

Hieronimus Leeraar.

Caspar Aanbidder (6jan.Driekoningen).

Antonius Heil.

Petrus Banden (gevonden op 1 aug. feest v. Petrus banden, in gevangenschap).

Johannes Evan(gelist).

Gabriel Sengelaart (zeer spitsvondig gevormd uit: aart/sengel).

George Rymart (George Mart/yr).

Hubertus Jager.

Karel Borro (Carolus Borromeus).

Stephanus Martel (Stephanus Martelaar).

Indien op het bijgevoegde briefje een achternaam voorkwam dan werd deze meestal op een of andere manier vervormd, omgedraaid of letters verwisseld. Vooral Josephine Albert blijkt op dit punt zeer handig en inventief geweest te zijn. 't Zijn soms echte puzzles om uit de namen, die zij gegeven heeft, de werkelijke naam te achterhalen. Heel vaak blijkt de werkelijke naam van 't kind in de vondelingennaam verborgen te zijn. Crols - Slork hebben wij reeds gezien. Steeds is ongetwijfeld Smeets, Trebal - Albert, Nubar is het omgekeerde van Ruban - lint. Ingewikkeld is: Taubedson gevormd uit: Beaudsont. Men kan de namen naar hun aard in enkele groepen indelen.

- A. Namen ontleend aan de tijd van het jaar, waarin of de weersomstandigheden waaronder het kind gevonden is.
- B. Namen ontleend aan historische gebeurtenissen.
- C. Namen ontleend aan de vondstomstandigheden in het algemeen.
- D. Namen wellicht ontleend aan de toestand of het gedrag van de vondeling.
- E. Namen ontleend aan bijgevoegde voorwerpen of op briefjes voorkomende aanwijzingen.
- F. Onverklaarbare of volkomen willekeurig verzonden namen.
- A. Namen ontleend aan de tijd van het jaar, weersomstandigheden enz. zijn o.a.
 Beautemps, Agatha, 4 febr. 1814
 Dumai, Monique, 1 mei 1814
 Jeudi, Marcel, donderdag 2 juni 1814.
 Automne, François, 4 okt. 1814.
 Sneeuw, Balthasar, 6 jan. 1815.
 Watervloed, Catharina, 11 jan. 1816.
 Palm, Hermanus, 6-8 apr. 1816, 7 apr. Palmzondag.
 Tulp, Maria, 18 apr. 1816.
 Vrucht, Laurencia, 10 aug. 1816.
 Oogst, Susanna, 11 aug. 1816.
 Herfst, Cornelus, 14 apr. 1816.
 Vrost, Clemens, 23 nov. 1816.
 IJzel, Eva, 23 dec. 1816.
 Prima, Genoveva, 2 jan. 1817.
 Lente, Gregorius, 11 maart 1817.

Hoogtijd, Juliaan, 5-8 april 1817, Pasen 6 apr. 1817.

Tiental, Barbara, 14 apr. 1817: de 10e vondeling van 1817.

Groei, Philip, 2 mei 1817.

Bloei, Maria, 12 mei 1817.

Sinxen, Johanna, 23 mei 1817, Pinksteren.

Windrig, Clotildis, 3 juni 1817.

Hitte, Paulina, 21 juni 1817.

Druif, Lambertina, 17 sept. 1817.

Evening, Gerarda, 23 sept. 1817.

Regens, Franciscus, 2 dec. 1817.

Koel, Nicolaas, 3 dec. 1817.

Nevels, Josephina, 16 dec. 1818.

Orkaan, Jan, 10 juli 1819.

IJs, Joannes, 7 dec. 1819.

Maneschijn, Jacobus Josephus, 25 dec. 1819.

Grootvorst, Antonia, 9 jan. 1820.

Boreas, Karel, 11 jan. 1820

Masker, Franciscus, 11 febr. 1820, Carnaval.

Sprokkel, Joseph, 17 febr. 1820, Sprokkelmaand.

Wijnoogst, Mich. Et., 11 okt 1820.

Slagt, Jacques, 31 okt. 1820.

Guur, Noël, 28 dec. 1820.

Maart, Felix, 10 mrt. 1821.

Ter Sneeuw, Odilia, 18 jan. 1823.

8. De namen ontleend aan historische gebeurtenissen zijn vooral voor Maastricht in de jaren 1814-1815 zeer interessant. Zo vindt men b.v. de naam: Maria Blocus, gevonden op 7 maart 1814, kennelijk gegeven naar aanleiding van de insluiting van de stad door de Russische kozakken; François Sortie naar aanleiding van een uitval van de Franse troepen een dag later; Etienne Paix 16-18 april 1814 is zo genoemd naar de overgave van de stad Maastricht, die op 18-19 april plaats vond; Jean Lajoye en Philippe Vuurwerk werden gevonden en aangegeven op 22-23 en 23-24 augustus 1814 en werden zo genoemd naar aanleiding van de feestelijkheden en vuurwerk ter gelegenheid van de verjaardag van Willem I op 24 augustus. De namen Victoria Behaald, Victor Quatrebras, Jan Pieter Paulus Belle-Alliance en Alexander Waterloo, allen gevonden in juni-juli 1815, zijn natuurlijk ontleend aan de overwinning op Napoleon bij Waterloo op 18 juni 1815. Twee jaar later, kennelijk bij de herdenking van deze veldslag, noemt men drie kinderen op 15-16 juni 1817 gevonden

resp. Frans Aanval, Frederik Veldslag en Willem Zegepraal.

- C. Als voorbeelden van namen, die ontleend zijn aan de vondstomstandigheden in het algemeen, kunnen wij de volgende noemen: Frederik Stoepmans, Maria Anna op de Stoep, Leopoldina Drempel, Gregorius Trap, gevonden naast de trappen van het huis van notaris Van der Houven in de Papenstraat, en Carolina Mand, gevonden in een asmand. Franciscus Mist werd gevonden aan de voet van een mesthoop en Julia Gragt in de Grachtstraat in Wijk-Maastricht. Janna Verwers in de Ververhoek en Maria Abt in de Abtstraat. Maria Magdalena Schouwborg werd gevonden op de stoep van de grote poort van de Redoutezaal of Schouwborg, Maria Karre dichtbij een kar en Jan Bijenkorf in een bijenkorf. Aardig is in dit verband de naam Joseph Hijbel, zo genoemd omdat Josephine Albert op dit kind attent werd gemaakt door de herrie, de hijbel, die er 's nachts onder haar raam plaats vond. Philip Ter Sluis werd gevonden bij de Zwarte Sluis tussen de St. Pieters- en Tongerse Poort.
- D. Van een aantal namen zou men kunnen veronderstellen, dat zij ontleend werden aan de toestand of het gedrag van de vondeling. Als voorbeeld hiervan zouden wij kunnen aanhalen: Maria Rhume, die misschien verkouden was, Karel Bejaard en Maria Zuster, een jongetje van vier jaar met een klein meisje op z'n arm. Pieter Zwak, een kind dat inderdaad twee dagen nadat 't gevonden was, overleed. Verder wellicht Thomas Vroom, Servaas Welstand, Maria Eerbaar, Joanna Beschaafd.
- E. De namen ontleend aan bijgevoegde voorwerpen of aan op briefjes voorkomende namen zijn vooral in latere jaren zeer talrijk. Men krijgt de indruk, dat vooral Josephine Albert op dit punt zeer vindingrijk was. Catharina Roomsche is zo genoemd, omdat op een briefje stond "Roomsche gedoopt". Nubar-Ruban (Lint), om de rechterarm een lint. Een naam, die in Maastricht en omgeving door talrijke nakomelingen van een bepaalde vondeling gedragen wordt is: Satijn. Joseph Satijn kreeg deze naam naar aanleiding van een stukje wit satijn, waarop geschreven "il est baptisé Joseph", dat bij de vondeling gevonden werd. Mahot is samengesteld uit: Thoma en Til is ontleend aan de op een briefje geschreven naam: Tilmans. Karmozijn en Cramosi ontleenden beiden hun naam aan een rood

(karmozijn) lint. Pieter Marie kreeg zijn naam van: Remis en Taubedson, zoals we gezien hebben van: Beaudsont.

Nog tal van andere namen zijn op deze wijze te verklaren. Bij een nauwkeurig doorzien van de lijst zal de lezer deze zelf kunnen achterhalen.

- F. Vele namen blijven echter onverklaarbaar. Men kan vaak wel veronderstellen, dat er een reden of aanleiding geweest is om een bepaalde naam te geven doch het juiste motief valt niet meer te achterhalen. Zeer dikwijls heeft men echter ook maar wat gefantaseerd, omdat men niets anders wist te vinden. Namen als Lepel, Mes, Vork en Bord zijn ronduit belachelijk en getuigen van weinig verantwoordelijkheidsbesef van de ambtenaar van de Burgerlijke Stand. Ook namen als: Abuis, Bedankt, Hulde, Ranonkel, Hout, Wensch, Vreugde, Troost, Gunst, Madelieve, Eendragt, Donker, Bonsoir, en van edelstenen als: Opale, Koraal, Kornalijn, Robijn, Parel, Amber, Onix zijn aan de fantasie ontsproten.
- V. De verdere lotgevallen van de vondelingen; hun eventuele afstammelingen.

Wij willen hier de resultaten geven van een eerste beknopt onderzoek in deze materie, dat om verschillende redenen moeilijk is. We kunnen weliswaar over een lijst uit 1823 beschikken, waarop alle vondelingen van de provincie Limburg zijn vermeld, die nog in leven waren en op kosten van de overheid werden verzorgd en opgevoed, met vermelding van de plaats waar ze verbleven (28). Dit zijn buiten Maastricht een 27-tal dorpen, waar de vondelingen bij pleeggezinnen waren uitbesteed, soms drie - vier bij een familie. Elf van deze dorpen liggen in het tegenwoordige België.

Willen we achterhalen wat van de vondelingen geworden is, dan moeten wij de bevolkingsregisters en de registers van de Burgerlijke Stand raadplegen van de plaatsen, waar zij verbleven. Voor de Belgische plaatsen was dit voorhands nog niet mogelijk. Veel vondelingen stierven jong, de kindersterfte was immers in die tijd bijzonder groot. Vooral in de eerste jaren van de periode die wij onderzochten, zijn heel wat vondelingen in het vondelingenhuis, waar zij onder erbarmelijke omstandigheden verbleven, gestorven. Van de 25 vondelingen, die in 1814 gevonden werden, hebben wij van 14 kunnen achterhalen, dat zij

binnen één à twee jaar overleden waren; 4 komen nog voor op de lijst van 1823 en waren dus in dat jaar in ieder geval nog in leven; van de overige 7 is het lot ons onbekend.

Zij kunnen voor een deel overleden zijn in gemeenten buiten Maastricht, waar zij misschien uitbesteed waren (over de Belgische gemeenten hebben wij dus op dit punt helemaal geen gegevens). Mogelijk ook zijn er door de ouders teruggenomen; deze kinderen hebben dan de status van vondeling verloren; ook hierover is ons immers praktisch niets bekend. In 1815 zijn er 22 vondelingen gevonden, waarvan wij van 10 het overlijden op jeugdige leeftijd konden achterhalen; één komt nog voor op de lijst van 1823, van de rest is het lot ons onbekend. Van de 26 vondelingen uit 1816 overleden er minstens 15 jong, 6 waren er in 1823 nog als vondeling geboekt, van de overige 5 is het lot onbekend. In 1817 40 vondelingen, waarvan minstens 15 jong overleden, 13 vinden we terug op de vondelingenlijst van 1823, van het lot van 12 hebben we niets gevonden. In het jaar daarna, 1818, werden 26 kinderen gevonden, van 8 konden wij het overlijden vaststellen, 9 waren in 1823 nog in leven, van 9 weten wij verder niets. In 1819 is er een grote toename: 71 vondelingen, hiervan vonden we van 20 het overlijden op jeugdige leeftijd (2 hiervan waren reeds 4 jaar), 21 komen nog op de lijst van 1823 voor, waarvan we er 3 zelfs als volwassen aantreffen, van 30 is ons verder niets bekend; van deze laatste moeten er zeker een vrij groot aantal door de ouders zijn teruggenomen, die dan verder niet onder hun vondelingennaam doch onder hun oorspronkelijke eigen naam door het leven zijn gegaan. Veel interessanter is natuurlijk de verdere levensloop van de vondeling, zijn beroep, ev. huwelijk, kinderen en afstammelingen tot in onze tijd en de sociale status, die deze wisten te bereiken. Helaas konden wij tot nog toe slechts van een dertigtal vondelingen achterhalen, dat zij de volwassen leeftijd bereikt hebben. De dienstplichtregisters in het archief van het Provinciaal Bestuur verschaften ons voor een vrij groot aantal hiervan gegevens doch vaak ook niet meer dan deze gegevens alleen 29. Dit is het geval voor wat betreft de volgende vondelingen: Antoon Joseph Kurk, Lambert Felix Pallen, Hendrik Edmond Zerp, Lodewijk Wiedem, Joseph Offart, Hubertus Larik, Leon Gorst, Pieter Joseph Hitberg, Felix Neeg, Amandus Telg, Hubertus Sjarb, Pieter Johannes Eust, Leopold Kansel. Deze kunnen dus nader-

hand nog getrouwd zijn, zodat er mogelijk nog afstammelingen van hen leven. Hun huwelijk is zelfs zeer waarschijnlijk indien voor hen een certificaat inzake militaire dienst werd afgegeven. Dit was immers voor het burgerlijk huwelijk in die tijd vereist. Bij een eerste onderzoek konden wij echter hierover geen gegevens achterhalen. Een drietal vondelingen stierven op volwassen leeftijd, doch ongehuwd t.w. Jan Bijenkorf, ov. Maastricht 29-5--1846, Francisca Aguessel, ov. Berg en Terblijt 5-8-1849 en Maria Elisabeth Amarant, ov. Meerssen 22-6-1846.

Van de overigen hebben wij ofwel het huwelijk kunnen achterhalen ofwel zijn ons afstammelingen bekend. Het lijkt ons echter een min of meer hachelijke taak om hierop verder in te gaan, aangezien mogelijk thans nog levende afstammelingen bezwaar zouden kunnen maken, dat hun afstamming van een vondeling openbaar werd gemaakt. Een bezwaar dat overigens o.i. volkomen misplaatst is, aangezien de meeste van deze vondelingen en hun afstammelingen zich op een uitstekende wijze in de maatschappij hebben weten te handhaven en vaak op verdienstelijke wijze een hogere sociale status wisten te bereiken.

1. In 't bijzonder heeft de heer J. Veenhof hierbij zeer verdienstelijk werk verricht, waarvoor onze dank.
2. Veel werd over vondelingen nog niet geschreven. L. De Man, weet in zijn artikel: Vondelingen en hun naamgeving, Anthroponymica VII uitgegeven door het instituut voor Naamkunde te Leuven, 1956, slechts een viertal artikelen aan te halen.
3. E.M.Th.W. Nuyens, De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1819. Maastricht 1956.
4. Code Penal
art. 349: Ceux qui auront exposé et délaissé en un lieu solitaire un enfant au-dessous de l'âge de sept ans accomplis; ceux qui auront donné l'ordre de l'exposer ainsi, si cet ordre a été exécuté, seront, pour ce seul fait, condamnés à un emprisonnement de six mois à deux ans, et à une amende de seize francs à deux cents francs.
art. 352: Ceux qui auront exposé et délaissé en un lieu non solitaire un enfant au-dessous de l'âge de sept ans accomplis seront punis d'un emprison-

nement de trois mois à un an, et d'une amende de seize francs à cent francs.

5. Code Civil.
art 58: Toute personne qui aura trouvé un enfant nouveau-né, sera tenue de la remettre à l'officier de l'état civil, ainsi que les vêtements et autres effets trouvés avec l'enfant, et de déclarer toutes les circonstances du temps et du lieu où il aura été trouvé. -Il en sera dressé un proces-verbal détaillé, qui énoncera en outre l'âge apparent de l'enfant, son sexe, les noms qui lui seront donnés, l'autorité civile à laquelle il sera remis -Le proces-verbal sera inscrit sur les registres.
6. Décret impériale, 19 janvier 1811.
Titre II, art.3. Dans chaque hospice destiné à recevoir des enfants trouvés, il y aura un tour où ils devront être déposés.
(of zoals de officiële Nederlandse vertaling luidde; "In elk hospice aengesteld om vondelingen aan te nemen, zal er een draye-poort wezen alwaar zij zullen moeten gelegd worden").
7. R.A.L. Mstr.Archief Prov. Best. Verb. 26 januari 1818, litt.L.
8. Bijlage I nr. 405: Joannes De la Rue-Joannes Lutter.
9. B.V.: R.K. Gesticht de Nieuwenhof, voorheen R.K. Armenhuis (Maastricht 1955); J.Cornips, Bijdrage tot de geschiedenis van de krankzinnigenzorg te Maastricht (Maastricht, 1952); Gedenkboek..... Liefdezusters van den H. Carolus Borromeus, (Maastricht, 1937); Drs. J.F.R.Philips, Directeur van het Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg, stelde ons echter een aantal door hem verzamelde gegevens over het vondelingenhuis ter beschikking waarvan wij hier gaarne en onder dankbetuiging gebruik maken.
10. Althans volgens de lijst; "Staat der vondelingen binnen de Provincie Limburg" (met supplement). R.A.L. Mstr. Arch.Prov.Best.Verb. 1 sept. 1823, litt. R.
11. Zie de in vorige noot genoemde lijst.
12. Meer hierover bij: B.Sigismund Tagage, Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840, in Publications de la Société historique et archéo-

logique dans le Limbourg, Dl.98-99, 1962-1963, blz. 262-263.

- 13 id.ibidem.
- 14 Bijlage I, nr.143.
- 15 Zie noot 6.
- 16 Bijlage I, nr.166.
- 17 B.v. bij nr.199; Anna Slork-Krols. Correspondentie hierover in R.A.L. Mstr.Arch.Prov.Best. Verb. 6 dec.1819, litt.G.
- 18 Bijl.I, nr. 106.
- 19 " I, nr. 199.
- 20 Zie noot 17.
- 21 Bijlage I, nr.405.
- 22 Gem.Arch.Maastricht. Arch. B.A. brief nr. 77.
De heer J.G.J. Koreman van het gemeente-archief bezorgde ons deze brief, waarvoor onze dank.
- 23 Dat het hier om Michaël Schavel gaat, concluderen we uit het feit, dat 't kind iets aan een beentje had en derhalve moeilijk kon lopen en daarom als vondeling deze naam had gekregen (in 't dialect: enne schaveleer of sgraveleer).
De werkelijke geboorte-akte van dit kind hebben we niet kunnen vinden.
- 24 R.A.L. Mstr.Arch.Prov.Best.Verb. 1 sept. 1823 litt.R.
In heel de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden was er alleen in Namen en in Maastricht zo'n uitgebreide vondelingenverzorg. Zie ook Admin.Mem.Prov. Limb. Dl.XII, nr.62.
- 25 Zie hierover ook de in noot 2 genoemde studie.
- 26 R.A.L.Mstr.Frans archief nr.2758.
- 27 De nummers verwijzen steeds naar de lijst van de vondelingen als Bijl.I opgenomen.
- 28 Zie noot 10.
- 29 R.A.L. Mstr.Arch.Prov.Best.Inv.nrs.9758-10009.

J.H.J. Gulikers en Drs. M.K.J. Smeets, Maastricht

Een vondeling te Schaesberg

Ter illustratie van de wijze waarop een vondeling vroeger aan 'n achternaam kwam, laten wij hieronder een proces verbaal volgen op 24 augustus 1809 om 6 uur 's morgens opgemaakt door Henri Joseph Stassen, burgemeester van Schaesberg. De acte, gesteld in de toen verplichtte Franse taal, luidt vrij vertaald als volgt:

"Is verschenen Renier Otermans, 28 jaar, dagloner, wonende in deze gemeente, vergezeld van Bernard Conemans, 50 jaar, dagloner, wonende in deze gemeente en Gerard Haemers, 41 jaar, dagloner, wonende in deze gemeente, die ons hebben verklaard dat zij op de 24ste augustus om 4 uur in de morgen hebben gevonden in het gehucht Palemich, deel uitmakend van deze ge-

meente, op de plaats genaamd Hompert, een kind zoals zij het ons tonen: half gewikkeld in een blauwe deken, gekleed in rood-witte katoen, bedekt met gaasdoek; een hemdje van heel fijne stof met manchetten aan de mouwen waaraan een zakdoek is vastgemaakt; in zwachtels gewikkeld en een linnen band om de navel; om het hoofd twee kanten windsels en een doek.

Er bevond zich geen letter of cijfer op elk der kleren ook. Nadat wij het kind hadden onderzocht hebben wij vastgesteld dat het van het mannelijk geslacht en acht dagen oud lijkt te zijn, dat men niets gevonden heeft op het lichaampje. Vervolgens hebben wij het kind ingeschreven onder de naam en voornaam Henri Hompert en hebben opdracht gegeven dat het wordt teruggegeven aan Otermans die het zal overdragen aan vrouw Anna Barbara Ploum, waarvan wij proces verbaal hebben opgemaakt in tegenwoordigheid van Henri Wiegand en van Guillaume Kaularts. De eerste takende met ons, de tweede verklaarde niet te kunnen schrijven. Was getekend: Henri Wiegand en H.J. Stassen"

De vondeling werd nog dezelfde dag gedoopt. De pastoor schreef in het doopregister: "gevonden door Bernard Conemans vulgo a gen Hompert en aldus genoemd". Twee dagen later beviel Anna Barbara Ploum, aan wie de acht dagen oude baby was toevertrouwd, zelf van een kind. Over de verdere lotgevallen van Henri Hompert is ons niets bekend, evenmin of hij nog nakomelingen heeft gehad.

In de registers van de Burgerlijke Stand van Schaesberg komt de naam in ieder geval niet meer voor. Waarschijnlijk is hij al vrij jong elders uitbested.

DE GEKSTE NAMEN.

De nieuw gecreëerde familienaam is in dit geval ontleend aan de vindplaats. Soms ook waren het de vondstomstandigheden die een rol speelden bij het kiezen van de naam ofwel voorwerpen of briefjes die het kind bij zich droeg. Men verzond de gekste en meest willekeurige namen en wij ons later maar afvragen hoe iemand aan een bepaalde naam kan zijn gekomen en om welke reden ze werd gegeven. Zonder genealogische basisgegevens is elke verklaring bij voorbaat aanvechtbaar.

Mevr. Paula Benden, die graag in oude boeken snuffelt, heeft ons voorgaande stukjes over vondelingen bezorgd en heeft ons ter completering nog enkele gegevens bezorgd over vondelingen in Schaesberg. Deze gegevens heeft ze in oude parochieboeken van de Petrus en Paulus kerk te Schaesberg gevonden.

De hieronder volgende vondelingen (uit de periode 1780 - 1823) zijn allen - op een na - gevonden te Maastricht maar in Schaesberg door pleegouder opgenomen.

Maria.

Op 5 januari 1780 werd Maria gevonden voor de deur van de koster Mathias de Macker.
Peter en meter waren; Henricus Brul en Cornelia Arets.
Maria overleed reeds op 24 mei 1780.

Leopoldina Drempel.

Gevonden 14/15 november 1815, 3 weken oud.
Overleden 8 maart 1817 te Schaesberg.
Hierbij schreef de pastoor;
exposititia in platea Spekstracet Trajecta ad Mosam.
(gevonden in de Spekstraat in Maastricht).

Julianus Hoogtijd.

Gevonden 5/8 april op een mesthoop in de Batterij-
straat te Maastricht. 4 dagen oud.
Overleden 3 augustus 1817 te Schaesberg.
Zijn naam werd ontleend aan de Paastijd.
6 april 1817 Pasen.

Maria Bloei.

Gevonden 13/14 mei 1817 (2 maanden oud) op de stoep
van het vondelingenhuis te Maastricht.
Overleden 9 maart 1823 te Schaesberg.
Zij was opgenomen in het gezin Otermans.

Philippus Groei.

Gevonden 2/3 mei 1817 op de stoep van het vondelingen
huis te Maastricht.
Overleden 15 maart 1819 te Schaesberg.
Hij was opgenomen in het gezin Otermans.

Hendrik Myrtus.

Gevonden 14/16 mei 1817 op de stoep van het vonde-
lingenhuis te Maastricht.
Overleden 24 maart 1819 te Schaesberg.
Hij was opgenomen in het gezin Otermans.

Frederik Gerugt.

Gevonden 18/19 november 1818 (pas geboren) op de
stoep van het vondelingenhuis te Maastricht.
Er was een briefje bijgevoegd waarop stond:
"Cetle enfant et baptisé et annonce a letat civile
porte le nom de martin radoux".
Hij was opgenomen in het gezin Hijdendal.
Verdere gegevens onbekend.

Maria Anna Tessen.

Gevonden 3/4 april 1822 in de rol van het vondelingen
huis te Maastricht (4 dagen oud).
Zij was opgenomen in het gezin van Jan Pakbiers.
Verdere gegevens onbekend.

Paulina Gissing.

Gevonden 7/8 mei 1822 op de stoep van het vondelingen
huis te Maastricht (3 dagen oud).
Zij was opgenomen in het gezin Otermans.
Verdere gegevens onbekend.

Quirinus Guner. / 1821

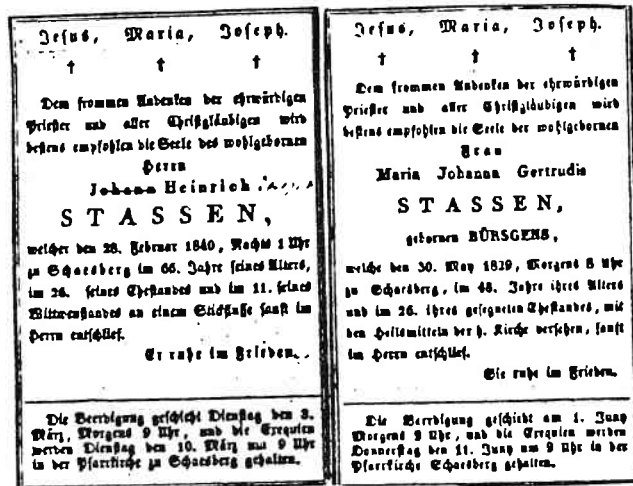
Gevonden 4/5 juni / in de rol van het vondelingenhuis
te Maastricht (4 maanden oud).
Overleden 12 augustus 1821 te Schaesberg.
Verdere gegevens onbekend.

PRENTJES

1. Gedachtenisprentjes en gelegenheidsaankondigingen.

a) Bid- of doodsprentjes.

In ons land dateren de oudst bekende van deze prentjes uit de eerste helft van de achttiende eeuw. In Limburg zijn tot op heden geen oudere bekend dan uit het einde der achttiende eeuw, en dan nog zijn prentjes van vóór 1820 grote zeldzaamheden. Op oudere prentjes vindt men dikwijls gehele levensbeschrijvingen met huwelijksdata en kindertal. Ook de doodsoorzaak en andere ziekten worden soms vermeld. De grootste verzameling bidprentjes bevindt zich op het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage. De omvangrijkste collectie in Limburg (ca. 200.000) is eigendom van de Stichting voor Genealogie en Streekgeschiedenis te Roermond. Voor Limburg is tevens van belang de collectie van pater de Jong O.C.B., Achelse Kluis te Borkel en Schaft (N.Br.)

b) Communieprentjes, vormbriefjes en gedachtenisprentjes van priesterwijding, en intrade of professie van kloosterlingen, zijn voor de genealogie van zeer beperkt belang.

Hoewel van minder belang voor de genealogie vinden wij het hiernaaststaande herinneringsprentje betr. opname in de H. Kindsheid uit het jaar 1891 heel interessant en mooi.

Ook het vormprentje (op de volgende pag.) gedateerd; 5 juli 1897 is het bewaren zeer zeker waard.

Wer ein solches Kind aufnimmt in meinem Namen, der nimmt sich auf.

Benden, Joseph
wurde für das Werk der heiligen Kindheit
aufgenommen den 13. April 1891
Fr. Winkler, Past.

Benden, Klein, Jos. Hub.

Gefirmt in der Pfarrkirche zu
Heerlen
am 5. Juli 1895

von dem Hochwürdigsten Herrn
H. A. H. Boermans,
Bischof von Roermond.

Fr. Dämken,
Pfarr. zu Schaesberg.

Verfel.

Gott heiliger Geist! Der Du im heil.
Sacramente der Firmung Deine Gnadengaben
mir mitgeteilt hast, Dir sei dafür Preis und
Dank! Durch Deine Gnade erleuchtet und
gestärkt, will ich, um Dir zu gefallen, mich
bestreben, meinen Glauben standhaft zu be-
kennen und nach demselben meine Pflichten
recht zu erkennen und allezeit treu zu erfüllen.
Amen.

5. Funtien Typogr. Ppau M. Giesbrecht.

c) Doodsaankondigingen en rouwbrieven.

Tot de eerste categorie behoren de gedrukte doodsaankondigingen welke vroeger achter in het kerkgebouw werden aangeslagen. De oudst bekende voor wat Limburg betreft, zijn van ca. 1750. Enige jaren later kwamen rouwbrieven in zwang, welke het bericht van overlijden en de uitnodiging tot begrafenis aan verwanten en vrienden inhouden. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw verschijnen ook familie-advertenties in de kranten.

d) Huwelijksaankondigingen.

e) Geboortesaankondigingen.

2. Grafmonumenten en grafschriften.

De tot heden meest volledige publicatie over grafschriften in Limburg is die van Dr. J. Belonje en P.S.H.A.L. 1960-1961.

3. Gedenkpenningen en inscripties.

Bijvoorbeeld teksten en wapenafbeeldingen op glas in lood ramen. Van belang is ook het schutterszilver van oude Limburgse schutterijen. J.A. Jolles heeft

over de schuttersgilden van verschillende provincies in diverse provinciale geschiedkundige periodieken gepubliceerd. Voor Limburg in de P.S.H.A.L. 1936 en 1937.

4. Almanakken en kranten.

In enige plaatsen zoals Maastricht, Roermond en Venlo verschenen reeds eind zeventiende eeuw jaarlijks almanakken. Hierin staan o.a. gegevens over de samenstelling van de plaatselijke magistraat. Complete reeksen zijn niet bekend. Vanaf de franse tijd zijn er regionale en later provinciale almanakken verschenen. Van belang is ook de staatsalmanak (1814-1830, 1862, 1864-heden). Een grote reeks van deze almanakken zijn te vinden op het Rijksarchief te Maastricht, gemeentearchief en bibliotheek van Maastricht en Roermond.

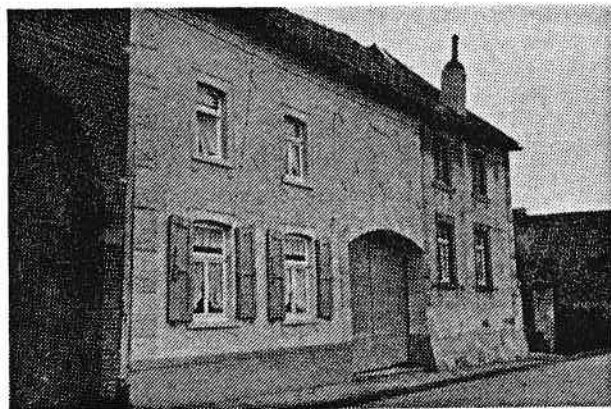
Maastricht en omgeving heeft een krant onder verschillende namen vanaf 20-7-1799 en Roermond vanaf 1855.

5. Gedeelten uit familiearchieven.

Tekst: Overgenomen uit; "Huldeblijk"
van J.M.H. Verzijl

Afbeeldingen van: Paula Benden

DE BOERDERIJ en haar bewoners

Zoals we in het eerste artikel (zie Jaarboek 1986) reeds gezien hebben, lag op de plaats van deze kapitale bouw -omstreeks 1900 verbouwd tot twee woningen en tussen de jaren 1947 en 1971 tijdelijk in gebruik als drie woningen- in 1680 het woonhuis van het echtpaar Petrus Werden en Gertrud Vaessen. Hun burens aan de oostzijde warenzwager Willem Vaessen en zijn vrouw Barbara Romckens. Aan de westzijde woonde Lemmen Jans en zijn zoon Dirck, gehuwd met Mettel Hermans. Waarschijnlijk waren de beide percelen en de huizen van zus en broer Vaessen gesplitste delen uit het vroegere goed van hun ouders, van wie we helaas niet met zekerheid de namen weten.

In die tijd namelijk zijn de familienamen in opkomst. Vele personen worden dan nog aangeduid met hun voor- naam en -indien nodig- aangevuld met de naam (voor- naam) van vader of moeder. Volgens de beschikbare gegevens heette de vader Jan (Vaessen), zoon van Vaes, welke laatste dan weer een zoon van Renerus zou zijn. Deze beide voornamen leverden later de achternamen Vaessen en Reinartz op. Van de moeder kennen we enkel de voor- naam Elisabeth. Het kan ook best mogelijk zijn dat zij een dochter was van een zekere Renerus en dat de ouderlijke goederen van haar afkomstig

zijn. Misschien brengen toekomstige akten wat meer licht in deze zaak.

Eveneens is (thans nog) niet te achterhalen wanneer Willem en Gertrud Vaessen in het bezit zijn geraakt van het ouderlijk goed.

Petrus Werden was burgemeester van het Overworms kwartier. Naast het huis en de weide in de Bovenste Straat bezat hij nog diverse andere goederen te Waubach. Zijn totale bezit, waarvan hij in 1680 een juiste opgave verstrekke, had een waarde van ruim 507 pattacon, een voor die tijd formidabel bedrag dat het de status gaf van grootgrondbezitter. In de geschriften staat hij -om verwarring te vermijden met nog drie andere personen met dezelfde naam- geboekstaafd als Peter Werden "der Grosze" of "Bauernmeister". Hij was een zoon van Minus Werden en Noel (=Petronella of Cornelia) Reinartz, ook genaamd Crewen of Creuwen. Peter Werden overleed in 1706, zijn echtgenote was toen reeds lang gestorven.

Zijn goederen, inclusief het woonhuis, werden verdeeld onder zijn vijf kinderen. Zijn oudste zoon, schepen Simon Werden, en drie van zijn zusters kregen landerijen. Simon ontving daarnaast van zijn oom Willem Vaessen (zie artikel hierboven) het woonhuis en verzekerde zich op die manier van een vaste woonzit vlak bij het ouderlijk goed.

Volgens de bekende erfregel viel de burgemeesterswoning ten deel aan dochter Gertrud (jaargang 1665) die in 1690 gehuwd was met Thomas Stapelmans, een Waubachse jongeman uit "de Kieer". Zijn ouders hadden in 1692 hun erfdeling laten opstellen. Er waren drie loten of erfgenamen. Lot 2 was daarbij aan zoon Thomas toegevalen. Hij kreeg het ouderlijk huis, gelegen aan het begin van de Bovenste Straat.

Het bevatte: "den gehellen baw mit der platzen als nemlich das Haus, Ehren mit die Kammeren, perdtstall, kostall ende die scheuwr mit die anklepende stallen mit das Backhaus und die leger helber ende misten, alles unde ende oben glich die selbigen aldar gelegen ist, ende auch hierbey den fahrt achter die stallen bis auff die vorss: scheuwrpordt ende noch kombt hierbey dass kohlhoffgen neben den Leinardt Stapelmans nit den paull welche vorss: baw als nembtlich das Haus mit die Kameran, kostall ende die scheuwr mit die anklepende stallen, misthoff ende die fahrt achter die stallen mit dass kohlhoffgen mit den paull neben Leinardt Stapel-

mans gleich voren vermelt.

Dar vor sall Thomas Stapelmans ausgeben vor eine gewisse suma an Peter Werden (zijn zwager) adt 100 Thaler, jeder adt 26 merck, en de auch sall Thomas Stapelmans ausgeben an die Erbgenahmen von Jacop Vaessen (ook zwager) auch adt 100 Thaler ende dessen ist auch hierbey ausz vorhalten dasz die vorss: penningen sollen bezalt werden gegen seinder Meis in den Jahr 1693".

Bij dit lot behoorde tevens de huisweide en de tuin, samen ter grootte van 86 roeden en 3 voeten.

De ouders, Petrus Stapelmans en Ida Aretz, bepaalden wel dat zij in de voornoemde bouw "hunnen lebtag die Kammer neben den Ehren und auch den gebundtsolder ende noch haben die vorse: Eleuth ausz verhalten eienen stall hunen lebtag zu gebruchen".

Een jaar later stierf de moeder; haar man volgde haar twee jaar later. Zoon Thomas ging na zijn huwelijk in het huis van zijn schoonouders wonen, waar zijn echtgenote-volgens oud gebruik- de nog in huis wonende vader Werden tot aan zijn dood diende te verzorgen.

Thomas Stapelmans zal het ontvangen ouderlijk huis dan ook wel verhuurd hebben; in ieder geval werd het niet verkocht want een generatie later blijkt het nog steeds in familiebezit te zijn. De voren aangehaalde akte is nog om een andere reden interessant. Zij geeft ons een mooi voorbeeld van kinderplicht die opgebracht moest worden aan de ouders die hun goederen hadden weggeschonken aan de kinderen, maar die toch verzekerd wilden zijn van een onbekommerde oude dag. Indachtig het Limburgse spreekwoord "men mot zich nit oehdoee vuur me noa gebed geht" lieten zij de landmeter notaris als volgt noteren: "Ende die weille dasz der Ehrsamten Peter Stapelmans ende Eitgen Arrets, Eheleuts, in hunne Alderthumbt seindt gekommen und hunne gutter nicht mehr reparature en kan halten, so haben die vorss; Eleuth die selbige vergundt ahn ihre sambtliche Keinderen in scheidung und theillung geloben und versprechen die Keinderen ihre Vatter und Mutter jahrlichs zu geben als folgt:
Zum ersten geloben und versprechen die Keindere hunne Elteren jahrlichs zu geben jeder ein ad sechs Thaller (Acher Wehrung) und jeder ein ad funf fasz roggen und ein fasz weisz;
zum Zweiden geloben und versprechen die Keindere ihre Vatter und Mutter jaarlich zu geben jeder ein

ad ein Kahr mascheran ende dessen sall ein jeder wieder Ein auch selber lassen;

zum Dritten geloben und versprechen die Keindere ihre Vatter undt Mutter jaarlichs zu geben ein jeder wieder zwey Kannen ohllieg undt auch einen brulling wieder hun dreyen;

zum Vierden geloben und versprechen die vorss: Keindere an hunne Vatter undt Mutter jaarlichs zu geben jederein ad 12 pondt buttere ende noch haben die vorss: Elteren jaarlichs ausz gehalten die halbscheidt van die Obstfall;

zum Funft geloben und versprechen die Kindere an ihre Elteren jaarlichs zu geben und jederein ad 100 Eijer ende dessen geloben und versprechen die Kindere ihre Vatter und Mutter jaarlichs zu lieberen loszlieber und freij.

Item noch haben die vorss: Eheleuth fur ausz verhalten von jeder Kind ad ein und halben Morgen landts, macht zusammen ad funff den halben morgen landts. Ende noch ist hierbei verconditioniert worden, sach wehre, dasz jemandt von die vorss; Erbgenahmen summig wurde sein an meiszbezallung, so sollen die vorschrieben Elteren die Macht haben an dasselbige gedeilsz den summig wurde sein/sich zuschlagen umb zu versetzen und zu verkauffen umb sich dar van nothdurfft zu underhalten.

Item noch ist hierbei versprochen wandt jemandt von die vorss: Eheleuth quam zu sterben, so sall dasz vorschrieben Erb wiederumb compitieren ahn die vorss: Erbgenahmen.....

u.g. + Peter Stapelmans (tekent met een +
Thomas Stapelmans
Caspar Cordewener
Peter Werden
Peter Vaessen, geschwooren Landtmesser.

(Zie voor verdere gegevens mijn artikel in Limburgs Tijdschrift voor Genealogie, Jaargang 1985, aflevering 2 en volgende).

Thomas Stapelmans was geen lang leven beschoren. Hij overleed in 1704, nauwelijks 45 jaar oud, een weduwe achterlatend met vier kinderen. Ida, de oudste dochter, was op jeugdige leeftijd overleden en de vier nog in leven zijnde kinderen waren nog erg klein. De moeder had de handen vol om -naast de zorg op het boeren- ook nog de kinderen groot te brengen. Gelukkig was haar vader nog in leven. Als rustend burgemeester-rentenier zal hij zich zeker bekommerd hebben om zijn kleinkinderen een waardige en passen-

de opvoeding te geven.

Na de dood van Thomas Stapelmans werden zijn ouderlijke goederen verdeeld onder zijn kinderen. Het ouderlijk huis in de "Kieer" ging daarbij over op zijn jongste zoon Peter, geboren in 1701.

Hij huwde in 1739 met Ida Jungschleger en vestigde zich in het schoonouderlijk huis, op een steenworp afstand van de "Kieer" gelegen. (Zie voor de verdere lotgevallen van dit echtpaar en hun afstammelingen het artikel over het huis Stapelmans, thans Charles Frehenstraat 36, in Limburgs Tijdschrift voor Genealogie, afl. 2 van 1985)

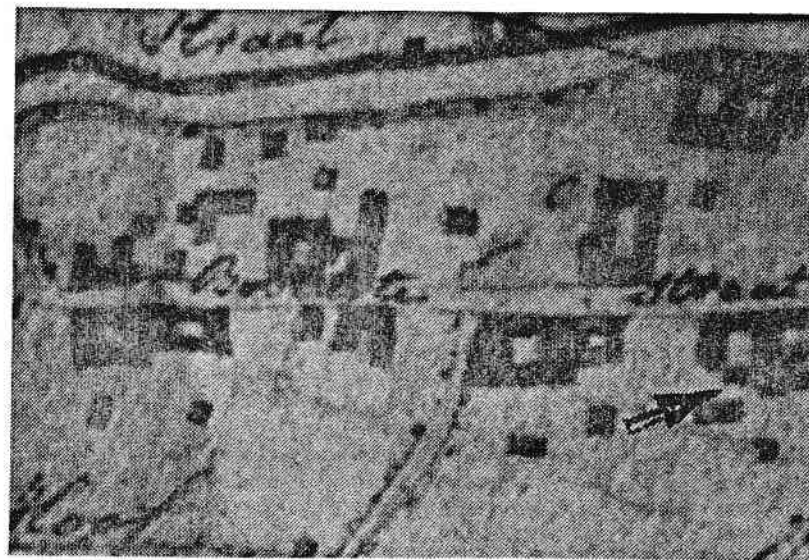
Bij de erfdeling van Peter Stapelmans jr. in 1758 viel lot 1 toe aan de minderjarige zoon Joannes Joseph. Het lot bevatte o.a. het hele ouderlijke huis met bijbehorende vertrekken, stallen en huisweide, "zoals het geleghen is in de Kieer, an g'n Schmid genannt", naast Peter Nelis en zijn broer Peter Stapelmans, met een hoofd de straat en het ander hoofd het veld. Het geheel had een grootte van 6 roeden. De "misten ande bouwplatz" hoorden er ook bij, maar niet de poel, die tegen het huis aan lag.

Erfgenaam Johan Joseph Stapelmans was 16 jaar toen hem het huis ten deel viel. Hij bleef bij zijn ouders wonen en het huis werd, zoals voorheen, verpacht aan dorpsgenoten. Toen hij volwassen was geworden, voelde hij zich aangetrokken tot de geestelijke staat. Hij ging studeren te Rolduc waar hij op 17 september 1764 geprofest werd als kanunnik. Hij was toen nog geen priester, wel subdiaken. Hij overleed in Kloosterrade op 27 januari 1766. Door zijn vroegtijdige dood was hij niet tot priester gewijd.

Keren we na deze uitweiding over het huis Stapelmans aan de andere kant van de Bovenste Straat terug naar het stamgoed Werden, waar Thomas Stapelmans in 1704 een vroegtijdige dood gestorven was. Twee jaar later overleed ook de schoonvader en moest de weduwe voor alles alleen zorgen. Met taaie volharding wist zij zich door de moeilijke tijd heen te worstelen. Zij beheerde het boerenerf als een manspersoon, daarbij uiteraard geholpen door knechten en meiden en in de drukke zomertijd door talrijke dagloners. De kinderen groeiden goddank voorspoedig op en werden al vroeg ingeschakeld in het arbeidsproces, voor hen werd een bemiddelde huwelijkspartner uitgezocht en korte tijd later volgde dan de bruiloft. In 1734 vond de weduwe-moeder haar taak op de boerde-

rij volbracht en volgde de erfdeling. Er waren 3 of 4 loten. Volgens regel ging het ouderlijk huis over op de jongste dochter Elisabeth, die het langst bij moeder in huis bleef. Zij was in 1729 gehuwd met Martinus Pelzer, een jongeman uit Nieuwenhagerheide, die zeker niet onbemiddeld was. Het echtpaar nam zijn intrek in het ouderlijk huis te Waubach, waar het de oude moeder tot aan haar dood in 1749 een liefdevolle verzorging heeft gegeven. In de erfdeling wordt het ouderlijk huis als volgt omschreven:

"Ein sicheres Hauss, stallen, scheuwr, meisten mit den stael negst der scheuuren biss an den zweitten balck der seiden nach den baw von Symon Werden, Scheffen, alles unden und oben/ist stehenden zu /und waubach und sall ausgeben ahn das erste loss oder ahn Mathias Reinartz die summa von 100 pattacon und die Hausweidt mit den kolgarten an den vorss: mit einer seiten beneben Symon Werden, Scheffen, der andrer seiten Pauls Korffers und Johan Janssen, ein vorhaupt die strass und den baw, das ander vorhaupt den weegh der heinder die Waubacher hoff auffgehet, groot an massen 1 morgen und anderhalb vierdel weniger 6 fusz oder 205 ruthen undt 14 fusz".

De hoeve op het minuutplan van de kadasterkaart anno 1835. Zie pijltje.

Behalve het huis viel Martinus Pelzer ook nog de twee "drieschgens" toe die gelegen waren achter de huisweide en nog 16 percelen akkerland. Alles bijeen was het een behoorlijk erfdeel, dat met zijn Nieuwenhaagse erfenis een degelijke grondslag vormde om een bestaan op te bouwen.

Bij het passeren van de akte betaalde de heer Pelzer 50 pattacon aan zijn zwager, de rest werd voldaan op 12 mei 1743, na de dood van de erflaatster.

Martinus Pelzer was geboren te Nieuwenhagen en gedoopt te Heerlen op 8 november 1696. Zijn ouders waren Petrus Pelzer jr. en Johanna Joosten. Zijn vader was vier jaar na zijn huwelijk overleden. Zijn moeder zette het landbouwbedrijf ruim 20 jaar alleen voort en achtte in 1755 de tijd gekomen om haar bezit onder de drie kinderen te verdelen.

Zoon Martinus, die bij de erfdeling te Nieuwenhagen het ouderlijk huis toeviel, verhuisde toen naar zijn geboorteplaats. De boerderij te Waubach liet hij over aan een pachter. Waarschijnlijk was het ouderlijk erfgoed van een betere kwaliteit dan zijn bezit in het Overwormse, dat de tand des tijds niet heeld. Huids had overleefd en blijkbaar danig in verval was geraakt. Bij het ouderlijk goed te Nieuwenhagen behoorden verder meer landerijen dan hij te Waubach in eigendom had verkregen. De juiste toedracht van zijn verhuizing zullen we wel nooit te weten komen, we kunnen er enkel maar naar gissen.

Elisabeth Stapelmans overleed op de Heide in 1761, acht jaar later volgde haar man. Zij werden begraven te Eijgelshoven, op het kerkhof van de parochiekerk waartoe zij het grootste deel van hun leven hadden behoord, waar hun kinderen waren gedoopt en waar zij in hun Waubachse tijd hun zondagsplicht hadden vervuld.

Van hun kinderen waren er drie in leven gebleven. Op 24 oktober 1769 volgde de erfdeling. Het ouderlijk huis te Waubach en Nieuwenhagen viel daarbij toe aan de oudste zoon Peter, geboren te Waubach in 1730. Dochter Elisabeth kreeg diverse landerijen en een geldelijke uitkering van haar broer. Zij was in 1766 gehuwd met de landbouwer-grondeigenaar Petrus Reinartz, die 16 jaar tevoren - samen met zijn heerbroer Paulus - een statige herenhoeve had laten bouwen in de "Kieer", tegenover het reeds vermelde stamhuis van Peter Stapelmans en Ida Aretz.

Zoon Joseph, pastoor te Sittard, ontving naast talrijke landerijen ook nog een huis te Nieuwenhagen, dat hij enkele jaren later van de hand deed.

Peter Pelzer was in 1764 in de Pancratiuskerk te Heerlen gehuwd met de Nieuwenhaagse jongedame Petronella (Noel) Hanssen. Bij het huwelijk tekende de pastoor aan dat de beide huwelijkskandidaten bloedverwanten waren in de vierde graad oftewel achterneef en achternicht.

Het hun toegevalen huis te Waubach was toen dermate in verval geraakt dat het niet meer beantwoordde aan de eisen die een welgesteld jong echtpaar stelde aan een fatsoenlijke en bij hun stand passende woning.

De overbuurman was zwager Joannes Hanssen, die door bemiddeling van zijn schoonvader het burgemeestersambt in het Overworms kwartier verworven had. Op de schoonouderlijke huisweide had hij een bij zijn ambt passend herenhuis laten bouwen.

Petrus Hanssen, zijn andere zwager en tevens buurman te Waubach, liep met plannen rond om de geerfde huisbouw van zijn schoonouders, die evenals zijn huis aan een nodige wederopbouw toe was, af te breken en opnieuw op te bouwen. (zie artikel hiervoren)

Was het dan een wonder dat Peter Pelzer, in navolging van zijn zwagers, er ook over dacht om met een groots bouwproject te starten. Maar voorlopig was de tijd er nog niet rijp voor. Voorlopig zat hij nog goed te Nieuwenhagen, al beviel hem het huis daar ook niet zo zeer. Het was allemaal van oude makelij en om het geheel in werkelijk goede staat te brengen zou handenvol geld kosten.

Jaren verstreken. Het werk op de boerderij eiste alle aandacht. Indien hij ooit van plan zou zijn een huis te bouwen, dan moest hij zorgen dat er geld was, hetgeen zou inhouden dat hij diverse landerijen van de hand moest doen.

Hoewel hij te Nieuwenhagen woonde, kon hij zijn trek naar het Overwormse niet van zich afzetten. Hij was er geboren en misschien onder invloed van zijn vrouw, wier beide broers reeds te Waubach gevestigd waren, vatte hij tenslotte het plan op om zijn verdere leven ook in de Bovenste Straat door te brengen.

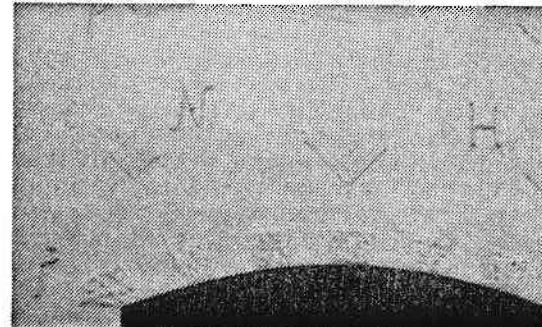
Er werd overleg gepleegd met zijn zwager Petrus Hanssen. Samen zouden ze een nieuwbouw gaan beginnen. Het benodigde geld was voorhanden. Uit de erfenis van zijn ouders en schoonouders had Peter Pelzer voldoende middelen verkregen. Het grondbezit had hij na zijn huwelijk heel wat weten uit te breiden en daarnaast had hij kans gezien om een aardig kapitaaltje te vergaren voor de bouw van een statige woning. In 1775

was hem zelfs nog een derde huis toegevalen. Het was gelegen te Onderst-Nieuwenhagen en was afkomstig van twee oudere ongehuwde dames Weelen, die hun ouderlijk goed jaren geleden verpand hadden bij wijlen zijn vader Martinus Pelzer. De aflossing was nooit geschied en bij de dood van de laatste "jonkfer" ging het huis in eigendom over op de erven van de geldschieder, in dit geval Peter Pelzer.

Diverse landerijen in het Nieuwenhaagse territorium werden verkocht. Hij zou ze -straks te Waubach- toch niet meer kunnen bewerken. De percelen die vanuit Waubach gemakkelijk te bereiken waren en de meest vruchtbare te Nieuwenhagen gaf hij in pacht uit. Het huis te Waubach werd gesloopt; de vrijgekomen balken werden gebruikt bij de nieuwbouw. Omstreeks 1780 werd een begin gemaakt met het uitgraven van de kelder en het storten van de fundering. De naam van de architect is -zoals bij alle huizen uit de 18e eeuw- niet bekend. Waarschijnlijk werkte men zonder ontwerper. Een "Mauernmeister" nam het metselwerk voor zijn rekening en een "Schreinermeister" zorgde voor het benodigde timmerwerk. De handwerkslieden genoten tijdens het werk vrije kost. In sommige gevallen liet de opdrachtgever bij de notaris/landmeter een akte opmaken, waarin het benodigde materiaal en de werkzaamheden werden omschreven. Bij Peter Pelzer vinden we van dit alles niets. Hij schijnt het beheer van de bouw in eigen handen gehouden te hebben. Bij zijn nagelaten papieren ontdekte ik wel een z.g. Hausregister, een soort dagboek of agenda waarin hij aantekening heeft gehouden van de uitgaven voor de bouw over de jaren 1782 en 1783. Er staan echter ook notities in die niet direct iets met het nieuwe huis te maken hebben, zoals betaald loon aan landbouwersknecht Merten Henckens over de eerste 4 maanden van 1783 en diverse rekeningen over betaalde kleermakersloon, die op zich genomen interessant zijn voor wat betreft de prijzen in die dagen. Het Hausregister is jammer genoeg niet compleet, verschillende pagina's ontbreken of zijn onleesbaar geworden. Het boekje geeft in ieder geval duidelijk aan dat er in de jaren 1782 en '83 gebouwd is. Als timmerlieden fungeerden de gebroeders Lennert en Zander. Hun achternamen staan niet vermeld. Metseelaar was de heer Johannes Brull.

We mogen aannemen dat de bouw van de nieuwe hoeve in 1785 gereed is gekomen, tegelijk met de nieuwbouw van zijn zwager Petrus Hanssen. De beide boerderijen waren tegen elkaar gebouwd. Buurman Hanssen liet

het gereedkomen van zijn bouw vereeuwigen door de initialen van hem en zijn vrouw in hardsteen te vereeuwigen boven de toegangsdeur op het binnenerf en in ankerletters op de voorgevel aan de Bovenste Straat

Peter Pelzet liet enkel de initialen van zich en zijn vrouw op de noordgevel boven de toegangspoort aanbrengen, zij het in een ietwat vreemde plaatsing. De initialen staan nl. niet naast maar ten dele onder elkaar:

Op de foto vaag zichtbaar.

P

N

H

(Petrus Pelzer Noel Hanssen)

P

Misschien stonden de letters in 1785 in de goede volgorde en zijn ze bij een latere verbouwing verplaatst. Opvallend blijft het in ieder geval, want bij geen enkel huis in het dorp komt men een dergelijke volgorde tegen.

De ankerletters van de beide huizen tonen een opvallende gelijkenis, hetgeen eveneens als een bewijs kan worden gezien dat de beide huizen in dezelfde tijd ontstaan zijn. Ze vertonen nl. alle hetzelfde smidsteken (drie verticale en drie horizontale streepjes), kenmerkend voor de heer Nelis, smid te Waubach en wonende in de "Kieer" nabij het stamhuis Stapelmans, dat zoals boven reeds is vermeld, gelegen was "Aggen Schmid".

Wanneer Peter Pelzer naar de nieuwbouw te Waubach is verhuisd, weten we ook slechts bij benadering. Naar alle waarschijnlijkheid gebeurde dat in de loop van 1785. Op 2 december van dat jaar ruilde hij met zijn zwager-buurman een stal tegen een perceeltje grond. Op 13 april 1786 geeft een akte van koop aan dat hij "wonende is te Waubach in de Bovenste Straat".

Zijn ouderlijk huis te Nieuwenhagen had hij toen ook van de hand gedaan.

Drie familieleden Hanssen van Nieuwenhagen hebben dan in een tijd van pakweg 15 jaar drie kolossale boerenhoeven in een en dezelfde straat te Waubach neergezet. Over hun degelijkheid valt niet te twijfelen, want anno 1985, twee eeuwen later staan ze er nog steeds zij het dat ze inwendig een grote metamorfose hebben ondergaan.

Uit het huwelijk van Peter Pelzer met Noel Hanssen werden geen kinderen geboren. Men kan zich uiteraard afvragen waarom een kinderloos echtpaar (na 22 jaar huwelijk) het plan opvat om zulke grote boerderij te bouwen. Voor wie zou het gebouw bestemd zijn na hun dood? Misschien hadden de bouwers bepaalde neefjes of nichtjes op het oog, maar ook die waren erg dun gezaaid. De bouwers zelf waren vijftigers en konden ook niet meer rekenen op vele rustige levensdagen. Het blijft in elk geval een raadsel. De verdere lotgevallen van hun aanverwante nazaten waren nu niet bepaald een trotse eer voor het gebouw. Mijns inziens waren het juist de stand van de Nieuwenhagers die hier een weinig te hoog grepen, hetgeen hun weinig verdiensten zou opleveren.

Het grondbezit van Peter Pelzer in het Overwormse was in 1785 niet gering. In 1743 had hij door de dood van schepen Simon Werden de oom van zijn vrouw, zes percelen akkerland geërfd. Te Nieuwenhagen waar hij bij de ouderlijke erfdeling geen gronden ontvangen had, blijkt hij in 1785 toch een aardig areaal te bezitten.

In 1788 overleed zijn zwager Joes Hanssen, burgemeester te Waubach wiens huwelijk ook kinderloos was. Bij de erfdeling viel de helft van hun bezittingen toe aan Petrus en Petronella Hanssen. Van de erfenis moesten de erfgenamen 50 pattacon geven aan de armen der parochie Nieuwenhagen. De verknochtheid met de geboorteplaats was dus nog steeds aanwezig.

Veel plezier had het echtpaar Pelzer-Hanssen niet met hun nieuwe home. Drie jaar na hun intrek bleek de huisvrouw reeds te kampen te hebben met een ernstige ziekte, die haar aan bed kluisterde en die zij niet te boven zou komen. Direct na de erfdeling van haar broer liet zij de notaris ontbieden. Zij liet een akte opmaken, waarin zij bepaalde, dat zij wegens haar ziekte "jetzt kranck sijende, jedoch goet hoeft mit ihre vijf sinnen ende verstantt" haar goederen en die welke zij van haar broer zojuist ontvangen had, bezwaarde met 50 pattacon, die na de dood van haar en haar man moesten worden uitbetaald aan de

armen der parochie te Nieuwenhagen.

15 dagen later verscheen de notaris weer ten huize van de familie Pelzer. Ditmaal had de heer des huizes hem ontboden. Hij liet vastleggen dat door de ziekte van zijn vrouw het echtpaar was overeengekomen, dat na hun beider dood de patrimoniale goederen van Petronella Hanssen zouden toevallen aan haar broer Petrus Hanssen of zijn erven, uitgezonderd de goederen, die Petrus Pelzer voordien verkocht zou hebben. De hun toebedeelde goederen van hun broer, respectievelijk zwager, Joannes Hanssen zouden na hun beider dood gelijkelijk verdeeld moeten worden onder Petrus Hanssen of diens erven en de representanten van Petrus Pelzer, uitgezonderd 59 roeden en 10 voet driesgrond, die Petrus Hanssen vooraf ten deel zouden vallen. De goederen die het echtpaar tijdens hun huwelijk verworven had, zouden eigendom blijven van de langstlevende.

Elf dagen voor haar dood liet Petronella Hanssen de notaris nogmaals ontbieden. Zij herriep de vorige wilsbeschikking en bepaalde dat haar patrimoniale goederen na haar overlijden zouden toevallen aan haar echtgenoot en na diens dood zouden overgaan op haar broer Petrus Hanssen of diens erfgenamen. Haar man, Petrus Pelzer, mocht deze patrimoniale goederen na haar dood vrijelijk verpachten (aan wie en tegen een prijs die hijzelf verkoos). Na zijn dood mocht broer Petrus Hanssen de goederen vrijelijk verpachten, de pacht innen en alle verdere regelingen treffen, die hem zouden goeddunken. Wel moest alle verzette land, verkregen tijdens hun huwelijk, na hun beider dood eerst afbetaald en hypotheek vrij gemaakt worden.

Petronella Hanssen overleed op 13 januari 1789. Ruim drie jaar had zij mogen genieten van het nieuwe gebouw. Enkele bladzijden in het Hausregister laten iets proeven van het ziektebeeld dat aan haar dood was voorafgegaan. Er staan diverse rekeningen in van betaalde dokterskosten en medicamenten. Het zijn echter fragmenten, maar de betaalde bedragen liegen er niet om. Petrus Pelzer moet zeer hoge uitgaven gedaan hebben om de genezing van zijn vrouw te bewerkstelligen. Het mocht helaas niet baten. Hij zal gedaan hebben wat in zijn vermogen lag, maar de Heer van hemel en aarde besliste anders.

Ontmoedigd en teneergeslagen bleek hij een gebroken man. Hij liet zijn dierbare vrouw op passende wijze begraven. Bij de kerkelijke dienst waren liefst vijf

geestelijken aanwezig, op het kerkhof verrees een statig grafmonument en in een stichting liet hij wekelijks -ten eeuwige dage- een ziele dienst te harer gedachtenis opdragen, compleet met Laudan en gebeden.

Voor het werk op de boerderij kon hij geen actie meer opbrengen. Met de dood van zijn echtgenote was zijn energie geblust. Hij trok zich in eenzaamheid terug. Twee maanden later liet hij zijn vee en huisraad in het openbaar verkopen. Zijn laterijen -zowel te Waubach als Nieuwenhagen- verpachtte hij aan zijn zwager. Hoe goed hij in zijn leven geboerd had, bleek uit de grootte: bijna 15 morgen tegen een pacht prijs van ruim 71 pattacon per jaar. (1morgen was 150 roeden en 1 roede was circa 20 vierkante meter).

De ongelukkige weduwnaar verliet het huis en vestigde zich in het huis van zijn zuster Elisabeth, gelegen in dezelfde straat in de "Kieer" op nauwelijks honderd meter afstand. Hier sleet hij zijn laatste levensjaren en dat bleken er ruim 22 te zijn. Niet Elisabeth had haar oom aangeboden bij haar te komen wonen.

Zoals boven reeds is meegedeeld, had haar man Petrus Reinartz in 1750 samen met zijn heerbroer Paulus het huis gebouwd, waarin zij woonden. Het was een voor die tijd kolossale bouw in steen, althans wat de buitenmuren betrof. De beide broers hadden hun rijk erfdeel in de bouw gestoken, waarbij overeengekomen was dat Paulus tijdens zijn leven de beide voorste kamers langs de straatzijde zou benutten, alsmede de erondergelegen kelderruimte "zur Aufwahrung von Weinen und andere Getranken". Paulus was priester te Waubach en beneficiant van het Sint-Josephaltaar. Zijn inkomsten genoot hij uit een stichting "De Bongerpacht", die hem was toegevalen uit de erfenis van zijn oom en tante, Joannes Pijpers en Noel Reinartz, die kinderloos overleden waren. Zijn werkzaamheden waren gering. Hij hielp de rector bij de kerkelijke diensten en het godsdienstonderwijs en voor de rest leefde hij net als zijn overige familieleden als bezadigd rentenier in een zalig nietsdoen, genietend van een onbezorgd bestaan.

Dit rijk heerschap was op 22 oktober 1786 overleden. Zijn goederen had hij volgens testament nagelaten aan zijn broers Petrus en Mathias; zijn overige broers en zusters waren reeds eerder gestorven. De kamers waarin hij zijn levensdagen had doorgebracht

stonden na zijn dood leeg en daar het gezin Reinartz-Pelzer slechts twee dochters telde, had men de kamers van wijlen de heerbroer niet persé nodig. Zij werden daarom aangeboden aan oomlief Petrus Pelzer, die er de verzekering bij kreeg dat hij er -net als zijn rijke voorganger- een liefdevolle verzorging zou tegemoetzien. Alles geschiedde natuurlijk met voorbedachte rade. Zijn rijk erfdeel zou niet Elisabeth op deze manier zeker niet ontglippen. Natuurlijk speelde bij dat alles ook begrippen als menslievensheid, medelijden en familieplicht een rol. Er waren toen geen bejaardentehuizen voor de opvang van alleenstaande ouderen. Zij bleven tot het uitblazen van hun levensadem bij een der kinderen en als die er niet waren dan sprongen broers, zusters, neven of nichten bij om de hulpeloze in huis op te nemen. Indien de bejaarde dame of heer niet onbemiddeld was, leverde dat geen probleem op. De verzorging van hun oude dag werd betaald met erfgoederen en hoe rijker die waren hoe meer de verzorgers hun best deden om het de erflater naar z'n zin te maken. In armere gevallen of bij hen die geen rijkdom hadden zien we dan ook vaak -de goede gevallen buiten beschouwing gelaten- heel wat misere optreden als het erop aan komt een bejaard familielid in huis op te nemen.

Nicht Elisabeth overleed in 1791; haar beide dochters namen toen het huishoudelijk werk op de boerderij voor hun rekening. Zij hadden haast de huwbare leeftijd bereikt en vader Reinartz, geholpen door de invloedrijke oom, deed naarstige pogingen om voor de beide jongedames een qua status passende echtgenoot te vinden. De rol die de kostganger in huize Reinartz vervulde schijnt niet zonder invloed te zijn geweest, want in de Franse bevolkingslijst, opgemaakt ten jare 1796, wordt hij aangeduid als "beau-pere" of schoonvader.

Twee jaar eerder was zijn heerbroer, de pastoor van Sittard, overleden. In zijn testament had hij beslist dat zijn goederen zouden toevallen aan de beide dochters van zijn overleden zuster Elisabeth, van wie de oudste, Maria Gertrud, in 1799 in het huwelijk trad met Mathias Werden, een buurjongen uit de Bovenste Straat, die uit de ouderlijke erfenis het woonhuis was toegevalen. De andere dochter huwde in 1802 de rijke landbouwer-grondbezitter Jan Willem Janssen uit Brunssum, geboren aldaar in 1774.

Maria Gertrud nam haar intrek bij haar echtgenoot. Negen maanden na haar huwelijk stierf zij reeds bij

de geboorte van haar eerste kind. De weduwnaar ging geen nieuw huwelijk meer aan. Zijn moeder bleef het werk in huis beheren en na haar dood werden de weduwnaar en zijn beide ongetrouwde broers op het erf bijgestaan door enkele nichtjes Mostard, die op hun beurt natuurlijk hoopten om later beloond te worden met een rijke bruidschat.

De nieuwe beheerder in huize Reinartz was inmiddels Jan Willem Janssen geworden. Vader Reinartz had hem de zorg over het bedrijf overgelaten. Hij rentenierde en vond een gezellige levensmakker in zijn kostganger, met wie hij naar hartelust kon wandelen, reizen maken naar kuuroorden en gezellig kon keuvelen gezeten bij het haardvuur in de prachtig uitgedoste kamers langs de straatzijde in de "Kieer". De beide weduwnaars genoten van een onvergetelijke oude dag. Hun zorgen van vroeger dagen leken vergeten. Maar ook hun dagen waren geteld. Omstreeks 1810 voelde Petrus Pelzer zijn einde naderbij komen. Hij werd geplaagd door jicht en andere ouderdomsverschijnselen, waardoor hij moeilijk ter been werd en soms wekenlang het bed moest houden.

Hij ontbood de landmeter-notaris en dicteerde zijn testament. Uit dankbaarheid voor de goede oppas die hij in huize Reinartz genoten had, vermaakte hij de helft van zijn goederen aan de erven van zijn broer Petrus, de andere helft bestemde hij voor de representanten van wijlen zijn zuster Elisabeth. Door de vroegtijdige dood van nicht Maria Gertrud ging zijn halve bezit derhalve naar nicht Maria Catharina Josephina Reinartz, de echtgenote van de heer Janssen. Naast talrijke landerijen te Ubach over Worms en Nieuwenhagen werd Jan Willem Janssen ook de trotse eigenaar van het in 1785 gebouwde huis in de Bovenste Straat. Dit geschiedde op 29 juni 1811, toen Petrus Pelzer voor goed de ogen sloot. Zijn huisheer en levenskameraad overleefde hem drie jaar. Hun sterfhuys in het bevolkingsregister staat geboekstaafd met nr. 63 couchant, d.w.z. gelegen in de wijk Waubach naar de kant van de ondergaande zon. Wat er na het vertrek van de eigenaar met zijn woonhuis is geschied hebben de documenten tot heden toe nog niet prijsgegeven. Waarschijnlijk is er een pachter op komen wonen, aannemelijker is dat zijn zwager Petrus Hanssen het gebruikt zal hebben voor zijn vrij groot landbouwbedrijf. Hij had immers alle bij het huis behorende landerijen in pacht gekregen. Misschien dat hij het woonhuis aan armelozige dorpsbewoners in pacht heeft gegeven; zijn

schoonzoon, die het bedrijf in 1798 had overgenomen, was immers de grote armenmeester der gemeente, zoals in het voorgaande artikel is uiteengezet. Zekerheid in dezen hebben we geenszins, het blijft slechts gissen.

Te oordelen naar de bevolkingslijsten van 1796 en 1808 was het huis onbewoond. Ook de lijsten van 1821 en 1830 vermelden geen bewoners. De nieuwe eigenaar Jan Willem Janssen wist er misschien ook direct geen raad mee. In 1816 liet hij op het achtererf een kolosale schuur neerzetten, die echter in eerste instantie een heel ander doel had. Zij werd na het gereedkomen gebruikt als godshuis omdat de parochiekerk (voorheen kapel) veel te klein was geworden en reeds gedeeltelijk was afgebroken. Alleen de toren bleef behouden, de rest werd gesloopt. Waubach was in 1802 verheven tot parochie en als zodanig diende de kerkgemeenschap ook een passend kerkgebouw te bezitten. De bouwpastoor was de zeereerwaarde heer L.T. Welter, een verjaagde koorheer uit het vroegere kloosterrade. Tegelijk met de vernieuwde kerk werd ook een pastorie gebouwd. Deze was reeds klaar in 1810 en grensde met de achterzijde aan de in aanbouw zijnde kerk, zodat de parochieherder vanuit zijn woning de sacristie kon betreden.

Tijdens de bouwwerkzaamheden van het godshuis had men jarenlang grote ongemakken moeten lijden. Iedere zondag was men in processie met het allerheiligste naar de kerk in het "Sjpaans Kentje" te Nieuwenhagen getrokken om er de Eucharistieviering te houden. Na afloop keerde men op dezelfde wijze terug. Weer en wind diende had men deze gang van zaken ruim vier jaar volgehouden. Blijkens de berichten van tijdgenoten ontbrak het de gelovigen van Waubach-Groenstraat niet aan doorzettingsvermogen en offergezindheid als het ging om het nieuwe kerkgebouw.

Men was dan ook zielsblij dat de heer Janssen - die de parochie Waubach nog vele diensten zou bewijzen - midden in het dorpscentrum zo'n groot gebouw liet oprichten, dat tot aan de totstandkoming van het nieuwe godshuis als noodkerk kon fungeren. Toen het klaar was, liet de eigenaar het bouwjaar 1816 in ankerletters op de noordgevel aanbrengen ter herinnering aan zijn eerste bestemming. Met een sobere plechtigheid werd de noodkerk in gebruik genomen. De wekelijks terugkerende stoet naar Nieuwenhagen behoorde tot het verleden. De kerkelijke diensten konden weer "thuis" gehouden worden, men had de beschikking over een ruim noodgebouw en men hoefde niet zo'n

grote haast te maken met de nieuwbouw, die door geldgebrek stagneerde.

In 1818 was de nieuwe kerk klaar. Met dorpse pracht en praal werd ze ingezegend. Iedereen deed mee om het feest tot een onvergetelijke gebeurtenis te maken. Het gebouw kreeg een nieuwe ingang en de gemeente liet daartoe zelfs een nieuwe kerkweg aanleggen, thans nog voortlevend in de Kerkberg. Een blauwe hardsteen met het jaartal 1818, ingemetseld in de zuidgevel, moest de gedenkwaardige gebeurtenis van dat jaar in herinnering houden.

Waarvoor de schuur daarna diende, staat nergens vermeld. Te oordelen naar het woord schuur, onder welke term het steeds in de akten verschijnt, zal de bouwer ze voor eigen gebruik benut hebben voor het opslaan van koren en andere veldvruchten,

Het erbijbehorend woonhuis vormt echter een raadsel. De bevolkings registers uit de eerste helft van de 19e eeuw maken er geen gewag van. Was het na de jarenlange onbewoonheid in verval geraakt, zodat het nergens meer toe diende? Dit lijkt onwaarschijnlijk.

We komen in die tijd wel vaker een boerderij tegen, die jaren achtereen geen bewoning kende. Ze werd dan eenvoudig als stalling of bergplaats gebruikt. Met doodgewone middelen en zonder veel ophef werd ze later weer "omgetoverd" tot woonhuis. De binnenmuren waren immers van vakwerk en de vloeren van leem.

Eisen aan comfort of ander gerief kende men niet.

De eerste kadasterkaart, opgemaakt tussen 1826 en 1835, laat ons echt geen onderhavig gebouw zien.

Integendeel, we bemerken de contouren van een kapitaal bouwwerk, een gesloten hoeve met aangrenzend erf, waarachter een enorme schuur, grote huisweide met bakhuis. Het geheel staat ingeschreven als Sectie A nrs. 89-90-91-92-93 en 94.

Het gebouw bleef echter onbewoond. Zelfs als de eigenaar ervan in 1859 overlijdt, komt het gebouw niet in de bevolkingslijsten voor. Wel vermeldt men soms de heer J.W. Janssen als de bezitter ervan, maar steevast komt men de aantekening "onbewoond" tegen. We moeten dus wel aannemen dat het boerengoed als filiaal gediend heeft van het landbouwbedrijf van de heer Janssen.

In 1861 volgde zijn erfdeling. Het geheel viel toe aan zijn schoonzoon Petrus Joseph Valckenberg, sinds 1842 weduwnaar van Maria Elisabeth Janssen. De waarde van het woonhuis werd geschat op f. 1411,--, de schuur op f. 1300,--

De heer Valckenberg was van origine landbouwer-grondbezitter en zeer bemiddeld. In 1830 was hij burgemeester van Ubach over Worms geworden. Hij vervulde dit ambt tot 1858, daarna leefde hij tot aan zijn dood als rentenier. Hij woonde in de Onderste Straat, thans Grensstraat 97. Aan de westzijde van de hoofdingang -waarboven zich in een hardstenen balk de initialen van de bouwers en het bouwjaar bevinden:

P S 1770 A G M- had hij een opkamer laten maken die als burgemeesterskamer diende. Uit zijn huwelijk was maar een zoontje geboren, dat op negenjarige leeftijd door een noodlottig ongeval was overleden. Het had in een onbewaakt ogenblik de ketel met gloeiend heet koffiewater omvergetrokken en de inhoud over zijn lichaam gekregen. Onder helse pijnen was het even later overleden. Zijn vrouw was een jaar na de geboorte van het kind overleden. Troosteloos bleef de vader alleen achter. Hij nam een jong nichtje, het petekind van wijlen zijn vrouw, in huis voor wie hij de rest van zijn leven als een tweede vader gezorgd heeft.

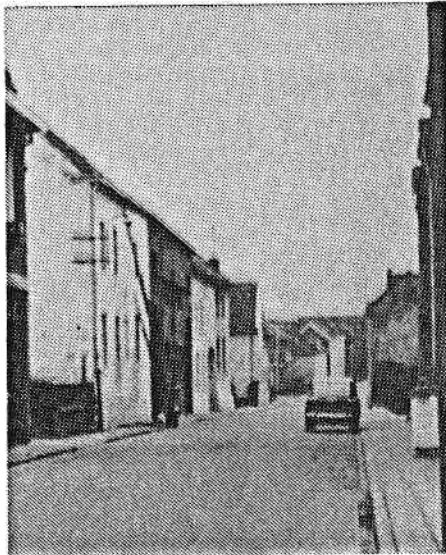
De bij het burgemeestershuis behorende boerderij had de heer Valckenberg verpacht; hijzelf heeft het beroep van landbouwer nooit uitgeoefend. Hij was hereboer en hoefde in feite niet te werken; zijn bezittingen leverden hem voldoende inkomsten op. De bestuurdersbaan was een statusambt die bij zijn rijkdom paste. Hij was de eerste burger, een gezien persoon, die eer en achting genoot bij de gemeentenaren voor wie hij tevens de ambtenaar van de Burgerlijke Stand was. Het gemeentehuis grensde aan zijn huisweide, waardoor zijn bedrijvigheid zich in enge omgeving kon afspelen. Wat moest deze rijke burger nu met een tweede boerengoed beginnen? Hijzelf kon het hem toegevalen goed in de Bovenste Straat natuurlijk niet exploiteren. Verpachting was de juiste oplossing. Op 31 maart 1860 liet hij een contract opmaken, waarin het boerenarf, dat ruim 70 jaar geen bewoning had gekend, verhuurde aan een ander petekind: Maria Elisabeth Schnitzeler, dochter van zijn zus Maria Johanna Valckenberg. Zij was in 1853 gehuwd met Johan Peter Wetzels een landbouwer uit de buurtschap Vullenbach (thans De Hoven geheten). In november van hetzelfde jaar nam het echtpaar zijn intrek in het goed.

Volgens de overlevering had de eigenaar -alvorens de pachters uit de Groenstraat naar Waubach verhuisden- het pand een goede opknappbeurt laten geven, waarbij de voorgevel een fraaier aanzien kreeg.

Misschien zijn bij die gelegenheid de ankerletters van de oorspronkelijke bouwer, Petrus Pelzer, onder elkaar komen te staan, maar zekerheid daaromtrent bestaat er geenszins.

De pachters bleven er wonen tot 1870. In dat jaar overleden kort na elkaar zijn ouders en verhuisde het gezin naar het geërfde ouderlijk goed in de onderste Groenstraat, thans huize Vullenbach.

De nieuwe pachters waren Carl Theodoor Pooten en zijn vrouw Maria Margaretha Rothkrantz. Het echtpaar was gehuwd in 1853 en woonde sindsdien in de Bovenste Straat, nabij de "Kieer", plaatselijk geheten "Op de Tecker" (thans Charles Frehenstraat 40). Het huis was in de 17e eeuw het stamgoed geweest van de familie Stapelmans en omstreeks 1650 de woonzit geworden van Leonard Stapelmans en Margaretha Boosten. De echtgenoot was een broer van

Petrus Stapelmans, de vader van Thomas, die we in het begin van dit artikel reeds ontmoet hebben. In huis Tecker hadden de acht kinderen Pooten allen het levenslicht aanschouwd. Van hen waren er twee jong overleden. De ouders waren keuterboeren en bezaten weinig of geen land. In het schamele boerderijtje woonde tot 1853 het echtpaar Beckers-Mulders. Na de dood van de huisbaas nam de weduwe haar pasgetrouwde nicht met haar man in huis. Zij zouden voor het werk zorgen en hadden een dak boven het hoofd, terwijl zij voorzien was van een huishoudelijke hulp en oppas.

Carl Pooten was een Duitser, geboren in Tevern en neef van de beroemde Kardinaal-bisschop, zijn peetoom, wiens voornaam hij geërfd had (Zie voor gegevens over de kardinaal Carl Pooten pag 54 e.v. in Heimatkalender des Kreises Geilenkirchen anno 1951). Het bevolkingsregister van 1861 geeft voor huize Tecker aan, dat er zich naast de huisbazin, Anna

Maria Beckers-Mulders, en het uit acht personen bestaande gezin Pooten, ook nog de weduwe-moeder Pooten-Jaegers bevond. Men kan zich nauwelijks een voorstelling maken hoe de mensen toen gewoond moeten hebben. In een huisje, bestaande uit twee kleine benedenvertrekken en dito op de eerste verdieping, leefden tien personen. In die dagen blijkbaar een normale beoening, volgens onze begrippen een toestand die alle normen van fatsoen tartte en een aanklacht op de mensenrechten zou vormen.

De beide oude dames overleden kort na elkaar. De oude moeder Pooten in 1863, mevrouw Beckers een jaar later. Wegens de goede zorgen aan haar besteed bepaalde de laatste in haar testament dat het woonhuis na haar dood zou toevallen aan haar nicht Anna Margaretha Rothkrantz.

Bij de openbare verkoop die op 19 maart 1864 gehouden werd kocht Carl Pooten het huis met erf van de erfgenamen Beckers.

Al vroeg moesten de zes kinderen flink de handen uit de mouwen steken en meehelpen op de boerderij of in dienstbetrekking gaan werken bij rijke boerenfamilies. Alle verdiende geld moest thuis afgegeven worden. Het werd -in zoverre het niet direct nodig was- als spaarcenten weggelegd om in latere dagen van nut te zijn. Zoon Peter was de grote hulp van vader op de boerderij en dochter Anna Maria moest moeder helpen in huis en voor haar kleinere zusjes zorgen. Zij huwde in 1882 landbouwer Johan Leonard Vaessen en vestigde zich op de schoonouderlijke boerderij op "d'r Kank", nu Kantstraat 36. Zoon Peter bleef vrijgezel en tot aan zijn dood in 1927 in huis "de Tecker" wonen.

Het echtpaar Pooten-Rothkrantz pachtte hun nieuwe boerderij voor de tijd van 12 jaar. Ze konden nu terecht spreken van een boerderij, voorzien van een echt woonhuis en een ruim erf. Er moest wel hard gewerkt worden, want de pacht prijs was niet gering. Maar met zuinigheid en vlijt wist men niet alleen een goede boterham te verdienen, er kon elk jaar ook nog een aardige spaarcent opzij gelegd worden. In 1862 waren de heer Pooten de ouderlijke erfgoederen in Tevern toegevalen. Hij verkocht die en met het verkregen geld wist hij diverse gronden aan te kopen in de gemeente Ubach over Worms en Rimborg, onder meer in 1868, 1877, 1878, 1883 en 1885. In luttele jaren wist hij zich op te werken tot een bemiddelde landbouwer, die hard op weg was om zich straks landbouwer-grondeigenaar te noemen. Maar om

die status te bereiken moest hij op zijn minst de eigenaar van een boerderij zijn. En ook die gelegenheid liet niet al te lang op zich wachten.

In 1875 overleed de huisbaas, oud-burgemeester P.J. Valckenberg. Hij liet een groot fortuin na, bestaande uit talrijke bezittingen. Zijn erfgenamen waren de kinderen van zijn broers en zusters en zijn zwager, burgemeester P.D. Pelzer, die hem in 1850 in dit ambt was opgevolgd.

De bij hem inwonende achternicht Mari Josephina Quaadvlieg kreeg voor haar trouwe diensten aan de erfflater bewezen de boerderij en bijbehorend bezit in de Bovenste Straat. Zij was geboren in 1845 en woonde met haar ouders, Mathias Quaadvlieg en Maria Theresia Penners, een tijdlang te Waubach, nota bene op heel korte afstand van het haar toegevalen huis. Na de dood van haar "oom" verhuisde zij naar Aken waar ze in het huwelijk trad met de heer Frans Dahmen. Het echtpaar bleef te Aken wonen. Om het geërfde bezit te Waubach bekommerden zij zich weinig. Het bracht weliswaar een aardige pachtprijs op, doch wegens de afstand en omdat zij hetzelfde nooit zouden bewonen, vatten zij al gauw het plan op het spoedig van de hand te doen.

Toen de pachttermijn voorbij was, boden ze het geheel de huurders te koop aan. Deze onverwachte gelegenheid kon de heer Pooten niet voorbij laten gaan. De koop en verkoop geschiedde op 12 februari 1883. Twee jaar tevoren had de pachter reeds een boomgaard, groot 14,70 aren en gelegen naast het huis, gekocht van de familie Heinen-Offermans, hun bureu. Blijkbaar was de ophanden zijnde koop toen reeds informeel geregeld.

De nieuwe eigenaars gaven hun aanwinst allereerst een flinke opknapbeurt. Een 10tal jaren later volgde een verbouwing, waarbij van de kapitale bouw twee woonhuizen gemaakt werden.

Carl Pooten overleed op 65-jarige leeftijd in 1889. Zijn echtgenote zou hem liefst 38 jaar overleven. Zij zou sindsdien, letterlijk en figuurlijk, de nieuwe huisbaas worden. Het bijeengeschraapte bezit was haar mammon. Daar besliste zij alleen over. Haar kinderen dienden haar in alles gehoorzaam te zijn en haar bevelen waren wet. Haar autocratisch optreden maakte haar onbemind bij familie en kennissen. Zoon Peter, zelf een vrijgevochten natuur, meed het ouderlijk huis en boerde in zijn eentje verder, waar bij het verdiende geld veelal in drank werd omgezet. Op 26 augustus 1898 verkocht de weduwe Pooten uit de

nalatenschap van haar man de haar toebehorende helft in het huis met schuur, stallen, tuin en boomgaard, Sectie C nrs. 89 t/m 94 aan de beide bij haar inwonende dochters.

In 1905 -mevrouw Pooten was toen 74 jaar- volgde de erfdeling van het onverdeelde bezit. Dochter Hubertina ('t Tiena), in 1902 gehuwd met Johan Joseph Werden van Scherpenseel, kreeg vooraf het woonhuis met verdere aangelegenheden toegewezen. In de deelakte werd dit als volgt omschreven: "Van het woonhuis in de Bovenste Straat de gehele behuizing met de plaats erachter voor de schuurpoort vanaf den kant van het woonhuis in schuinsche richting tot links van de schuurpoort op de scheidsmuur in de schuur, zijnde de zoogenaamde sool, de koe en varkensstal, het bakhuis, de gang naar de huisweide en van de schuur de dorschvloer daarnaast, alsmede de gehele tuin. Sectie C deel van de nrs. 92, 93 en 94; voorts de helft der huisweide daarachter gelegen, Sectie C 89 en 90, deze helft af te meten in de lengte naast Simons, evenwel in schuinsche richting vanaf de scheidsmuur in de schuur tot op den Hoverweg, en wel zoodanig dat eene behoorlijke op- en afvaart tegen en naar den dorvloer bestaat, alles behoorlijk ter plaatse afgepaald.

Alle licht- en luchtscheppende openingen van het gedeelte gebouwen toegescheiden aan de echtgenote Werden ter zijde van het gedeelte gebouwen aan Maria Josephina Pooten toegescheiden, moeten binnen een jaar na heden dicht gemetseld worden".

Dit erfgoed werd geschat op een waarde van f.1800,--. Ter vergelijk met haar zus Josephina moest de echtgenote Werden aan deze de som van f.700,-- uitbetalen, die binnen drie jaar moesten voldaan zijn. Aan landerijen ontving dit lot, bestempeld met kavel 1, nog een aantal landerijen ter waarde van circa f.1700,--.

Nog als vergelijk met de andere loten moest Hubertina verder de sinds 1884 aangegane hypotheek van f.800,-- staande ten laste van Anna Hirsch, weduwe van Abraham Goltstein, op haar naam laten overschrijven. Maria Josephina kreeg kavel 2. Naast een aantal landerijen met een geschatte waarde van circa f.800,-- bevatte dit lot het resterende deel van het woonhuis in de Bovenste Straat en wel "de opvaartpoort aan de straat, de paarden, veulen, koe en varkensstallen, 't restantgedeelte der mestplaats en van de schuur de dorschvloer met de twee wischen aan beide zijden, Sectie C deel van de nrs. 92 t/m 94; voorts de helft

der huisweide naast de erven Reinartz, gelegen achter den schuurbouw van dezen kavel, in schuinsche richting van de scheidsmuur tot den Hovenweg, Sectie C 91 en deel van 89 en 90, geschat ter waarde van f.1200,-. De eigenaar van dit lot en zijn of haar rechtverkrijgenden hebben het recht in de scheidsmuur tusschen zijn of haar toegescheiden gebouwen en de gebouwen toegescheiden aan de echtgenooten Werden voor zoverre het de gebouwen betreft, dienende thans als woonhuis, aan te bouwen en deze muur als gemeenschappelijke muur te gebruiken mits dat geene stallen daargesteld worden zoodat de aldaar te stichten gebouwen slechts als woonhuis te gebruiken zijn.

De afscheidingen in de bij deze gesplitste boomgaarden worden op gezamenlijke kosten der eigenaren dier boomgaarden daargesteld door hagen van levende doorns te plaatsen op de scheidslinie binnen een jaar na heden.

Ten behoeve van de weduwe Pooten blijven de twee vertrekken achteruit gelijkvloers gelegen in het aan de echtgenooten Werden toegescheiden huis gereserveerd en wordt haar het rustig gebruik en genot daarvan door de echtgenooten Werden gegarandeerd.

Partijen zijn voorts overeengekomen aan hun moeder haar levenslang uit te betalen een jaarlijkse lijfrente van f.300,- uitmakende voor elk der kinderen Pooten een bedrag van f.60,- te voldoen in twee gelijke helften vervallende jaarlijks op 1 juli en 1 januari"

Zoon Johan Peter kreeg kavel 3, welke o.a. bestond in " 12,55 aren huis en aangehoorigheden, genaamd "de Tegger" en gelegen naast de heer C.Bloemen en de erven Schiffers, Sectie C 2512 en 2513 met 'n geschatte waarde van f.1000,-. De landerijen bij dit lot behorende hadden een waarde van f.1141,-.

Kavel 4 was voor dochter Anna Gertrud, in 1893 gehuwd met Johannes Meijer uit Grotenrath. Het lot omvatte enkel landerijen ter waarde van circa. f.1910,-. De laatste kavel was voor de echtgenote Vaessen en omvatte eveneens slechts landerijen met een geschatte waarde van f.2000,-.

De vierde dochter van het gezin Poorten-Rothkranz was in 1875 op 16-jarige leeftijd overleden. Het echtpaar Meijer-Pooten woonde na het huwelijk te Grotenrath in Duitsland, waar zij een landbouwersbedrijf uitoefenden. In 1925 "spanden ze uit" en vestigden zich te Broekhuizen, waar de beide echtelieden kort na elkaar overleden in het jaar 1934. Het echtpaar Werden-Pooten had een Jozefhuwelijk

gesloten. Iedere avond, na gedane arbeid, toog de heer Werden naar zijn ouderlijk huis in Scherpenseel. Met zijn vrouw slapen onder een dak was er niet bij. Volgens de volksmond was de bedilzucht van de schoonmoeder de oorzaak van deze ongewone huwelijksstoestand. De heer Werden overleed in 1921, zijn schoonmoeder zes jaar later. De beide zusters, reeds de vijftig gepasseerd, zetten het boerenbedrijf voort, daarbij geholpen door knecht M.Habets uit Voerendaal, die voorheen reeds knecht en kostganger was bij Josephina Werden. De beide huizen droegen tot nummer A 133 en A 134, in 1918 vernummerd tot A 141 en 143.

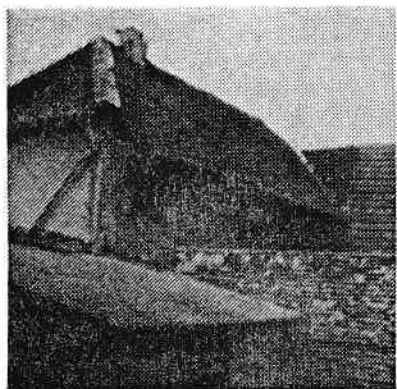
Op Paaszondag -de dag dat neomist P.J.Vaessen uit de Groenstraat zijn eerste H.Mis in de parochiekerk had opgedragen- brak even na middernacht brand uit in een der schuurdelen. Het vuur greep snel gretig om zich heen. In een half uur tijd stond het hele gebouw in lichterlaaie. Ook de aangrenzende schuur van boer Notermans en de omliggende stallen werden een prooi der vlammen. In allerijl werd het vee naar veiliger oorden gebracht, maar een varken van een der gezusters Pooten kon niet meer gered worden.

Na de blussing, die de hele nacht voortduurde en waarbij de woonhuizen goddank gered werden, bleef een zwartgeblakerd erf over. De boerderij van de heer Notermans was er het ergst aan toe. De grote schuur die eens als noodkerk had gediend, bood een troosteloze aanblik. Alleen de kale muren stonden nog overeind.

De verzekering dekte de schade. Reeds in juni van hetzelfde jaar begon men met de wederopbouw. Boerderij Notermans verrees in een heel nieuw aanzien, enkel het historische woonhuis was door het vuur gespaard gebleven. De beide woonhuizen van de Pootens hadden alleen flinke waterschade geleden en konden na een grondige opknappbeurt weer snel bewoonbaar worden gemaakt. De schuur kreeg een nieuwe kap en dak, waarbij de bovenste metsellagen van de gevels vernieuwd moesten worden.

Wegens hun Duitse nationaliteit werden de bezittingen van de gezusters te Waubach, na de Duitse capitulatie in 1945, van rijkswege in beslag genomen en toegewezen aan het Beheersinstituut. Van deze instantie kocht de heer J.Notermans kort na de bevrijding de grote schuur, die hij voor zijn zich sterk uitbreidend bedrijf goed kon gebruiken.

De beide oude dames waren door de na-oorlogse bedrijvigheid danig van streek geraakt. Men handelde soms niet al te fraai met mensen die de Duitse nationaliteit bezaten en zeker niet met hun bezittingen.

Enkele daken aan de achterkant in 1964.

gen. Van de hele omwenteling, het z.g. rechtsherstel, begrepen de gezusters weinig; het ging allemaal aan hen voorbij.

In de persoon van de heer H. Goossens, vroeger chef-veldwachter der gemeente Ubach over Worms, vonden zij een helper in de nood. Hij was hun voorspreker in alle voorkomende zaken. Hij had dat trouwens in het verleden ook vele malen gedaan, zelfs toen hun moeder nog leefde.

Hij raadde hun aan, zodra hun bezittingen door het Beheersinstituut zou-

den worden vrijgegeven, deze te verkopen of ze over te geven aan hun erven, de kinderen Meijer uit Rimburch. Aldus geschiedde. In hun testament schonken zij hun landerijen aan de erven Meijers te Rimburch. De woonhuizen behielden ze echter voor zichzelf, waarbij ze bepaalden dat de langstlevende het huis van haar zus zou erven.

In de jaren '30 had de gemeente een grote uitbreiding ondergaan. De wijken Lauradorp en Abdissenbosch waren ontstaan en ook de kern Waubach was aardig van gedaante veranderd. Diverse wegen waren verhard en nieuwe aangelegd, waarbij ook een aantal oude straten van naam veranderd waren, o.a. de Bovenste en de Onderste Straat. Zij waren omgedoopt in Marktstraat en Grensstraat. Bij deze straatnaamwijziging had ook de zoveelste vernumming der huizen plaatsgevonden. De huizen Pooten werden bestempeld met de nummers 15 en 17 en na 1940 met 17 en 19.

Reeds tijdens de oorlogsjaren had Fiena Pooten haar huis verlaten en was ingetrokken bij haar zus, Marktstraat 19. Ze verpachtte haar woning achtereenvolgens aan de families Daniels, Henraath en Damoiseaux. Op 24 mei 1947 overleed Tiena Pooten. Haar huis ging over op haar overgebleven zus Josephina, die zelf, geplaagd door ziekte en ouderdomsverschijnselen ook hulpbehoevend was geworden. Veldwachter H. Goossens hielp haar zoveel mogelijk bij de afwikkeling van allerhande zaken aangaande versterf en boedelscheiding. De haar aangeboden hulp waardeerde het oude mens. De strubbelingen met de pachters in haar huis hadden haar heel wat misere bezorgd, waarvan zij

verlost wilde worden. De heer Goossens bood haar aan het huis ernaast met erachterliggend erf te kopen. De koop werd gesloten op 17 maart 1948.

De kinderen Meijer boden tante Fiena aan bij hen te komen wonen, waar ze verzekerd zou zijn van een goede oppas. Ongeaarne verliet zij het huis in de Marktstraat. In oktober 1948 verhuisde zij naar Broekhuizen, waar ze op 22 april 1950 overleed. De haar toebehorende bezittingen vielen toe aan de erven van haar zus Gertrud, die er echter niet vrijelijk over konden beschikken, want het Beheersinstituut te 's-Gravenhage was nog steeds de "eigenaar" van het geheel.

In het bijzonder gold dat voor de nalatenschap van Tiena Pooten. Zij was immers gehuwd geweest met een Duitser, de heer Werden. Ook de erven Meijer hadden de Duitse nationaliteit en konden tot aan hun "ontvijanding" geen goederen van de hand doen, zonder toestemming van het Beheer. Bij beschikking van het Nederlands Beheersinstituut geschiedde deze zuivering op 16 november 1949 voor de beide gezusters, waarbij de overledene Hubertina Pooten zelfs postuum werd ontviand. Op 13 februari 1950 volgde de beschikking ten behoeve van de erfgenamen Meijer. Huis Marktstraat 19 had reeds in 1947 een pachtersgezin gekregen. Het was de familie Hubecker-Tilmans, die het langs de straat gelegen deel in huur kregen toegewezen. Na het vertrek van Fiena Pooten werd het huis een ware huurkazerne. Twee gezinnen werden er in gehuisvest hetgeen er toe leidde dat het huis in 1965 officieel tot twee woonhuizen werd gebombardeerd, die elk een apart huisnummer kregen. In de ongescheiden woning tot 1965 huisden o.a. het gezin Egidius Simons-Lehmann (1949-1958); de familie Josef Rongen-van Es (1947 tot 1949) en het gezin Nievelstein-Mulders (1949-'62). Als alleenstaand weduwnaar woonde de heer Nievelstein er, met een onderbreking van twee jaar, nog tot 1971. Hij was een bekend dorpsype, bij iedereen bekend als "d'r sjwatte witte" wegens zijn beroep en zijn vroegere haarkleur. Hij was kolonhandelaar. Zijn vrouw moest gehuld in overal als een mannenknecht meehelpen, hetgeen ook wel nodig was want manlief stopte op zijn tocht naar de klanten haast bij ieder heiligenhuisje. In de schutterswereld was d'r Wiel een populaire figuur. Zelfs toen hij reeds de 70 was gepasseerd, gaf hij als Kolonel nog steeds acte de présence. In 1971 verhuisde hij naar het Bejaardentehuis, waar zijn moeder Bep, oud 92 jaar, hem in de eerste jaren

van zijn verblijf kwam opzoeken. Hij overleed er in 1985.

De heer Jan Egid. Simons wist in het bezit te geraken van de huisbouw met inbegrip van het ernaast gelegen erf. Hier bouwde hij op het einde der 50er jaren een nieuw woonhuis dat hij op 10 maart 1958 betrok. Het vroegere huis van Tiena Pooten verhuurde hij. Na zijn dood in 1972 heeft zijn weduwe, na er nog een zestal jaren alleen gewoond te hebben, het met toestemming van haar dochter, in 1978 verkocht aan de tegenwoordige eigenaar en bewoner, de heer Bloemer.

In het achterste deel van de gesplitste woning, huis nr. 21, woonden o.a. achtereenvolgens de heren Peter F. Gillade (1965); Jan Mathijs Verdijsseldonck (1965 - '67); Joannes J.M.W. Scholtissen (1965-'69); I.A. Schouw (1970 - '71) en sinds oktober 1971 R.B. Kranendonk.

De familie Kranendonk - von Burg, de bewoners van pand nr. 19, kochten de beide huisdelen (19 en 21) in 1970 en voegden ze weer samen tot een woning. De tegenwoordige bewoner, sinds 1971, is hun zoon, Rochus B. Kranendonk.

De heer H. Goossens, de eigenaar van pand nr. 17, liet de huurder, de familie Damoiseaux, in het huis wonen. Voor zichzelf had hij het niet nodig. Het was hem bij de koop meer te doen geweest om de bij het huis behorende boomgaard en weiland, die na de verbreding en verharding van de Korte Hovenstraat (voorheen de Hovenweg en in vroeger dagen "de weg achter de Waubacher hoef oplopend") een gunstig gelegen bouwterrein of -terreinen zouden vormen.

Wegens de vele narigheden die de oud-veldwachter met andere verhuurde woningen had ondervonden, vooral met Duitse huurders in de oorlogsjaren en met pachters door het woningtoezicht toegewezen in de jaren na de bevrijding, verkocht hij het huis op 17 oktober 1949 aan de echtelieden Friedrich Muijs en Rosalia Wenders.

In de koopakte van de heer Goossens stond zijn verworven bezit als volgt geformuleerd: "Huis met opritpoort en erf gelegen te Waubach aan de Marktstraat nr. 17, groot circa een are en 40 ca; verder een boomgaard aan de Korte Hovenstraat, groot 14 aren en 54 ca. zulks als bouwterrein, beide kadastraal bekend als gedeelten van Sectie C 3328, groot 20,40 are, met uitzondering van een gedeelte ter grootte van 4,46 are, hetwelk verkocht is aan de heren Notermans (vader en zoon) bij akte van 31 oktober 1947".

Friets Muijs was geboren te Asseln (Dtl.) in 1905. Bij de aankoop van het huis woonde hij aan de overzijde, Marktstraat 20. Zijn wederhelft was in 1907 geboren te Moresnet. Het echtpaar vestigde zich in hun nieuwe home op 12 november 1949, waarbij de heer F.H. Dounen, reeds inwonend op het vorige adres, mee verhuisde. Met een onderbreking van een jaar bleef hij er wonen tot 1969.

In de koopakte van de heer Muijs stond het goed omschreven als: "woonhuis met oprit en erf ter grootte van 1 are en 55 ca. kadastraal bekend als Sectie C 3768". Ter betaling van het gekochte had de koper een geldlening gesloten bij de stichting van het Algemeen Mijnwerkersfonds van de steenkolenmijnen in Limburg te Heerlen, waarbij het aan te kopen goed als onderpand stelde.

Bij testament van 17 december 1954 verdeelde de heer Muijs zijn na te laten goederen onder zijn vrouw en enige zoon Jan Mathias, waarbij zijn echtgenote haar leven lang de beschikking kreeg over het vruchtgebruik.

Friedrich Muijs overleed op 31 oktober 1967. De weduwe bleef er nadien alleen wonen. Haar zoon, geboren op 6 januari 1930, en sinds 1960 gehuwd met Maria Elisabeth Smeets, woonden in een huurhuis te Groenstraat. Uit hun echtverbintenis werd een dochter geboren. Toen Mevrouw Muijs, door ziekte en ouderdom ondermijnd, niet meer alleen in huis kon blijven, verhuisde zij in februari 1978 op doktersadvies naar een verpleegkliniek te Kerkrade.

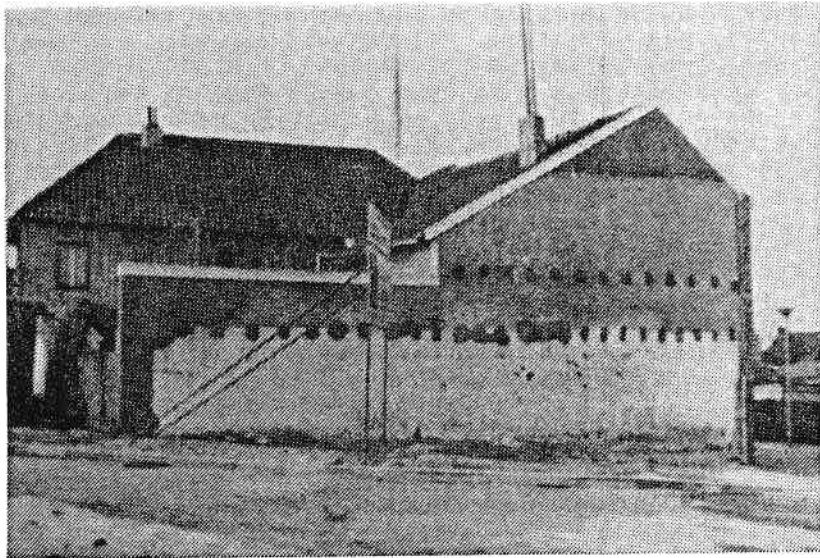
Zoon Mathias die via een onderhandse akte eigenaar van het ouderlijke huis was geworden, vatte het plan op het geheel te restaureren en inwendig te verbouwen. Het zou er echter niet van komen, althans niet onder zijn handen.

Op het einde van de Marktstraat, in de "Kieer", waren inmiddels een tweetal oude woningen vrijgekomen. Mathias wist ze aan te kopen en liet ze slopen. Op de vrijgekomen plaats bouwde hij een fraai, bij de buurthuizen passende woning, thans Charles Frehenstraat 44, die in 1980 gereed kwam. Jammer genoeg beleefde de nieuwbouwer niet zo lang plezier van het huis. Al gauw na de ingebruikname van het gebouw openbaarde zich een slopende ongeneeslijke ziekte, die hem in 1984 de ogen voorgoed deed sluiten.

De nieuwe eigenaar van pand Charles Frehenstraat 17 was op 2 juli 1979 de heer Johan M.L. Oerlemans geworden. Hij was op 10 augustus 1956 te Ubach over Worms geboren en sinds 1977 gehuwd met Elisabeth

Jacoba Lamers. Uit hun echt werden tot op heden twee kinderen geboren.

Het door hem verworven pand stond omschreven als:
"woonhuis, schuur, bergingen, erf, tuin en verdere aanhorigheden, groot 1,50 are, Sectie C 3768"

Toestand op 15 oktober 1978.

Het gezin vestigde zich in de woning op 1 november 1980. De nieuwe huisbaas begon onmiddellijk met een algehele inwendige en gedeeltelijk uitwendige verbouwing. Door de verdwijning van de schuur, stallen en andere erfgebouwen van de vroegere buurman, de heer Antoon Notermans, in 1977 was het pand naar de zuid- en oostkant vrij komen te liggen. De vroegere indeling van het huis werd grondig veranderd. Er kwam een grote huiskamer met een moderne keuken erachter. Het poortgebouw werd bij de woning getrokken en omgetoverd in berging, gang en trappenhuis. Op de eerste verdieping verschenen in plaats van de vroegere slaapkamer en hooizolder twee slaapvertrekken en een badkamer. Een derde slaapvertrek werd zelfs bijgebouwd. Vervolgens werd de naaste omgeving van het huis aangepakt. Er kwam een met groen omgeven erf met autostalling. Op 13 augustus 1985 kocht de heer Oerlemans van de gemeente Landgraaf een strook grond naast en achter het huis aan, die na aanplanting het geheel een vriendelijk aanzien

zal verschaffen.

De huisweide van Hubertina Pooten, weduwe Werden, was zoals boven reeds is meegedeeld, toegevalen aan de erven Meijers van Broekhuizen en wel aan de gezusters Maria Margaretha en Maria Catharina. Op 2 februari 1955 verkochten de beide dames het perceel, groot 13 are 70 ca, Sectie C 3819 en afkomstig uit het vervallen perceel C 3771, aan de heer Martin Joseph Wolters, gehuwd met Theresia Knoben, die het bestemde voor de bouw van een winkelpand, waarmee in 1956 een begin gemaakt werd. Het achterste gedeelte van het weiland, aanvankelijk bestemd tot fruitweide, verkocht de eigenaar in 1975 aan buurman J. Janssen ten behoeve van zijn vrachtrijdersbedrijf. Het werd van een verharde deklaag voorzien en diende tot aan de verkoop ervan aan de gemeente Ubach over Worms in 1980 als parkeerplaats en stalling van de vrachtwagens en containers.

De huisweide Sectie C 3770, behorend bij het vroegere woonhuis van Josephina Pooten, was zoals reeds bekend is, in 1947 overgegaan in handen van de heer H. Goossens. Het perceel had een grootte van 14 are en 60 ca. Het was rijkelijk voorzien van diverse soorten fruit en bomen, met soms wel een hoogte van 7 meter en meer. Er waren talloze oude krengen bij, die door ziekte en onverzorgdheid nauwelijks vruchte droegen. Enkele werden gekapt, alleen de uiterlijk gezonde bomen behielden het leven.

In de eerste jaren werd er druk geplukt doch dit liet na enkele jaren na. De plukkosten werden te hoog en het fruit bleek achteraf toch niet van die kwaliteit te zijn, die kon wedijveren met het fruit op de markt of aan de groentekar. Het grasland werd verhuurd en het grazende vee zorgde verder voor de consumptie van het afgevallen fruit.

In 1959 bouwden de gebroeders Goossens op de voormalige huisweide (Sectie C 3770) een tweetal huizen. Een ander deel geraakte later in handen van de gemeente die op het vrijgekomen grondstuk de wijk "Hofweide" (alias Charles Frehenhof) liet verrijzen.

Waubach, juni 1987.

H.M.H. Goossens

Geologische achtergronden

bij de archeologische vondsten van Vroeg - Middeleeuwse pottenbakkersovens in het z.g. middengebied van Nieuwenhagen.

Inleiding.

Op de plaats waar nu het nieuwe bestuurscentrum van Landgraaf verrijst lagen vroeger de weiden van de boerderij van Erens, helaas in de zeventiger jaren onder de slopershamer verdwenen. Tijdens de bouw van het bestuurscentrum en aangrenzende woningbouw zijn in 1987 op twee plaatsen de resten gevonden van pottenbakkersovens. Reeds eerder onder meer in de Gatestraat waren vroeg-middeleeuwse pottenbakkersovens gevonden. Beckers heeft daar uitvoerig over bericht in het jaarboek van het O.C.G.L. van 1986. Hier gaat het er slechts om na te gaan welk materiaal als grondstof werd gebruikt en in hoeverre deze vondsten te vergelijken zijn met wat er in Schinveld en Brunssum is gevonden.

Geologische achtergronden.

In fig. 1 is allereerst de belangrijkste breuk de Feldebiss aangegeven. Het gebied ten noorden van de Feldebiss bestaat dan ook wat het Tertiair betreft uit leemhoudende zanden en grinden alsmede kleilagen van het Plio-Mioceen. Het gebied ten zuiden van de Feldebiss bestaat voor het grootste deel uit kwartszanden afgewisseld door een enkele bruinkool laag. In dit gebied zijn ondermeer gelegen de vroeger bekende zilverzandgroeven van Beaujean (6) evenals nu nog de Sigrano (7). Er is echter één gebied ten zuiden van de Feldebiss waar nog wel dit Plio-Mioceen bestaande uit zanden en grinden met wat klei voorkomt en dat is het gebied van het Nieuwenhager eiland, omlijnd in fig. 1 aangegeven. Behalve het Tertiair worden nog resten gevonden van de pleistocene Maas, de z.g. Oost-Maas, waarvan de sedimentatiegrens op de kaart staat aangegeven en de löss die qua korrelgrootte fijner is dan zand maar grover dan klei en die in wisselende dikte aeolisch (door de lucht) zich over het landschap heeft uitgebreid.

Het Nieuwenhager eiland heeft als het ware als dijk gefungeerd, waardoor de pleistocene Maas zich daar

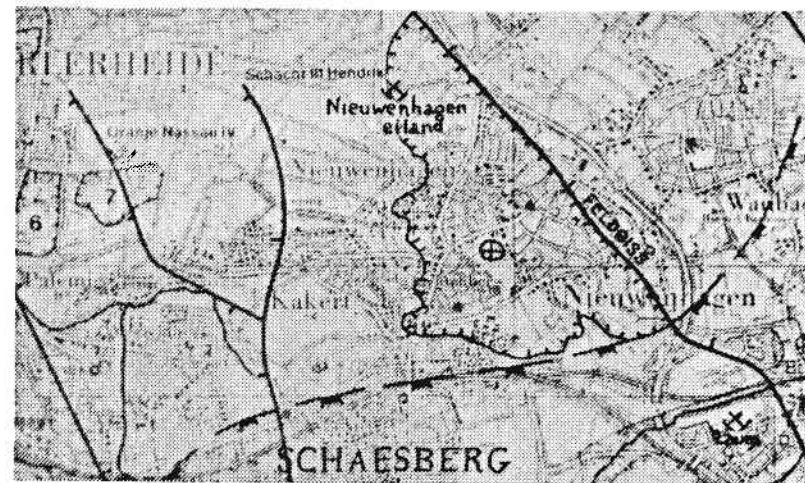

Fig. 1

gegevens volgens de geologische kaart van Zuid Limburg van het pré-Kwartair (= alles ouder dan het Kwartair)

Nieuw bestuurscentrum gem. Landgraaf

Nieuwenhager eiland

sedimentatiegrens pleistocene Maas

breuken

niet over heeft kunnen uitbreiden.

Het nieuwe bestuurscentrum ligt in het midden van het Nieuwenhager eiland. Bij de uitschakting ten behoeve van het nieuwe bestuurscentrum is gebleken dat er 1-1,5m dikke klei aanwezig kan zijn. Dit heeft dan ook tot gevolg gehad dat het gebied veel last heeft van wateroverlast door het regenwater dat stagneert op de klei.

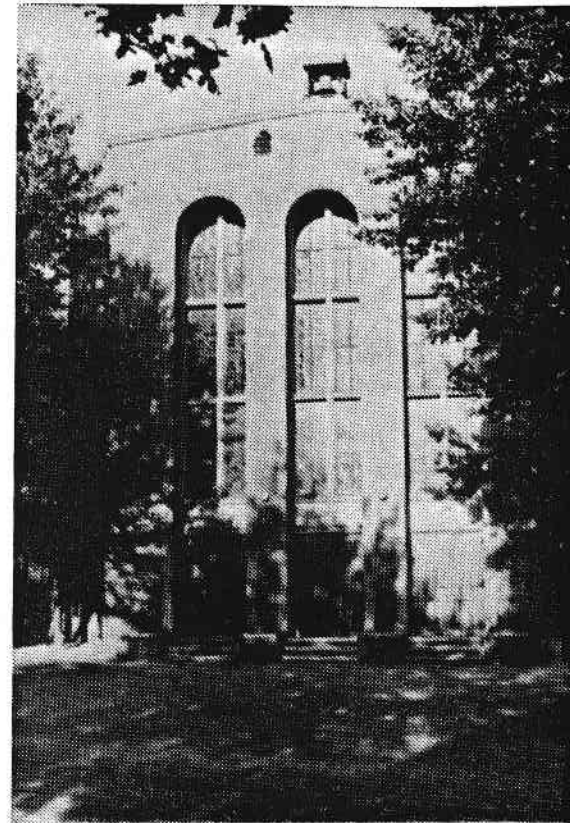
Een eventuele oplossing van het probleem van stagnerend water is dat de werkelijke waterspiegel ligt op een diepte van + 110-115m +N.A.P.

De fundamenteën van het stadhuis liggen op ongeveer +148m +N.A.P., zodat men het zakwater eventueel kan kwintraken door gaten te boren dwars door de klei heen tot men komt in het leemarme Miocene zand en de gaten opvult met grind, waarbij men natuurlijk moet oppassen dat er geen verontreiniging van het grondwater kan optreden.

De vondsten van de vroeg-middeleeuwse pottenbakkersovens wijzen er op dat hier in dit gebied ook klei is gebruikt van ongeveer dezelfde samenstelling als voorkomt in Schinveld en Brunssum, omdat de klei hier ook ter plaatse aanwezig is. Het pottenbakkersmateriaal wat tot nu toe gevonden is wijst op het gebruik van klei. Dat zou dus betekenen dat de vroeg-middeleeuwse pottenbakkerscultuur uitvoerig door pater Munsters in het boek "Karakteristiek, kunst, ambacht en volksgebruiken Zuid Limburg" beschreven, behalve in Schinveld en Brunssum zijn uitbreiding vindt op het Nieuwenhager eiland.

O.S.Kuyl

De HEILIGE BARBARA

H.Barbara-kerk.

Kakert.

De H.Barbara (verder H.B.) was lange tijd de patroonheilige van de mijnwerkers.

Nu zien we dat, na een periode van stilte rond haar persoon, haar feestdag op vele plaatsen weer volop gevierd wordt.

Parochies en kerken zijn aan de H.B. toegewijd, zoals in de Kakert en in Treebeek om maar kort bij huis te blijven.

In België o.a. in Gent en Luik.

Ook het kapelletje in Palemig draagt haar naam (zie

Bulletin nr. 1. 1985) en er is zelfs een café "t Berbke".

Ook verenigingen hebben haar als patroonheilige gekozen, o.a. de Drum en Showband St.Barbara uit de Kakert. Verder schutterijen o.a. Leveroy, Tungalroy en Reuver. En zo zouden we nog een tijdje door kunnen gaan.

In het R.K.missaal staat het volgende over de H.B. vermeld: 4 december Maagd en Martelares. (Ornamenten: rood) Titelheilige van de Kathedraal Breda.

In het evangelie van de Mis van de H.B. staat de volgende gelijkenis: "Het rijk der hemelen is te vergelijken met tien maagden, die haar lampen namen en uitgingen om bruidegom en bruid te ontmoeten. Vijf van hen waren dwaas en vijf waren wijs. De vijf dwazen hadden niet genoeg olie voor hun lampen en kwamen te laat." enz.

De gelijkenis met de lampen en het te laat komen duidt op de onvoorbereide dood.

In de 15de eeuw werd zij in onze streken reeds aangeroepen tegen een plotselinge dood, bliksem en brand. De onvoorbereide of plotselinge dood wordt in verband gebracht met gevaarlijke beroepen. Zo zien we dat de H.B. de beschermheilige is van mijnbouwer, leidekkers, artilleristen, genie, brandweer en werkers in munitiefabrieken en arsenalen. De munitiekamers op de Franse en Spaanse vloot dragen het opschrift "Santa Barbara"

De laatste tijd zien we haar als patroonheilige van de electriciens.

Maar ook van minder gevaarlijke beroepen is zij de patrones zoals: wevers, hoedemakers, architecten, klokkengieters, borstelbinders en gevangenen.

Gebeden.

Er bestaan zeer vele gebeden gericht tot de Heilige Barbara, zowel in Nederland als elders.

Uit de mijnwerkersdorpen in Lotharingen:

"Heilige Barbara, Du edle Braut.

Mein Leib und Sehle sind dir anvertraut.

Sowohl im Leben als in Tod

Steh mir bei in letzter Not

Das ich keiner Totsünde Sterbe

Wenn sich mein Seel und Leibe trennt

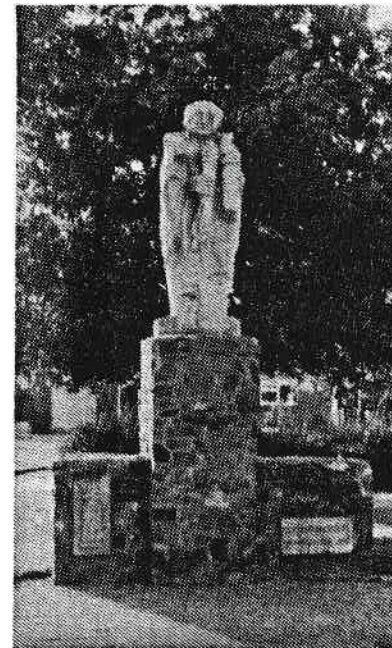
So nimm Sie auf in Deine Hand

Und führ Sie in den Himmel ein,

In meinem letzten Stundelein"

Uit Duitsland komt het volgende gebed:

"Nimm Heute unseren Gruss entgegen
An deinen Tag, Sankt Barbara.
Du, Licht auf allen dunklen Wegen
Du Schützerin in der Gefahr

H.Barbara Lauradorp.

Sint Barbara (Legende)

Dioscursus was een rijk heidens vorst. Hij aanbad de afgoden.

Hij had zijn dochter Barbara, die zeer knap was, lief.

Op zekere dag werd hij bij zijn keizer ontboden. Het zou een lange reis worden. Omdat zijn dochter beeldschoon was en hij het plan had een aanstaande man voor haar mede te brengen, wilde hij niet, dat iemand haar zou zien. Hij liet een toren bouwen, met twee vensters, waarin hij haar opsloot. Kostbare afgodsbeelden liet hij er in aanbrengen en hij dwong Barbara deze te aanbidden. In deze toren zou zij tijdens de afwezigheid van haar vader gehuisvest zijn. Toen haar vader op reis was

werd haar hart verlicht en

ontving zij de H.Geest. Zij vernielde de afgodsbeelden en liet een metselaar een derde venster bijmaken ter ere van de H.Drievaldigheid.

Toen de vader bij zijn thuiskomst vernam dat zijn dochter christen was geworden, ontstak hij in woede en wilde haar laten doden.

Barbara smeekte God haar te behoeden. En zie, de toren zeeg ter aarde en zij kon ontsnappen. Een rots in de nabijheid spleet open en hierin kon zij zich voor de toorn van haar vader verbergen. Een herder verried haar schuilplaats. Voor straf werden zijn schapen op staande voet in sprinkhanen veranderd.

Barbara werd gevangen genomen, gemarteld en door haar eigen vader onthoofd. Op datzelfde ogenblik trof hem een bliksemstraal en werd hij gedood. Dit gebeurde in het jaar 306 in Nicomedië.

De H.B. wordt meestal afgebeeld met een palmtak en een toren met drie vensters. Maar ook wel met een zwaard of een kelk met een hostie.

De H.B. wordt sinds de 17de eeuw als beschermheilige vooral vereerd in Frankrijk, België, Duitsland en Oostenrijk.

Andere patroonheiligen.

De H.B. is niet altijd en alleen de patroonheilige van de mijnbouwers geweest. In het Wormgebied (mijn Furth) was dit de H.Katharina. Zij werd afgebeeld met een rad (wiel). Overeenkomst met het schachtwiel. Zij zou geradbraakt worden, waarbij het rad brak. Zij werd met het zwaard onthoofd.

Aanvankelijk was ook hier de H.Katharina patroonheilige. Later kwamen hier veel buitenlanders die de folklore van hun land in ere hielden (o.a. de Joegoslaven). Hiervan heeft men de H.B. als patroonheilige overgenomen en had de H.Katharina afgedaan.

In Kerkrade en La Calamine had men St. Leonard als patroonheilige, afgebeeld met een ketting en een kooi of ton. Overeenkomst met de ketting en ton of kooi in de mijnschacht, die op en neer gelaten werden. Zijn feest wordt gevierd op 6 november.

St. Nicolaas was speciaal voor de afbouwers in de zoutmijnen en St. Anna voor de werkers in de zilvermijnen. De H. Daniël voor de ertsmijnbouwers en de H.B. was voor de mijnbouwers in het algemeen.

Bidden voor het afdalen.

Op vele mijnen werd voor het afdalen in de mijn gebeden.

In de 18de eeuw werd door de mijnwerkers het volgende gebed gebeden:

Engel Gottes, Hüter mein
Lass mich Dir empfohlen sein
In aller Nöten, steh mir bei
Und halte mich von Sünden frei
An diesen Tag, ich bitte Dich
Beschütze und erhalte mich.

Amen.

H. Barbara
in kerk Rimborg.

Na het bidden van het Onze Vader en Wees Gegroet, zei de Steiger (opzichter) "Gott behütte euch", de aanwezigen antwoordden dan: "Gott danke ihm".

Een ander Berggebet (mijnwerkersgebed) vóór de "Einfahrt" of "Seilfahrt" (Seil = kabel).

Seilfahrt is dus vervoer in de schacht.

Het gebed was een wens:

"Laat ons veilig werken en boven komen, geef ons rijk gewin".

Het bidden voor het afdalen was ook een tijd bij ons in gebruik.

Het is bekend dat op de mijn Neu-Prick bij Bleyerheid tot 1904 gezamenlijk werd gebeden.

Voor het ondergronds gaan kwam men bij elkaar, meestal bij een beeltenis van de H.B.

Er was een voorbidder, die hiervoor extra werd betaald.

Vóór het begin van het gebed werd de deur gesloten en in een lijst opgenomen wie aanwezig was. Na het opmaken van deze lijst ging de deur weer open en zag men wie te laat was. Hierna sloot men de deur opnieuw, stak de kaarsen aan en er werd gebeden. Na het gebed ging de deur weer open en degenen, die daar nu stonden werden beboet.

Op de kooi (lift) werd de "Engel des Heren" gebeden.

Afbeeldingen van de H.B.

Ondergronds en/of bovengronds bij de schacht van de mijn stond dikwijls een beeld van de H.B..

Op de Dominiale hing in het kleedlokaal een kruisbeeld geflankeerd door beelden van de H. Jozef en de H.B.

Tot 1912 werd hierbij de rozenkrans gebeden.

Toen de voorbidder stierf was er geen opvolger en is het gebruik uitgestorven.

Op de Willem Sophie heeft men het bidden tot 1898 ook nog gekend.

Op de Laura is ook nog lange tijd gebeden en stonden beeldjes van heiligen bovengronds aan de schacht en o.a. in een nis bij de telefooncentrale.

Bij vroegere mijnen in Duitsland bouwde men zelfs een "Gebetshaus" of "Gebetstube".

In Meerssen in de Gothische kerk staat een altaar met een beeld van de H.B. vanwege de werkers in de mergelgroeven.

Barbarabeeld
in kerk Kakert

In 1486 werd het eerste beeld van de H.B. opgericht te Hall in Tirol.

In de 16de eeuw kwam haar afbeelding voor op gouden mijnmunten.

In Frankrijk werden altaren en beelden met bloemen versierd.

In Bretagne brandde men kaarsen op de werkpunten.

In Oostenrijk bakte men een speciaal soort brood.

In 985 werden relikwieën van de H.B. van Rome naar Gent gebracht.

In de middeleeuwen behoorde ze tot "de veertien helpers in de nood".

Talrijk zijn ook de gebrandschilderde ramen met de beeltenis van de H.B.

Ook in de parochiekerk in Rimburch staat een prachtig beeld van de H.B. op een console met engel.

In Silezië nam men op Barbaradag een bos twijgen van een wilde kerseboom. Iedere huisgenoot mocht drie wensen doen. Als de twijgen in de kerstnacht bloeiden gingen de wensen in vervulling.

Op een bijzondere wijze werd de H.B. in de Silezische mijnbouw vereerd. Vóór de dienst werd gebeden en gezongen (wel 20 minuten lang). Barbaradag was hier reeds vroeg een betaalde verlofdag.

Er was dan feest, dat gevierd werd in de loonhal. De directeur las het jaarverslag voor en jubilarissen werden gehuldigd, promoties en aanstelling tot houwer werd bekendgemaakt. Aparte godsdienstoefeningen werden gehouden en tot slot hield men een parade in uniform met muziek.

Barbarabeeld te Nieuwenhagen.

Het volgende verhaal zou model kunnen staan voor vele andere plaatsen.

Het plaatsen van een Barbarabeeld was een idee van de mijnwerkersbond, die hiervoor een geldinzameling hield.

Het beeld kreeg een plaats op een plein gelegen tussen Irenestraat en Beatrixstraat.

Na de sluiting van de mijnen werd het beeld, enigzins verloren, bij de kerk geplaatst.

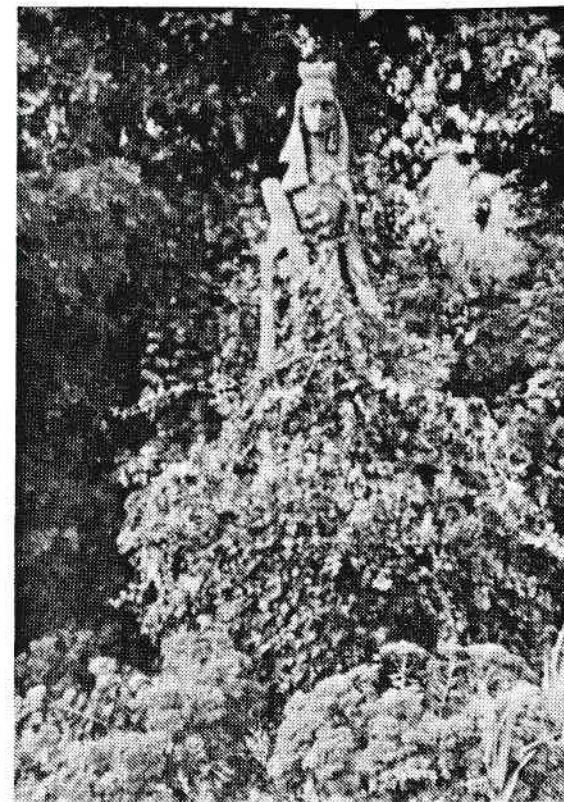
Barbaraviering in Limburg.

Op de feestdag 4 december werd niet gewerkt.

Behalve de nachtdienst, die de nacht volgend op Barbaradag vrij hadden.

Dikwijls werd op de mijn in de loonhal of elders een H.Mis opgedragen.

De mensen die lid van een bond waren hadden extra feest.

Barbarabeeld achter de R.K. kerk te Nieuwenhagen.

Bij de R.K. Mijnwerkersbond ging dit als volgt:

Eerst werd 's morgens een plechtige Hoogmis gecelebreerd. Een aantal mijnwerkers stonden in mijnkleding en brandende lampen; potlamp, later petlamp en benzinelamp bij het altaar of het Barbarabeeld. Na de mis werd voor de leden een koffietafel gehouden.

Het bestek + kop en schotel, moest iedereen zelf meebrengen. Broodjes, vla's en koffie waren in ruime mate aanwezig en werden door dames geserveerd.

Het bestuur zat apart vooraan, aan de bestuurstafel.

Er werd door een aantal personen gesproken. Zoals de voorzitter, de aalmoezenier en verder nog een of andere "vrijgestelde" van de bond.

Leden die 25 jaar of meer lid van de bond waren kregen

gen een speldje op de revers en hun dames een bos bloemen. Zij mochten ook aan de bestuurstaaf plaatsnemen.

Na de receptie werd er nog bier of iets anders gedronken (uiteraard op eigen kosten).

'sAvonds was er meestal een toneeluitvoering, waarbij de dames ook aanwezig mochten zijn

Uit de kroniek van december 1967.

"In west-Limburg werd het St.Barbarafeest nog in volle glorie gevierd. In oost-Limburg gaven de mijnen voor de eerste keer niet vrijaf. Het kon er, ocharm, niet meer af. Het Sinte Berb-beeld werd overgedragen aan de bewoners van de Heksenberg. Het feest werd vanwege de zuinigheid van de mijnen nu overal op de zondag vóór 4 december gevierd"

Na de sluiting van de mijnen werd het feest praktisch nergens meer gevierd. Thans is men echter weer bezig de viering in zijn oude luister te herstellen en worden zelfs weer nieuwe Barbarabeelden geplaatst.

Slot.

Dit verhaal van de H.B. is natuurlijk niet compleet. Velen, vooral oud mijnwerkers, onder U zullen het een en ander kunnen toevoegen. Een van de bedoelingen van deze geschiedenis over de H.B. is de belangstelling voor haar afbeeldingen te wekken.

Want U zult versteld staan over de veelheid van prachtige beelden, die U op de meest onverwachte plaatsen tegenkomt.

Niet altijd in volle glorie in het oog vallend, maar ook soms verscholen op een plekje achteraf. Ook haar naam komt men overal tegen. Niet alleen mensen, klokken, mijnschachten, mijnen, kapellen, enz. dragen haar naam.

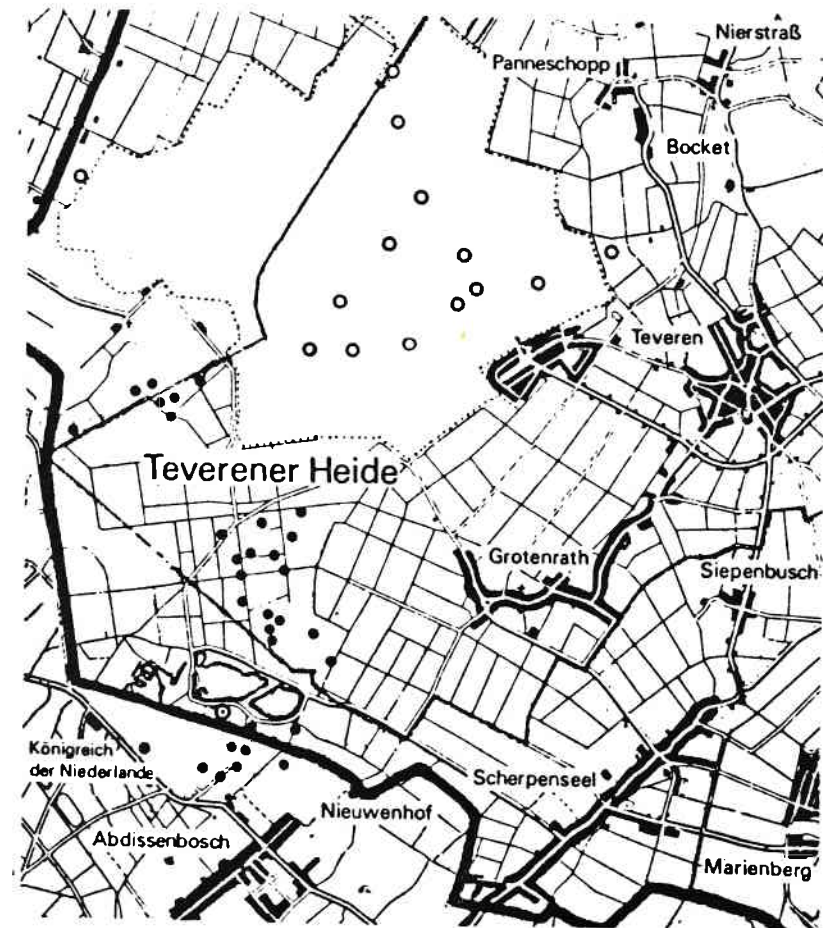
Ook een bloem is naar haar genoemd; Het Barbarakruid.

Wiel Beckers

H.Barbara
Wandkleed in kerk Kakert.

PRE-HISTORISCHE VONDSTEN

Vindplaatsen uit de Midden-Steentijd in en rond de Teverender heide.

- vindplaatsen
- vermoedelijke vindplaats
- ⊙ opgravingsplaats

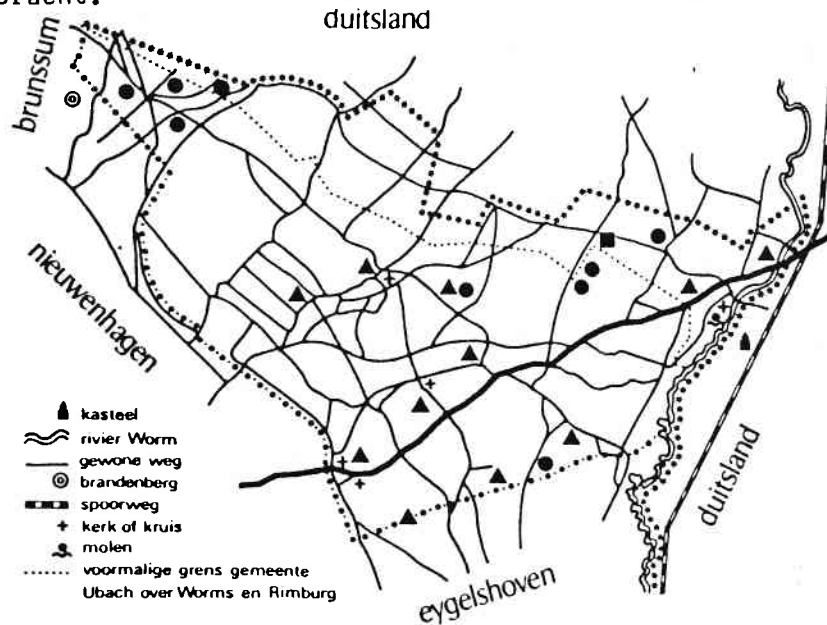
In het noordelijk deel van Landgraaf zijn in het verleden vele pré-historische vondsten verloren gegaan. Dit geldt ook voor het aan de overzijde gelegen Duits gebied.

De hoofdoorzaak moet gezocht worden in het op grote schaal afgraven van zand, grind en klei.

De belangstelling voor archeologisch onderzoek in dit gebied aan Nederlandse zijde was praktisch nihil en is dit nog.

Dit bewijst de vernieling van een aantal grafheuvels bij de uitbreiding van de motor-croasbaan. Ook de verzamelwoede van allerlei personen om b.v. urnen te vinden heeft veel schade berokkend. (intacte urnen kon men in Duitsland voor één mark verkopen). Incidenteel heeft men in het Duitse grensgebied nog enig onderzoek verricht, waarbij belangrijke gegevens zijn verzameld.

Ook heeft men de contouren van de grafheuvels na de afgraving en opvulling, weer in het terrein aangebracht.

- ▲ Vindplaatsen van Rom. voorwerpen te U.o.W.
- Vindplaatsen van préhist. voorwerpen te U.o.W.
- Vindplaats vuistbijl
- ▬ Romeinse weg.

AANEENGESLOTEN GEBIED.

In Duitsland is geen gebied, waar zoveel pré-historische vindplaatsen in een klein gebied bij elkaar liggen. Een bewijs dat de Teverener heide en Abdiessenbosch en hun omgeving gewilde plaatsen waren voor de mensen uit de Steentijd.

Zij bestonden uit groepjes mensen die, met pijl en boog gewapend, als jagers in hun levensonderhoud voorzagen.

Licht begroeide droge zandvlakten schijnen hun voorkeur gehad te hebben.

Daarbij kwam nog, dat hier vuursteen te vinden was, die zelfs aan de oppervlakte lag en waarvan men werktuigen kon maken.

Reeds in het begin van deze eeuw heeft men onderzoek gedaan. Dit maakt men op uit het feit dat reeds in 1915 (C. Rademacher 1915) in het museum in Keulen enige vondsten uit Gangelt tentoongesteld lagen. Ook in de jaren twintig en dertig zijn minstens elf vindplaatsen in en rond de Teverense heide door Freiherr W. von Negri (1928, 131), Pater Herman Kohl (Kohlscheid) en P.A. Tholen (Broichhoven) enz. ontdekt. De vindplaatsen zijn: Gangelt 137, Hohenbusch 5 en 6, Neuteveren 1 (Tholen 3), Neuteveren 3, (Tholen II) 17, 18 en 19, Palenberg-Ubach o. Worms Grenssteen 258, Teveren 116, 2 (Tholen III), Teveren 122, 152 (Tholen 13), Teveren Höhe 89, 5 (Tholen 15), Teveren Höhe 90, 2 (Tholen 5).

De juiste plaatsen van de bovengenoemde vondsten heb ik, op één na, nog niet kunnen ontdekken, maar moeten te achterhalen zijn.

Een aantal voorwerpen van de vondsten van P.A. Tholen bevinden zich in het Landesmuseum van Bonn.

Ook W. von Negri heeft vele vindplaatsen ontdekt en vondsten gedaan. Hij was een verwoed verzamelaar.

Niet alleen de reeds eerder genoemde vondstverzamelingen van Pater Herman Kohl werden aan hem geschonken, ook vele Nederlandse vondsten zijn bij hem terecht gekomen. Ook van de Nederlandse vindplaatsen was hij op de hoogte daar hij zich door de bevolking liet informeren. Een aantal voorwerpen schonk W. von Negri aan de musea van Geilenkirchen en Heinsberg. Het grootste deel van de vondsten binnen de Teverenerheide, van W. von Negri, laat zich volgens aantekeningen van W. Piepers 1952, niet meer precies naar vindplaats lokaliseren.

De vindplaatsen van de verzameling P.A. Tholen kunnen gedeeltelijk slechts ongeveer topografisch aangeduid worden en de rest helemaal niet.

In de jaren vijftig zijn bij Erkelenz door R. Lau, drie vindplaatsen ontdekt nl. Erkelenz 8-9, Löwenich 58, Wegberg 14. De vondsten bevinden zich in het Landesmuseum in Bonn.

In de jaren zestig en zeventig zijn in de Teverenerheide bij het afzoeken van dit gebied door een aantal personen, waaronder ook R. Riediger (Palenberg) tenminste 24 vindplaatsen ontdekt. De vondsten bevinden zich in hun privé bezit.

De vindplaatsen, welke uit de Midden-steentijd dateren liggen ca. 30 tot 40 cm. beneden het huidige maaiveld.

Door bewerking van de grond, ploegen, wegaanleg enz. komen de vondsten aan de oppervlakte en worden door de plaatselijke inwoners verzameld.

Deze vondsten worden als oppervlaktevondsten aangeduid en bestaan uitsluitend uit stenen werktuigen.

MICROLIETEN.

De voornaamste werktuigtypen uit de Midden Steentijd worden als microlieten aangeduid. Microlieten zijn klein, meestal 16 tot 25 mm lang, tot 12 mm breed en 3 mm dik.

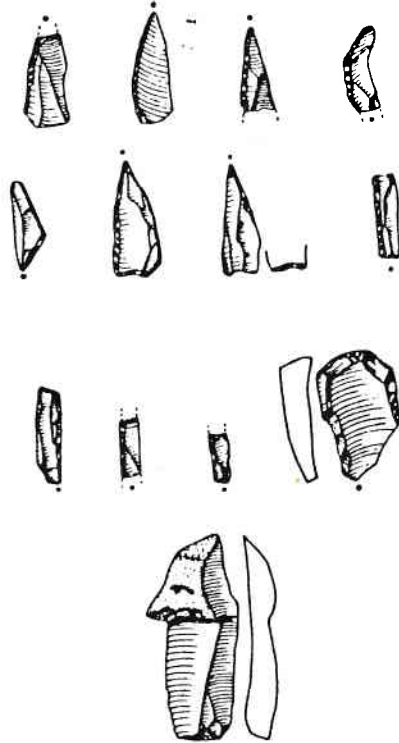
Voorname microlieten zijn o.a. eenvoudige pijlspitsen driehoekige vormen, mesjes, krabbers en eenvoudige klingen.

Met krabbers werden huiden bewerkt. Klingen dienden zowel als snijinstrument en als grondvorm voor verdere werktuigen.

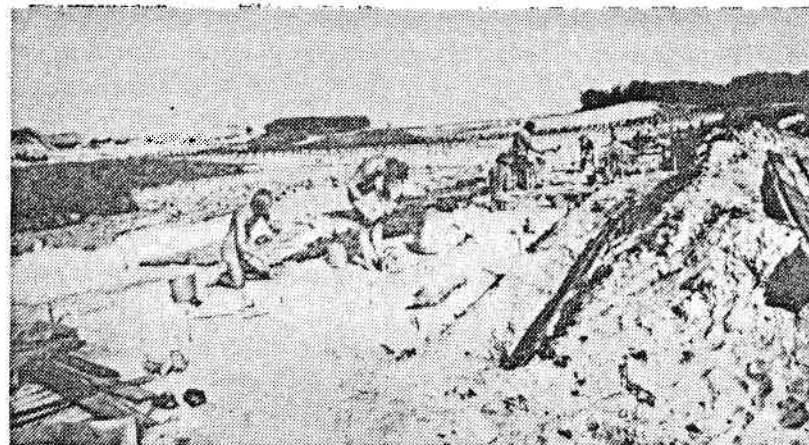
De vondsten van een vindplaats bestaan uit afgeslagen, halffabrikaten en kernen.

Van een willekeurige vindplaats kunnen minstens 20.000 werktuigen verzameld worden. Soms zelfs tot 30.000 stuks.

Binnen de vindplaats liggen de vondsten op hopen. De grootte van zo'n vindplaats zijn verschillend,

Microlieten, krabbers en klingen afkomstig van de opgraving.

Archeologen en hun helpers bezig met het blootleggen van een nederzetting van jagers, uit de Midden-Steen-tijd.

soms 6 tot 8 m². 'n Vindplaats bij Hohenbusch 4 was ca. 40 m² groot en bij Teveren 115.1 bedroeg de grootte zelfs 200 m².

Gegevens van de grootte van de afzonderlijke hopen stenen ontbreken.

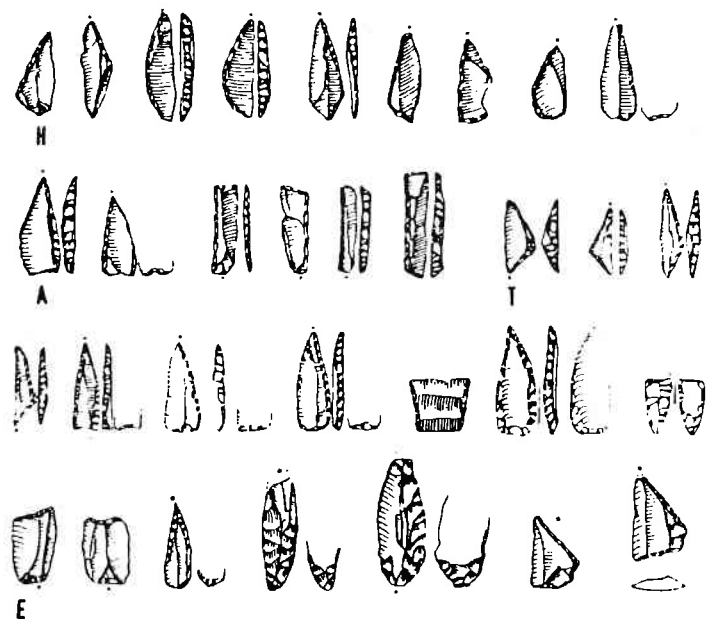
Ook kunnen de vindplaatsen zo zijn ontstaan, doordat er meerdere malen een nederzetting was.

De vindplaatsen liggen in het algemeen op droge zandvlakten in de nabijheid van water. Doordat deze zandvlakten dun begroeid waren vormden ze een geschikt woon- en jachtgebied.

De mensen uit de Midden-Steen-tijd leefden hier tussen 8000 en 4500 v.Chr. Zij waren standplaatsgebundene jagers, vissers en verzamelaars. Zij verbleven 4 tot 6 weken op een nederzetting. Gunstige nederzettingen werden meermalen gebruikt. De mannen gingen op jacht, vrouwen en kinderen verzamelden noten, kruiden, wortels, enz. en maakten de werktuigen. Een mensengroep bestond vermoedelijk uit 4 tot 6 personen.

Met pijl en boog hebben de jagers ook op grote dieren zoals wisent en eland gejaagd, gezien de talrijke botvondsten van Gustorf 8 (Kreis Neuss) bewijzen. Ook werden hier botten van vogels en everzwijnen gevonden. In de winter hebben de mensen in hutten gewoond en in de zomer waarschijnlijk onder de bomen. Het klimaat was hier in die tijd warmer dan nu.

Het gebied Sudniederrein moet gezien de vondsten uit de Midden-Steeentijd een cultuureenheid gevormd hebben. Aan de hand van de soorten vondsten van microlieten heeft men de volgende indeling samengesteld:
 Hambacher groep 7200 - 6800 v.Chr.
 Abdissenbosch groep 6400 - 6100 v.Chr.
 Teverener groep 6000 - 5300 v.Chr.
 Erkelenzer groep 5200 - 4500 v.Chr.
 Elke groep heeft dus zijn eigen kenmerken.

Microlieten van de Hambacher groep (H), Teverener groep (T), Abdissenbosch groep (A) en de zogenaamde "Erkelenzer vondsten" (E).

Van de Abdissenbosch groep de volgende bijzonderheden; De vindplaats lag op Nederlands territorium vlak bij de grens met Duitsland en werd daarom bij het onderzoek betrokken.

De groep wordt gekenmerkt door de vondst van mesjes, driehoekvormige pijlspitzen, segmenten en eenvoudige pijlspitzen.

De vondsten van de vindplaats Abdissenbosch (1) bevinden zich bij de privé verzamelingen van R. Riediger (Palenberg) en W. Persche (Aken).

In het kader van een verdere uitbreiding van

de exploitatie van een kiezelgroeve werden in de herfst van 1974 onderzoekingen gedaan. De opgraving vond plaats in het gebied genaamd "Scherpenseelder Denne" gelegen in Ubach-Palenberg (TK 5002 Geilenkirchen r 2502350, h 56 44150).

De vondsten lagen in de bovenste 15 tot 20 cm van het dikke pakket van 2 m zand, dat zich door de wind op dit Maasterras (kiezel) opgehoopt heeft. De voornaamste ontdekking van de onderzoeking was de vondst van een in situ aanwezige stookplaats, gevormd uit een ovaal steenpakket van meer dan 1m doorsnede. De stookplaats bestond uit grote kwarts en kwartsiet-kiezelstenen, die dicht naast elkaar lagen.

Zij waren gescheurd en gebroken en vertoonden kleurverandering, hetgeen betekent, dat ze aan hitte blootgesteld waren.

De kiezelstenen stammen uit het Maas-terras, dat op korte afstand aan de oppervlakte komt.

In de stookplaatsen werden ook enkele krakelé vuursteengereedschappen en enige houtskoolresten gevonden, welke laatste uit dennen- en eikenhoutresten bestonden.

In de overige onderzochte vlakken lagen talrijke kiezelstenen; verspreid en in hoopjes. Hierbij handelt het zich vermoedelijk om verder verstoorde stookplaatsen.

Een tweede belangrijke vondst was een afvalgroeve, die met een steenlaag bedekt was en waarin zich veel houtskool bevond.

Radiologisch onderzoek van de houtskool wees uit, dat de vindplaats rond 6800 v.Chr. gedateerd moet worden.

Er werden ca. 150 m² onderzocht en duizenden artefacten werden hierbij opgegraven. De meeste vondsten lagen echter in een vak van 60 m². De vondst bestond slechts uit 70 microlieten, 20 krabbers en enige honderden eenvoudige klingen en kernen.

De stenen werktuigen waren van plaatselijk gevonden vuursteen vervaardigd. Enkele artefacten stamden uit Lousberg en Vetschauer (bij Aken) en uit Wommersom bij Tienen (België), dat ongeveer 100 km van de vindplaats verwijderd ligt. Botten of geweiën werden niet gevonden.

Resumé:

- a) Al met al kan men zeggen, dat de opgraving iets meer duidelijkheid heeft gebracht omtrent de activiteiten van de jagers uit de Midden-Steen-

tijd in dit gebied.

- b) Vooral de stookplaats en de afvalput uit deze periode zijn uniek.
- c) Door het onderzoek van de houtskool kon een absolute datering plaatsvinden.

Onduidelijk vooralsnog is, in hoeverre de begrenzingen van de vooral op Duits gebied aaneengesloten nederzettingen zich op Nederlands gebied voortzetten.

Wiel Beckers.

Geraadpleegde lektuur:

Heimatkalendar des Kreises Heinsberg 1977.

S.K. Arora: 50 Jahre Mittel-Steinzeit - Forschung der Teversener Heide.

DE TWEEDE KAMER BESLIST OVER LANDGRAAF

Een verslag van 16 februari t/m 24 februari 1981
door Wiel Ringens, voorzitter van het
SUN-Burgercomité.

Vanaf 24 februari 1981 kun je spreken van de gemeente Landgraaf. Op die dag nam de tweede Kamer met algemene stem het amendement Hennekam (C.D.A.) - Evenhuis (V.V.O.) aan, ten gevolge waarvan het door de Minister van Binnenlandse Zaken de heer Wiegel, ingediend wetsontwerp werd gewijzigd. Nieuwenhagen en Ubach over Worms werden niet opgenomen in een grote gemeente Heerlen en Schaesberg zou niet opgedeeld worden over Heerlen en Kerkrade. Nee, samen zouden ze een nieuwe gemeente Landgraaf worden, die ongeveer 40.000 inwoners zou tellen.

Landgraaf is natuurlijk niet op één dag ontstaan. Aan de stemming in de Kamer waren jaren van strijd voorafgegaan. Met wisselende intensiteit was het wetsontwerp, volgens welk van de 58 gemeenten in Zuid-Limburg er nog maar 19 over zouden blijven, aangevallen. Wel kan gezegd worden, dat de spanning waaronder de betrokken gemeenten vanaf 1977 geleefd hadden, tussen maandag 16 februari en dinsdag 24 februari een climax bereikte. Daarvan wordt in het volgende verslag gedaan.

MAANDAG 16 FEBRUARI 1981.

Om half 9 's morgens stonden burgemeester Vrouwenraets en ik al op de stoep van het Tweede Kamergebouw, vast van plan de kamerleden aan te schieten.

De gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg stond op de agenda van de Kamer. Een van de eersten was Ben Hennekam, die namens het C.D.A. over dit onderwerp zou spreken. Hij maakte op ons een ietwat nerveuze indruk en weerde ons dan ook wat af. We werden er niet geruster op, immers Hennekam was voor SUN uiterst belangrijk.

Zijn stem en dus ook die van het C.D.A. zouden de doorslag geven. Ik was met veel vertrouwen naar Den Haag vertrokken, maar de zekerheid dat Landgraaf zou winnen, werd niet groter, het was een dubbeltje op zijn kant.

Ook Max Tripels, kamerlid van de V.V.D. en misschien nog meer bekend als voorzitter van M.V.V., stelde ons niet gerust. We wisten dat het C.D.A. vijf amendementen zou verdedigen: Hoensbroek, Onderbanken en Beek waren al ingediend en Landgraaf, zo verzekerden ons Hennekam en Wiel Bremen, zou nog ingediend worden. Maar op die bewuste maandagmorgen was het wijzigingsvoorstel Landgraaf nog niet ingediend en dat was m.b.t. Hoensbroek wel het geval. Onze ongerustheid was dus wel verklaarbaar.

Voor een goed begrip is het nodig om iets dieper in te gaan op de toen bestaande situatie in de Oostelijke Mijnstreek, d.w.z. te spreken over de kansen van Hoensbroek en SUN. Ontegenzeggelijk had Hoensbroek in de strijd om het behoud van zijn zelfstandigheid een belangrijk voordeel: Het was immers een bestaande, goed geleide gemeente van 22.000 inwoners met een rijke historie en SUN bestond uit drie losse gemeenten met een, zoals het Provinciebestuur het uitdrukte, amorf structuur. Hoensbroek was een belangrijke kern met vele voorzieningen, terwijl SUN weliswaar gelijke voorzieningen had, maar geen hart, geen centrum van enige importantie. En er waren in de laatste maanden nog een paar factoren

bijgekomen, die ons met zorg vervulden. Herinnert U zich nog de foto in de plaatselijke pers waarop de burgemeesters van Heerlen, Kerkrade en Brunssum broederlijk waren verenigd, samen tegen een zelfstandig Landgraaf en Hoensbroek.

Heerlen was in de aanval gegaan. Hun wat hautaine houding was veranderd en zij kwamen met zwaar geschut. Niemand zal ontkennen dat zij zowel in bestuurlijk als in politiek opzicht heel veel deskundigheid in huis hadden/hebben.

Ze hadden een financieel plaatje gemaakt, waaruit bleek dat door de vergroting van Heerlen met SUN en Hoensbroek ettelijke miljoenen meer de regio in zouden vloeien dan nu het geval was. Heel eenvoudig gezegd: een inwoner van SUN, dat zou behoren tot de gemeenten met een inwonertal beneden 50.000, zou als Landgraaf - of gravin - minder geld binnen brengen dan als inwoner van Heerlen met 129.000 inwoners.

Deze redenering van Heerlen, hoe aanvechtbaar ook - want waarom dan ook maar niet Kerkrade erbij nemen - was bij de V.V.D.-fractie tijdens het allerlaatste bezoek dat zij i.v.m. de herindeling aan Zuid-Limburg brachten in goede aarde gevallen.

Ze hadden voor 28 januari een afspraak gemaakt met onze gemeentebesturen en deze ontvingen dan ook de kamerleden Van Erp, Tripels en mevrouw Renks, die vergezeld waren van Limburgse trofeeën, zoals de burgemeester van Nuth, een verklaard tegenstander van SUN, in 't Grilke. Voor zo'n ontvangst, waar zoveel van afhing, vond ik 't Grilke niet geschikt. Het eten is er voortreffelijk, maar het is niet gebouwd voor een open discussie en nog minder voor het maken van keiharde afspraken. Ik pleitte er dan ook voor deze kamerleden ergens anders te ontvangen, maar dat verzoek vond geen gehoor. De gemeentebesturen traden immers als gastheer op en het SUN-Burgercomité mocht al blij zijn dat de voorzitter aanwezig mocht zijn. Sinds de jaren dat het er op leek dat er niets zou komen van de gemeentelijke herindeling ('79-'80) was er wel het een en ander veranderd.

Toen werden wij vaak behandeld als kleine jongens, die vochten voor een zaak die toch niet zou doorgaan. Gelukkig waren er destijds ook bestuurders en ambtenaren, die pal achter ons stonden. Ik denk aan wethouders Wiel Mulders, secretaris Harry Drossaert, de mensen van Nieuwenhagen etc. Maar nu leek het er op dat SUN toch werkelijkheid zou worden.

De bijeenkomst met de V.V.D. werd voor SUN geen succes. Tot dan hadden we het idee gehad dat de V.V.D. ons steunde, maar nu deden ze bij monde van mevrouw Renks erg zuur. Ik vond het toch al raar dat de belangrijkste man, Albert-Jan Evenhuis er niet bij was. Die toerde met een andere groep door Zuid-Limburg. De delegatie was 's morgens in zijn geheel door het Heerlense gemeentebestuur ontvangen en ze was kennelijk erg onder de indruk van de wensen van Heerlen. 's Avonds ben ik naar vliegveld Beek gegaan, waar nog met z'n allen vergaderd werd. Ik vond het fijn dat Max Tripels me gerust stelde, maar ik dacht toch met enige weemoed terug aan de tijd dat een V.V.D.-kamerlid als Jan van de Ven zich vierkant achter SUN plaatste. Die tijd was kennelijk voorbij, nieuwe kamerleden waren onder de indruk van de argumenten van Heerlen gekomen.

Bij het C.D.A. hadden we meer houvast. Na het fractiebestuur spraken we met Hennekam en Bremen. Ze zouden zich houden aan de eerder gemaakte afspraak en zowel pleiten voor SUN als voor Hoensbroek. Daarbij lieten we hen nog eens bevestigen dat SUN prioriteit had boven Hoensbroek. Dat was een oude belofte, die we vanaf 1978 steeds maar weer versterkt hadden. Zij bevestigden onze indruk dat er nog problemen waren met de V.V.D. en dat het ook niet duidelijk was of minister Wiegel geen bezwaar zou hebben tegen een nieuwe gemeente Landgraaf. Over de mening van Wiegel wist ik echter meer, omdat een goede vriend van SUN, dr. Jaap Breunese, een heel fijne neus had binnen Haagse kringen.

Het standpunt van de derde grote partij, de Partij van de Arbeid, was sinds enkele weken wel erg duidelijk geworden. Ze hadden ons jarenlang aan het lijntje gehouden, we proefden dat ze tegen SUN waren, maar ze spraken het niet uit. In die Partij had een heftige strijd plaatsgevonden. Onze Schaesbergse raadsleden, Uwe Heiligers en Maarten van Hulst, waren vóór SUN. Zij steunden het Burgercomité, waar ze dat ook maar enigszins konden, maar in hun eigen partij dolven zij het onderspit. Ik herinner me de magistrale verdediging van Uwe in het kasteel van Hoensbroek en het praatje over SUN van Maarten voor de radio, maar hun moeite bleef

vergeefs. Dit bleek vlak voor de herindeling. Men had een definitief oordeel uitgesteld tot zondag 1 februari. Toen waren we uitgenodigd naar Heerlen, naar het Pancratiushuis te komen en daar deelde kamerlid en P.v.d.A.-vertegenwoordiger Frits Castricum ons mede dat zijn partij tegen SUN en Hoensbroek zou stemmen en gekozen had voor Groot-Heerlen. Alle respect voor een eerlijke afweging, maar het deed ons wel pijn dat naast Frits een eigen Nieuwenhaage raadslid zat, dat SUN afwees.

Het C.D.A. zei dus dat ze vóór SUN waren, maar intussen hadden ze wel een amendement Hoensbroek ingediend, maar over SUN niet.

Wat de V.V.D. zou doen, werd voor ons een steeds groter vraagteken, de P.v.d.A. was tegen SUN.

Dat was de situatie, toen omstreeks half 10 de fractievergaderingen begonnen. Wij benutten de tijd door praatjes te maken met de fractiemedewerkers, o.a. met de heer Houben, een zoon van de kabinetchef van de gouverneur, van wie ik wist dat hij SUN een warm hart toedroeg. Ik ving Ben Hennekam op, die even de vergaderzaal verliet. Hij bezwoer me rustig af te wachten. Gewacht werd op de beslissing van de V.V.D..

Het C.D.A. had hen aangeboden samen het amendement Landgraaf in te dienen. En inderdaad, tegen 17.00 uur werd ons in de grote fractiekamer van het C.D.A. door Hennekam, Evenhuis, Bremen en Tripels medegedeeld dat C.D.A. en V.V.D. samen een amendement Landgraaf zouden indienen. Dit amendement verzekerde ons van de steun van C.D.A. en V.V.D., die samen een krappe meerderheid (77 stemmen) in de Kamer hadden. Ik heb die nacht goed geslapen.

.DINSDAG 17 FEBRUARI 1981.

13.30 uur. Zitting van de Tweede Kamer. Agendapunt: gemeentelijke herindeling Zuid-Limburg.

Dankzij Jaap Breunese hebben we uitstekende plaatsen en de conciërges van het kamergebouw weten al vrij spoedig wie wij

zijn en geven ons vrij entree. Ook andere gemeenten zijn aanwezig, vooral burgemeesters. Kerkrade is er met het voltallig college, maar ook SUN is rijk vertegenwoordigd. En er is een grote delegatie uit Spau-beek, die mij gisteren al uitnodigden in hun hotel te verblijven. Wat precies gezegd werd, is te vinden in de verslagen van de diverse kamerzittingen.

Het C.D.A. verklaart bij monde van Ben Hennekam in een weldoortimmerd betoog, dat zij 5 amendementen op het wetsontwerp zullen indienen, waartoe Landgraaf en Hoensbroek behoren. Laurens Brinkhorst van D'66 steunt ook beider zelfstandigheid, P.P.R. (Dr. Waltmans) en C.P.N. zijn voor Ubach over Worms zelfstandig en Albert-Jan Evenhuis houdt namens de V.V.D. een eigenaardig betoog, waarin hij de voordelen van een grote gemeente opsomt en toch zegt dat hij voor Landgraaf is. Een zelfstandig Hoensbroek wijst hij volstrekt af.

'sAvonds antwoordde de minister. Tijdens de betogen van de kamerleden had hij breeduit zittend met veel overwicht de redes angehooord en daarbij vaker dan eens zijn doortimmerd oordeel ten beste gegeven. Hij heerste, hij was in zijn element.

Zijn antwoord kwam erop neer dat het voorstel van de provincie t.w. drie gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek zijn voorkeur had, maar dat hij ook kon leven met 4 gemeenten en dat zou kunnen betekenen dat SUN -Landgraaf- dan de 4de zou worden.

Maar één ding kon volgens hem niet, dat was: 5 gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek.

De minister had het wisselgeld laten rinkelen.

De Kamer moest kiezen.

Tevreden gingen we die avond naar ons hotel; we dronken een stevige borrel met de nieuwe vrienden uit Beek, die hiertoe nog

meer reden hadden dan SUN, want iedereen, de minister inclusief, had zich uitgesproken vóór Beek.

WOENSDAG 18 FEBRUARI 1981.

De ochtendbladen staan vol met prettige verwachtingen voor SUN. De kansen worden breed uitgemeten en algemeen vindt men, gelet op de uitspraak van de minister, dat Landgraaf er goed voorstaat.

Intussen was wel duidelijk geworden dat het C.D.A. enigzins klem was gezet. Ze wilden zowel Hoensbroek als SUN, maar de minister had duidelijk laten blijken dat hij maar 4 gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek wilde toelaten en dat hij dan Landgraaf wel zag zitten. Ik had daarover nog een gesprek met Ben Hennekam en Wiel Bremen en weer kreeg ik de verzekering dat hun eerste keuze nog altijd SUN was.

De kleinere partijen, die de burgemeester en ik evenzo bezochten, bleven bij hun standpunt.

D'66, S.G.P., Boerenpartij en DS'70 waren vóór Landgraaf, maar evenzeer vóór Hoensbroek.

Hun motto was "klein is mooi".

Maar wat zou de P.v.d.A. nu gaan doen? Ze hadden op 1 februari bij monde van Frits Castricum laten weten dat ze voor Groot-Heerlen waren en dus tegen de vorming van Landgraaf en het behoud van Hoensbroek.

Maar wat moesten ze nu gaan doen, nu er van de minister een gemeente meer mocht komen. Er lag nog een amendement tot behoud van Hoensbroek, dat al veel eerder ingediend was door de P.P.R.. Deze partij was weliswaar voor het zelfstandige Ubach over Worms, maar om voor mij duistere redenen tegen SUN en vóór Hoensbroek. En naar dat amendement draaide de voorkeur van de P.v.d.A.. Pas enkele weken voordien hadden ze dat Hoensbroek opgeheven moest worden en nu, vlak voor de stemming, gingen ze pleiten voor het behoud van die gemeente.

Het werd een grof politiek spel. Het ging de P.v.d.A. niet meer om wat ze zelf voor Zuid-Limburg het beste vonden (Groot-Heerlen) maar om de beschadiging van minister Wiegel. Deze had in eerste instantie de P.v.d.A. geprezen om hun voorkeur voor 3 gemeenten, maar nu kozen ze weinig principieel voor 4 en dat zou Hoensbroek moeten worden. SUN moest dan maar naar Heerlen. Ik vroeg me af wat hierop onze vriend Bonten gezegd heeft, maar veel tijd om hier bij stil te staan had ik niet, want SUN was op komst.

In de vroege ochtend, om 8.00 uur, vertrokken 56 bussen vanuit SUN naar Den Haag. Het weer was niet best, gelukkig geen regen, maar het was vrij koud. We waren al blij dat het niet vroor of sneeuwde, want zo'n groot aantal bussen op de weg was geen sinecure. We hebben dan ook lang gedubb of we wel aan dat avontuur moesten beginnen. Tot dan hadden we de zaak van SUN voortreffelijk verdedigd in 3 brochures: "Pleidooi voor SUN", "SUN op komst" en "Welkom in Landgraaf", uitstekende brochures dankzij het vakmanschap van dr. Jules van Neerven. Bovendien waren de inwoners van SUN massaal present geweest op SUN-dag in 1978, bij de hoorzitting van de minister in Maastricht en bij de hoorzitting van de kamerleden in Kerkrade. Was nog niet duidelijk wat onze mensen wilden; konden wij alweer vragen een dag verlof te nemen om mee naar Den Haag te gaan? Maar hadden we wel een keuze? Hoensbroek was ons voor. Zij kondigden in het begin van januari aan dat zij met 40 bussen naar Den Haag zouden gaan en wel op donderdag 29 januari. Dat zou doorgaan, of de herindeling besproken zou worden of niet. Ik vond dat niet erg slim, je moet je niet laten vastpinnen op een datum, die buiten de bespreking in de Kamer valt. Na nog een paar maal advies gevraagd te hebben aan Hennekam, Bremen, Breunese en Houben, besloten wij dat we niet achter konden blijven en organiseerden we de tocht naar Den Haag. Laat ik niet te lang blijven stilstaan bij de voorbereiding, maar men zal zich kunnen voorstellen hoe moeilijk het geweest is om 56 x f.675,-- = f.38.000,-- te verzamelen, plus nog f.16.500,-- voor de laatste brochure. Ik begrijp nu nog niet hoe we f.55.000,-- in enkele weken bijeen konden krijgen en evenzeer vraag ik me af hoe we er in geslaagd zijn om 3000 mensen bereid te vinden om mee naar Den Haag te trekken.

Die mensen ontvingen maar één beloning: ze waren erbij toen Landgraaf ontstond. Het was aan hun inspanning te danken dat we zouden winnen.

Om 13.00 uur waren alle bussen op het Malie veld en trok de stoet van toekomstige Landgraven- en gravinnen naar het Binnenhof, niet met stille trom, nee, vergezeld door harmonieën en fanfares, door fluit- en tamboercorpsen, door showgroepen en zangkoren, door kegelclubs en voetbalclubs, door....., ja, wie was niet vertegenwoordigd.

SUN was present, ook in Den Haag.

Men ziet daar op het Binnenhof veel demonstraties, maar deze was toch zo bijzonder dat de minister persoonlijk de petitie in ontvangst kwam nemen. Ze was gedicht door het toenmalige raadslid van Nieuwenhagen, Wiel Heinrichs, en ze was in prachtige letters vervaardigd door de nu helaas overleden heer Lendfers. Ze werd daar op het binnenhof met heldere stem voorgedragen door Pien Janssens en ik kon ze overhandigen aan Hans Wiegel, die hiermee zeer verguld was.

Onze harten gingen open, toen ons overal bekende mannenkoor St. Joseph uit Waubach, het "Limburg, mie land" bracht. Het was toch eigenlijk geweldig, dat zo'n koor met 60-70 zangers present was.

De minister verzekerde ons dat de Kamer ongetwijfeld rekening zou houden met de zo duidelijk gedemonstreerde wens van de toekomstige inwoners van Landgraaf. Hij zelf had al in de Kamer verklaard dat hij niet afwijzend stond tegenover Landgraaf.

"Gaat met een gerust hart naar Limburg terug. Ik denk dat jullie gewonnen hebben.

= Och ja, ik heb vergeten te vertellen, dat Hoensbroek helemaal niet naar Den Haag is getrokken. Er was te weinig belangstelling, ze kregen de bussen niet vol. =

= Weer stonden de kranten op donderdagochtend vol met loftuizingen op Landgraaf, dat ongetwijfeld de voorkeur van de Kamer zou krijgen. =

DONDERDAG 19 FEBRUARI 1981.

De woorden van de minister op het einde van de demonstratie hadden de toekomstige inwoners van Landgraaf een riem onder het hart gestoken. SUN zou komen. Het Limburgs volkslied weerklonk als teken van overwinning. In Den Haag, in de bussen, thuis, in de café's werd al begonnen met feestvieren.

Maar we juichten te vroeg, de woorden van een minister zijn niet heilig. Wiel Bremen drukte me op het hart: wees voorzichtig, verkoop de huid niet voordat de beer geschoten is. En inderdaad, de tweede sessie, waarin de kamerleden weer aan het woord kwamen, toonde aan dat Landgraaf een dubbeltje op zijn kant was.

De tweede termijn begon met een verklaring van Ben Hennekam, waarin hij met weinig woorden mededeelde dat het C.D.A. afzag van zijn amendement Hoensbroek. Weliswaar was het C.D.A. voor het behoud van een zelfstandige gemeente Hoensbroek, maar de minister dwong het C.D.A. te kiezen voor 4 gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek en dat was helaas niet Hoensbroek. Daarbij verheelde Hennekam niet te vermelden, dat dit het standpunt was van zijn hele fractie. Ik wist dat fractieleider Ruud Lubbers hem persoonlijk de boodschap mee had gegeven Hoensbroek helaas te laten vallen. De minister had het C.D.A. voor het blok gezet en had succes geboekt. Er zouden zeker geen vijf nieuwe gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek komen. De V.V.D. zag haar wens vervuld, het werd Landgraaf of Hoensbroek. Het amendement, dat de P.P.R. had ingediend, bleef nu nog voor Hoensbroek over, D'66 ondersteunde dit en ik heb al beschreven dat de P.v.d.A. ook een draai had gemaakt ten gunste van Hoensbroek.

De speech van de minister, waarin hij aankondigde geen bezwaar te hebben tegen de nieuwe gemeente Beek, Onderbanken en Wittem trok weinig aandacht. Heel anders werd het toen hij ging spreken over de Oostelijke Mijnstreek. Waltmans, Brinkhorst en Castricum sprongen

overeind en fel attaqueerden ze de minister: "U bent niet tegen 4 gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek. Kan Hoensbroek dan ook die 4de gemeente zijn?". Had de minister toen maar gezegd dat het voor hem alleen maar Landgraaf mocht zijn, zoals zijn eigen partij wilde. Hij deed dat niet. Integendeel, hij verklaarde dat ook Hoensbroek die 4de gemeente mocht zijn. De Kamer mocht dat zelf invullen. Castricum, Brinkhorst en Waltmans keerden tevreden naar hun banken terug.

Landgraaf en Hoensbroek stonden weer gelijk. Er zou dus wel een vierde gemeente in de Oostelijke Mijnstreek komen, maar welke dat zou worden bleef nog een vraagteken. De beslissing zou vallen tijdens de stemming op Dinsdag 24 februari.

Na de vergadering ben ik direct naar Ben Hennekam en Max Tripels gegaan en vernam van beiden dat hun fracties zouden stemmen vóór Landgraaf. Hennekam benadrukte dat zijn fractie "gesloten" was d.w.z. en bloc Hoensbroek zou afwijzen, maar zette een vraagteken achter het stemgedrag van de V.V.D. Er waren in die partij stemmen opgegaan, die wel wat voelden voor Groot-Heerlen.

Belangrijk werd nu over welk amendement het eerst gestemd zou worden. Reeds eerder hadden we voorzien dat het wel eens zou kunnen gaan tussen Landgraaf of Hoensbroek. Herhaaldelijk had men er bij mij op aangedrongen er in dat geval voor te zorgen dat SUN het eerst in stemming gebracht zou worden. Ik kreeg hierover geen duidelijkheid. Burgemeester Vrouwenraets en ik gingen dus na de vergadering naar een van de griffiers van de Kamer. De heer Kerkhofs, een geboren Limburger, verwachtte ons al, maar ook de politieke partijen hadden de hun bevriende griffiers aan het werk gezet.

Deze hadden al uitgezocht dat het amendement Hoensbroek het eerst aan de beurt zou komen, want de naam Hoensbroek kwam in het wetsontwerp eerder voor dan de naam SUN. De burgemeester, secretaris Drossaert en ik hebben die avond bij mij thuis nog alle wetboeken en verordeningen nageplozen en hebben een brief opgesteld die we wilden overhandigen aan de voorzitter van de Tweede Kamer. We hebben deze brief overigens niet verzonden, omdat Ben Hennekam, die het politieke spel veel beter kende dan wij, het ons ten stelligste afraadde.

VRIJDAG 20 FEBRUARI 1981.

De kranten melden dat de kansen voor Landgraaf en Hoensbroek gelijk zijn.

ZATERDAG 21 FEBRUARI 1981.

Het C.D.A. had toevallig op die zaterdag een landelijk congres in het congrescentrum in Den Haag. Het was vanzelfsprekend dat ik daar heen ging. In de trein zag ik een groep C.D.A.-ers uit Heerlen onder aanvoering van Peter Bijsmans. Ik vreesde dat die ook van de gelegenheid gebruik maakten om over de herindeling te spreken met C.D.A.-kopstukken.

Gelukkig zag ik niemand van Hoensbroek. Ik had een aantal vragen op zak, die ik van plan was te stellen, als ik daartoe de kans zou krijgen.

= Kan Landgraaf op het C.D.A. rekenen?

= Zullen alle C.D.A.-kamerleden a.s. dinsdag aanwezig zijn?

= Wie niet?

= Kunnen wij hieraan nog wat doen?

= Is er twijfel over het stemgedrag van de V.V.D.?

Eerst ontmoette ik de ons al lang bekende mr. Jos Houben, de fractiemedewerker.

"Het zal spannend worden, maar ik verwacht dat SUN het haalt". Dat was duidelijk voor wat het C.D.A. betreft, maar over de V.V.D. kon hij niets zeggen. Over het stemgedrag van de V.V.D. had ik nog in het kamergebouw gesproken met het kamerlid Van Erp, die ook bij het laatste bezoek aan SUN present was geweest.

"Helaas", zo zei hij "zou de V.V.D.

Landgraaf laten vallen, want er mochten van de minister maar 4 gemeenten in de Oostelijke Mijnstreek komen".

Dat was voor ons alarmerend.

Ik moest dus alles op alles zetten om te weten te komen of het C.D.A. een accoord met de V.V.D. bereikt had.

Jos Houben bracht me naar het kamerlid Van der Sanden, de voorzitter van de C.D.A. commissie van Binnenlandse Zaken.

"Volgens mij haalt SUN het, maar kom even mee naar de secretaris van de fractie, de heer Eversdijk".

Deze nam me mee naar een zithoekje van de enorme hal en haalde uit het bovenzakje van zijn kostuum een klein papiertje te voorschijn, waarop hij al hele berekeningen had gemaakt. Volgens hem waren C.D.A. en V.V.D. "dicht", een uitdrukking die in de Kamer de betekenis heeft dat allen hetzelfde stemmen. In deze betekende het dat C.D.A. en V.V.D. allebei tegen het amendement Hoensbroek zouden stemmen. Nu wordt er in de Kamer slechts zelden hoofdelijk gestemd. Bijna altijd weet de voorzitter al wat het resultaat zal zijn, zodat in een mum van tijd een stemming plaatsvindt.

Maar deze keer eiste Frits Castricum namens de P.v.d.A.-fractie hoofdelijke stemming. Dat geschiedt hoogst zelden, maar het betekende wel dat ieder kamerlid present moest zijn, want de meerderheid die C.D.A. en V.V.D. samen hadden, bedroeg maar 4 zetels (77 : 73).

Eversdijk telde: Mommersteeg komt niet, want die is in Afrika, mevrouw Evenhuis-Van Essen is pas geopereerd en (ik ben de naam vergeten) is op een congres, maar is gepaard aan een P.v.d.A.-lid, zodat de theoretische verhouding nu 74 : 72 was in het voordeel van de regeringspartijen. Ik was nog niet helemaal gerust, alhoewel Houben me verzekerde dat ik op Eversdijk kon vertrouwen, hetgeen ook later het geval bleek.

Via dr. Breunese had ik mevrouw Van Dinther leren kennen, de secretaresse van Ruud Lubbers, toen fractievoorzitter van het C.D.A.

Hoewel hij het erg druk had, stond hij me kort te woord en verzekerde me dat het C.D.A. onder geen beding zou toelaten dat Hoensbroek de 4de gemeente zou worden. Nee, het C.D.A. zou gesloten, samen met de V.V.D., voor Landgraaf stemmen. Wie in het buitenland was, moest terugkeren. Bovendien werd afgesproken wie met de kleine partijen zou spreken.

Zodoende stemden Ds. Abma c.s. (3 stemmen) tegen Hoensbroek, omdat de 40.000 inwo-

ners van Landgraaf hun voorkeur kregen en omdat ze de ordinaire rel, die de P.v.d.A. (Castricum) had veroorzaakt, volstrekt afwezen.

DINSDAG 24 FEBRUARI 1981.

De stemming over de gemeentelijke herindel-
ling van Zuid-Limburg. Na 4 jaar heftige
strijd zou nu de beslissing vallen.
Het begon met twee stemverklaringen.
Hennekam betreurde het dat het C.D.A. ge-
dwongen was tegen het amendement Hoens-
broek te stemmen en Ds. Abma verklaarde
hetzelfde.

De wijzigingen Beek, Wittem en Onderbank-
en werden zonder hoofdelijke stemming aan-
vaard, maar over Hoensbroek werd hoofdelijk
gestemd. Een voor een werden de namen van
de kamerleden opgeroepen en het eindresul-
taat was dat 65 kamerleden vóór en 75 tegen
Hoensbroek stemden.
Daarmee was het lot van Hoensbroek bezegeld,
het zou bij Heerlen komen

Over Landgraaf werd niet meer hoofdelijk
gestemd. Het amendement Hennekam-Evenhuis
werd, met alleen de P.v.d.A. tegen, aan-
genomen.

Tegen 15.00 uur 's middags was bekend dat
Landgraaf gevormd zou worden. We belden on-
middelijk naar huis, waar op de 3 gemeen-
tehuizen de vlag in top ging.

Mijn vrouw belde de deken, die al afgespro-
ken had dat van alle kerktorens het geluid
van de loeiende klokken te horen zou zijn
ten teken dat we nu in Landgraaf zouden
wonen.

's Avonds was er groot feest in het Eijk-
hagencollege, dat in de loop der jaren ge-
worden was tot de burcht van waaruit de
acties voor SUN geleid werden. Ben Henne-
kam en zijn vrouw en Jos Houben waren mee-
gekomen en konden gehuldigd worden. Met
Carnaval deden we het nog eens dunnetjes
over.

Hennekam, Bremen, Breunese, Evenhuis,
Lauxtermann en de tegenwoordige minister
Eelco Brinkman werden uitbundig gefêteerd
als medewerkers aan de stichting van
Landgraaf.

Het werd een bruin feest.

Ut SUNLEED

Muziek: GLORIE GLORIE HALLELUJA

Wee doa bei os wont dee kan os sjtreeve waal versto
 Woarum vuur nit als sjcheup noa dat groat Heele wille goa
 Vuur hant nuks teege Heele, mar vuur woene hei zou sjun
 In os eege sjtad de SUN

Refrein:

De SUN dat is vuur os et leeve
 Woa vuur hats en ziel aa geeve
 Os drei durper zunt verweeve
 Tot ing sjtad dat is de SUN

De herindeling koam dat wiste vuur al joare lank
 Vuur woale beienee en goave os doarum de hank
 Saame sjtond vuur sjterk, och David dee versjloog unne Reus
 Vuur zund SUN, ging twiede keus

Refrein:

Dat os durp nit blieve kos dat wit toch jieker kink
 Vuur wille nit noa Heele want vuur hoate nit va wink
 En och nit noa Kirchroa of wee wit woa anders hin
 Vuur deele os zelve in

Refrein: 2x

TEKST: SJAAK VANGENINDEN

Presentatie: SUN SET (Sj. Vangeninden, Jo Haas, A. v. Wiggen)
 Schaesberg.
 Kinderkoor TIENERKLANKEN Nieuwenhagen o.l.v.
 mevrouw Pinster.

De KUNST en het KRUISBEELD

In onze Limburgse gemeenschap staan vele kruisen en kapellen opgesteld en uiten op een of andere wijze het ware levenspatroon der vervlogen jaren. Uit de vele uitgaven van de even zo vele Heemkunde verenigingen valt te lezen dat men niet schroomt te vermelden dat men deze monumenten, thuis horende in ons Landschap naar waarde weet te schatten. Enkele gemeenten geven dan ook blijk van waardering in de vorm van gedegen onderhoud voor deze vorm van geloof en kunstuiting. Evenzo ter verfraaiing van onze leefgemeenschap.

De gemeente Landgraaf deed er goed aan om naast het gebruikelijke onderhoud nog een geschonken gietijzeren kruis opnieuw op te richten in de omgeving waar in vroeger jaren eveneens een kruis had gestaan (mmastraat). Maar waar moet men beginnen indien men in onze gemeente Landgraaf de veld- of wegkruisen wil bekijken? Men gaat dan spoedig vergelijken en betrapt er zich zelfs op dat men een kruis mooier vindt dan het andere. De grootte, de verhoudingen, de uitvoering en/of de materiaal soort. Alles speelt mee bij het vellen van een oordeel. Men gaat proberen de gedachtengang van de kunstenaar of maker van het geheel te begrijpen of te zien wat hij of zij met hun creatie trachtte te bereiken.

De kerk- of kruisgeschiedenis.

Evenals de kunstenaar gaat men dan de geschiedenis zoals de kerk deze omschrijft erbij halen, en men leest:

Dat de H. Helena, moeder van Constatinus, alles in het werk stelde en opgravingen liet doen om het kruis van de Zaligmaker terug te vinden. Dit kruis was, zoals men wist, door de Joden nadat de Christus was verzezen in de grootste haast omver gehaald en in een diepe kuil begraven. Samen met de twee kruisen van de twee moordenaars, die het kruis van de Heer hadden geflankeerd, wist men dus door de overhaaste bedelving deze kruisen aan de openbaarheid te onttrekken. Als archeologen van het eerste uur vond men het terug onder aan de Calvarieberg in het jaar 320. Eenmaal in het bezit van het kruis, liet men het aanstonds in drieën splitsen om te verdelen. Een deel kreeg haar zoon Constantijn, een deel stelde men ter beschikking aan de kerk van het H. Kruis te Rome, terwijl het derde part Bishop Matarius kreeg voor de kerk van het H. Graf te Jerusalem.

Strijdlustig, ook in die tijd geen vreemde eigenschap, deed de veroveringsdrang der Perzen zich gelden en werd het kruisdeel uit Jerusalem als oorlogsbuit weggevoerd in het jaar 614.

Met vereende krachten werd echter op 3 mei 629 onder leiding van keizer Heraclius dit kruisdeel op de Perzen heroverd en naar Jerusalem terug gevoerd. Dit volgens de omschrijving der feestdagen van Kruisvinding en Kruisverheffing.

Nadien zijn de kruisdelen, zo verhaalt de geschiedenis, als het ware versplinterd en vele kruisvaarders kwamen zegevierend terug met deeltjes van het H. Kruishout.

Mede hierdoor mag dan ook de kerk St. Jozef te Waubach-Groenstraat zeggen in het bezit te zijn van een kruispartikel ter grootte van een wijsvinger.

Hoe zag men de gekruisigde?

Omdat het kruis als eerste teken van het geloof werd aangenomen is het sindsdien als het ware symbool overgedragen van het ene volk op het andere.

Kunstenaars maakten hiervan vele beelden of afbeeldingen en evenals heden ten dage in grote verscheidenheid of uitwassen. Dit naar gelang met welke bril of door welke kunst-commissie het wordt bekeken.

Bekijkt men het zoals de kunstenaar die het maakte, dan is het een uitzonderlijk iets.

De kijkers moet men echter steeds in twee kampen verdelen want wat voor de een goed is wordt door de andere in twijfel getrokken. Zo is het nu en was het vroeger ook.

Tegenwoordig zou men bij een niet goede recensie er meteen een rel van maken bv. de kruisweg van Ad de Haas.

Vroeger ging men anders te werk of men maakte ereen legende of een heilige meer van. Net zo als het schikte.

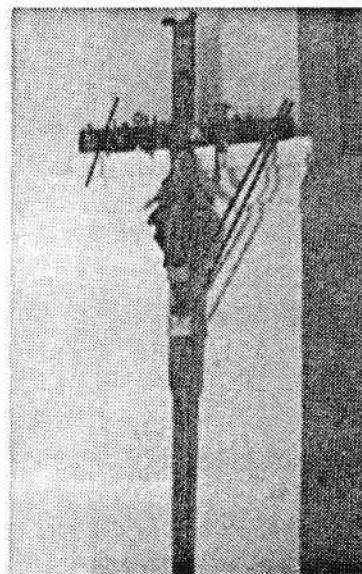
Het kruis in de kerk van DOLE.

Om de kerkgeschiedenis in de betekenis van de kerkfeestdagen "kruisvinding en kruisverheffing" uit te beelden is door een onbekende kunstenaar een kruisbeeld aangebracht in een bergkerkje te Dole resulterend onder de parochie Skocyan in Slovenië Jugoslavië. Waarschijnlijk om de omschrijving der beide feestdagen uit te beelden plaatste de maker van dit kruis de H. Helena op de plek van de gekruisigde.

De balken van dit kruis werden opgesmukt met een aantal attributen welke op het verhaal der kruisi-

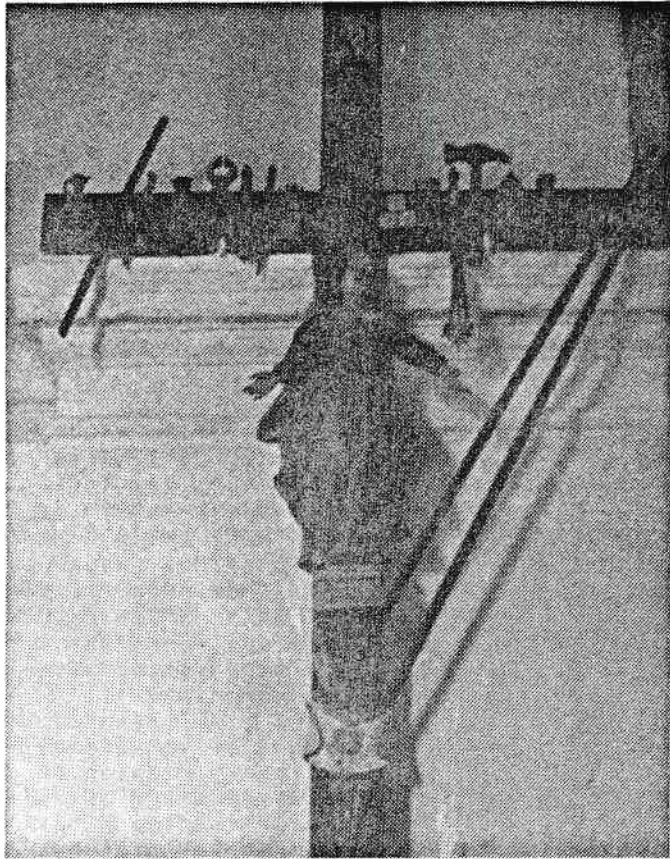
Het kerkje van Dole

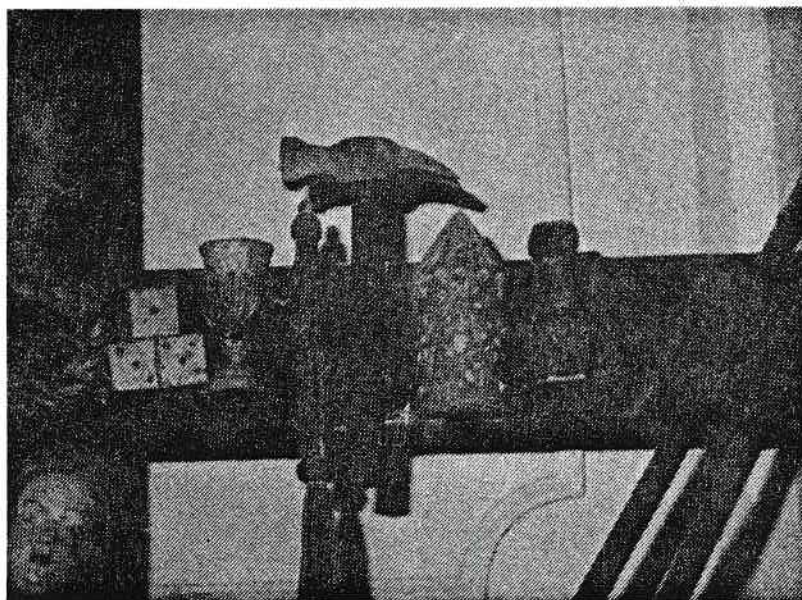
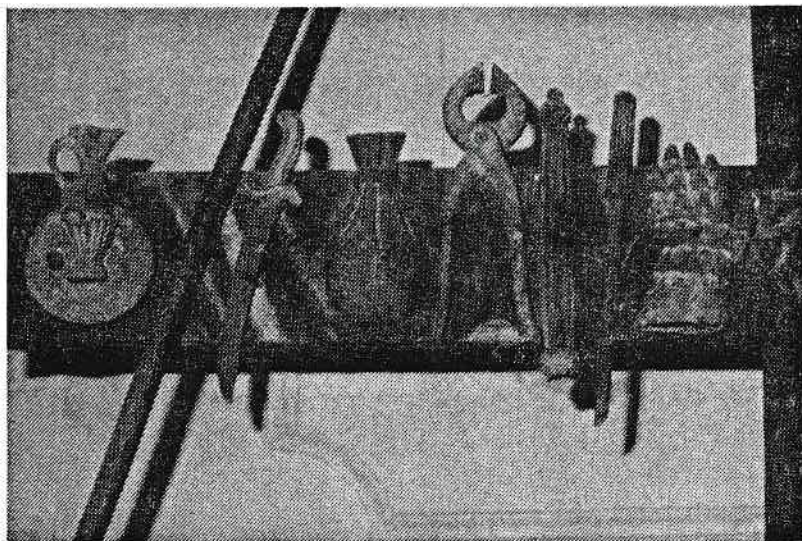
Totaalbeeld v.h. kruis

ging betrekking hebben. Met name bv. bovenop de kraaiende haan, betrekking hebbende op Petrus, de doornenkroon, onderaan de doek, met de Christus afbeelding, van Veronica.

Op de linkerbalk is aangebracht de schaal met waterkruik van Pilatus en de geldbuidel van Judas naast gersedschap en handschoen van een soldaten-harnas. De rechterbalk stelt voor de dobbelstenen om de kleding te verdubbelen (Jesaja) evenals de kelk, geeselroede of karwats en een hamer terwijl de stokken en lansen ook niet ontbreken. Herkomst, maker en ouderdom van dit eigenaardige maar

H. Helena

moede, aan noodzakelijke restauratie toezijnde, kruis was nog bij omwonende of parochie geestelijkheid noch uit de bescheiden der kerk te achterhalen.

Al kijkend naar de kruisen in eigen omgeving bemerkt men spoedig dat kruisen met deze uitzonderlijke afwijking in onze gemeente Landgraaf niet zijn opgesteld of aangebracht. Dus rees de vraag; is dit elders in het Limburgse dan wel het geval.

Bij uitvoerige navraag bleek de dekenale St. Lambertus-kerk van Horst in het bezit te zijn van een kruis met, zoals men vermeldde, de legendarische figuur van Wilgifortis, ook "ontkommer" genoemd.

Een kruisbeeld dat, zoals de eerwaarde Deken vertelde, in zijn genre het enigste is in Nederland. Met deze wetenschap en dan ook nog in het Limburgse, rees de vraag; wat is dat voor een kruis en welke grondslag of geschiedenis ligt hieraan ten grondslag?

Het kruis van de Christus koning.

Al spoedig komt men dan, bij het kruisbeeld als uitgangspunt, op Nicidemus Openbaring die als volgt over het kruis schreef; "En men brengt het kruis naar Joppe hier geplaatst op een boot en omringd door kaarsen pelgrimt men naar Lucca om in processie te worden meegedragen" (zoals men dit ook nu nog toepast bij processie's).

Bij diverse beschrijvingen spreekt men dan ook herhaaldelijk van het Origineel van Lucca (Italië) en hieruit blijkt dat er een tijd in Europa is geweest dat kruisbeelden, zoals we die nu kennen nauwelijks of niet voorkwamen. Christus werd niet afgebeeld in zijn vernedering. Was Hij niet groots en verheerlijkt uit het graf opgestaan?

Het volk zag hem veel meer als een overwinnaar, geen uitgemergeld iemand, besmeurd, gekleed met lenden-doek en gekroond met doornen als spot der mensheid. De uitbeelders maakten er een in volle glorie en majesteit, krachtige, vorstelijke figuur van. Gekroond met een koningskroon in pracht en praal met lange gewaden, als vorst gekleed. Een koninklijke Christus. Indien men de kunstgeschiedenis als uitgang aanneemt en daarbij de visuele voorstelling der gekruisigde bekijkt, moet bedenken dat men tot praktisch de 12de eeuw het zg. Lucca kruis als audentieke beeld heeft gegolden. De triompherende persoon.

Het kruis van de lijdende Christus.

In de 13de eeuw veroverde de lijdende persoon aan het kruis de beeldende kunstenaarswereld.

Dit onder invloed van de doek van Veronica v. Jerusaleem. Die mede hierdoor een volledige omwenteling te weeg bracht. De gelovige volksfantasie hechtte meer aandacht aan het lijden en kruisdood van Christus. In plaats van een triomphator kwam door de inspelende kunstenaar een meer gemartelde figuur de koninklijke mens aan het kruis verdringen. Deze nieuwe beelden werd de toekomstige uitbeelding en zijn dit tot op de dag van vandaag gebleven.

Na verloop van tijd, gewend aan het nieuwe beeld, wordt het oude kruisbeeld niet meer begrepen. Men meende nu niet meer een mannelijke Christus te zien, maar uitgaande van de kleding, een onbekende martelares.

Het z.g. origineel van Lucca is een kruisbeeld met een Christus in lang en rijk gewaad en hangt sinds eeuwen in de Dom van Lucca (Italië). Omdat het als oorspronkelijk kruisbeeld niet meer herkenbaar bleek, werd en wordt het vereerd onder de naam; Volta Santo (Heilig Aanschijs), waaraan door gelovigen een grote kracht wordt toegeschreven. De herkomst van dit kruisbeeld (uit vermoedelijk + 800) is onbekend, doch doelend op een niet Italiaanse kunst wordt aangenomen dat men het aan Syrische motieven moet toeschrijven. Als zodanig niet Italiaans is het in Lucca lange tijd een twistpunt geweest bij kunstkenner.

Over de wonderkracht uitgaande van dit kruis deden talloze vertelsels de ronde doch van al deze verhalen was de hulpvaardigheid toch de voornaamste eigenschap. De zo rijkelijk geklede koningszoon hielp daar waar nodig in kommer en zorg. Een daaruit voortvloeiende legende van uitzonderlijke goedgeefsheid deed dan ook al spoedig de ronde.

Speelman legende.

Op een dag speelde een arme in nood verkerende muzikant, in plaats van te bidden, enkele melodiën voor het kruis van de aangenagelde H. Aanschijs in een stille kerk.

Deze manier van nood klagen verhoorde de Volta Santo op de volgende manier; Hij stak plotseling een voet uit naar de muzikant en ontdeed zich op die manier van een van zijn gouden schoenen door deze de speelman zo toe te werpen. De overgelukkige muzikant voelde zich de koning te rijk en trachtte zijn gouden geschenk zo spoedig mogelijk aan de man te brengen in ruil voor de voor hem noodzakelijkheden van het dagelijks leven.

Al spoedig miste men een gouden schoen in de kerk en de speelman werd van diefstal beschuldigd. Een voor de hand liggende zaak.

Hoe de muzikant ook pleitte voor zijn onschuld, niets hielp. Zijn diefstal stond vast en als vonnis zou de doodstraf er op volgen.

Als laatste werd hem echter toegestaan voor het kruis nog eenmaal te spelen om zodoende zijn onschuld te bewijzen. En zie, in aanwezigheid van velen, stak het beeld z'n andere voet uit naar de muzikant en ontdeed zich van de andere schoen. Toen de aanwezigen dit zagen was de onschuld van de muzikant bewezen en werd hij vrij gelaten.

De Lucca-kruis verspreiding als H. Ontkommer.

Via de handel en het leger komt de vereering van de H. Aanschijs naar het noorden en verdeelt zich over Europa. Men was zo overtuigd van de wonderkracht dat men het de naam Helper of Hulpe gaf. De talloze in "kommer en zorg" verkerende gelovigen maakten er een nieuwe Heilige de; St. Ontkommer van.

Gaat men de verspreidings-gebieden kartografisch bekijken dan ziet men dat "Helper of Hulpe" voorkomt in Friesland, West-falen en Neder-Saksen terwijl men "Ontkommer" vindt in Vlaanderen en Neder-Rijnland.

De H. Ontkommer en (of) H. Wilgifortis.

De reeds langer bekende legende van de Helper of H. Ontkommer krijgt omstreeks de 15de eeuw een nieuwe naam door de, waarschijnlijk uit Vlaanderen komende, legende van de H. Wilgifortis. Dit echter voorstellende dezelfde gebaarde figuur.

Het gebruikelijk zijnde kruisbeeld voorstellende de Heer, slechts gekleed met lendendoek, deed de aan schouwer van het H. Aanschijs of H. Ontkommer in lange kleding velen twifelen. Mede hierdoor ontwikkelde zich dan ook meer en meer de gedachte dat H. Ontkommer een vrouw moest zijn. Uiterlijk rijk gekleed en gekroond gelijk een prinses met gouden schoenen werd ze dan ook verder afgebeeld. Alleen de baard veroorzaakte nog wat onduidelijkheid.

Hoe moest men dit nu verklaren? Niemand wist de juiste toedracht of definitie voor deze gebaarde vrouwelijke verschijning.

Toen ging de volksfantasie werken en de verhalen kwamen los over een martelares, waarbij het kruis, het vorstelijk kleed met kroon en zelfs de baard aan aannemelijke verklaring kreeg.

Wilgifortis legende.

De nu nieuwe legende begint dan ook met:

Er was eens een uitzonderlijk schone koningsdochter in Portugal die aan een heidense vorst zou worden uitgehuwelijkt, hetgeen zij echter weigerde. Haar vader, diep beledigd, liet haar hiervoor boeten door haar op te sluiten in een kerker. Hier bad de prinses tot God dat Hij haar zou veranderen zodat geen man haar meer begeerde.

En zie, haar gebed werd verhoord en zij kreeg een baard, zo lang gelijk haar hoofdhaar.

De verbitterde vader vernam dat zij God hierom gevraagd had en hij besloot zijn dochter, die wel God maar niet hem gehoorzaamde, te laten sterven al God. Hij liet haar aan het kruis vastbinden zoals Christus. En zo is zij dan ook, gewillig aan de Heer, gestorven.

Aan deze legende kan men ook zondermeer het verhaal van de muzikant en de gouden schoenen vastknopen, waaruit men ook kan of mag concluderen dat men een en dezelfde zg. Heilige voor ogen heeft.

De verspreiding.

Evenals de beide legenden nl. Ontkommer en Wilgifortis uit verschillende streken of landsdelen zijn, zo verschillend zijn ook de beide kruisbeelden. Ongeacht dat men het Lucca kruisbeeld als oorspronkelijk voorbeeld mag noemen.

Zo zijn in het Duitse en Italiaanse land de beide handen gespijkerd evenals Christus, waarbij, zo men aanneemt, deze methode eerder werd toegepast dan het aanbinden.

Bij de beelden in het Vlaamse en Brabantse land liet men het aanbinden prefigureren. waarbij ook de rok als een zogenaamde zak werd dichtgebonden. Men kan hier zijn uitgegaan van de kruisiging van Petrus en Andreas, die gekleed in Apostelrok met het hoofd naar beneden, worden voorgesteld. waarbij men dan een koord om de benen deed om het afzakken van de rok te voorkomen.

Terug naar herkomst.

Dat deze baardheilige volgens een beeld hetwelk een gekruisigde met baard, rijkelijk gekleed en nu nog in de Domkerk te Lucca wordt vereerd tot nabootsing heeft gediend is uiteindelijk niet vreemd. Dat men moet spreken over nabootsing is een duidelijk iets. Namenlijk in een Schepen Protocol van Nijmegen dd. 17 nov. 1419 wordt een altaar genoemd

naar het Heilige kruis van Lucca in een kapel te Groesbeek.

Zeer waarschijnlijk op de hoogte van de ophanden zijnde baardheilige cultus wordt op 20 mei 1410 een kapel genoemd, volgens een stichting door Adolf I Hertog van Kleef, waarbij men de naam van Wilgifortis bezigde. In de oorkonde die deze stichting omvat, wordt een merkwaardige formulering omschreven nl.: "Wilgifortis der heilige jongfrouwen geheiten sunte Unkommer".

Op een ongewone manier wordt hier voor een heilige een tweede naam gebruikt. Deze formulering wordt eerst begrijpelijk als men aanneemt dat de legende handelend over deze Heilige pas in opkomst is en op verschillende plaatsen verschillend wordt aangeduid en/of vereert.

Twee legenden en (g)een heilige.

Omdat het zich hier handelt over twee verschillende legenden is er nooit een heilige in de vorm van kerkelijke verklaring aan over gebleven gezien beide namen noch Wilgifortis of Ontkommer in een heiligen-namen kalendarum voorkomt.

Behalve in Kleef waar voornoemd kapel-altaar aan de H. Wilgifortis was toegewijd bleef deze benaming tot de 17de eeuw behouden.

In Emmerik daarentegen werd de gelijksoortige patrones naar Ontkommer genoemd omdat, naar men aanneemt, Wilgifortis minder bekendheid genoot. Dit alles wijst er op dat de benaming Ontkommer meer algemeen is zodat men gevoeglijk mag zeggen dat de legende Wilgifortis van latere datum moet zijn. De mogelijkheid is zelfs niet uitgesloten dat de schrijver van de stichtings-oorkonde van Kleef de naam Wilgifortis gebruikte om de nieuw opkomende legende meer gestalte te geven.

Deze vergelijkbare gekruisigde Dame met baard werd zoveel bijzondere genezing en wonderkracht toegeschreven dat zij als gekruisigde zelfs de Rijn stroom-opwaarts is gedreven (Zo vertelde men in Emmerik).

Deze verhalen kan men dan wederom in verband brengen met de legende rond het Lucca-origineel, zoals vermeld in : "men brengt het kruis naar Joppe" enz.

De beeldende kunst.

Wie nu de eerste beeldende kunstenaar van Wilgifortis met gebonden handen en voeten was is onbekend doch men meent dat de oorsprong gezocht moet worden in de omgeving Brugge of Gent. Dit omdat in de stre-

ken Vlaanderen, Brabant en enkele plaatsen in Noord Frankrijk de H. Wilgifortis de meeste bekendheid genoot.

In de Stefanuskerk te Nijmegen is een wandschildering blootgelegd die volgens "Brinkhof" in Numaga XIII 1966 wordt omschreven als Nijmeegse voorstelling van de Vlaamse baardheilige.

Schöpf Jozef Adam.

De door Clemens August, keurvorst en aartsbisschop van Keulen, naar Bonn gehaalde leerling van Anton Merz was in Telf (Ober Innthal) Tirol geboren fresco schilder Jozef Adam Schöpf (1745-1822).

Deze in Limburg, zeker te Houthem-St. Gerlach, bekende schilder die naast meerdere Godshuizen in Tirol, vooral naam verwierf door zijn werk in de parochie kerk te Wilten bij Innsbrück. In deze kerk hangt een klein schilderij op doek, voorstellende een vrouw in lange kleren met lang haar en een baard. Zij is vorstelijk lang gekleed en gelijk de Heiland der Wereld aan het kruis gebonden met koord en voorgesteld op het altaar met twee brandende kaarsen. Voor het altaar knielt een speelman, die een viool bespeelt en naar het beeld opziet. De gekruisigde vrouw werpt hem een schoen toe.

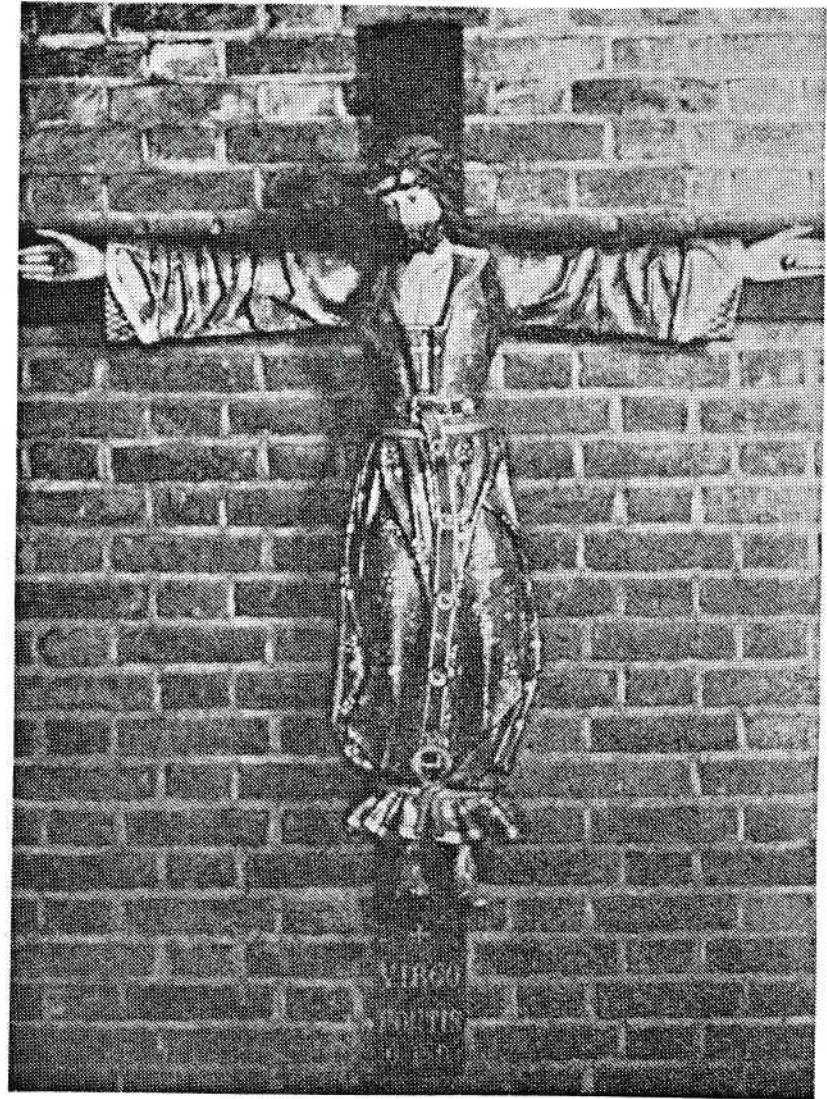
Onder het schilderij bevindt zich een opschrift, ter opheldering van de voorstelling, hetwelk in het kort de beide legenden weergeeft.

Omdat de oorspronkelijke beeltenis van de z.g. baardheilige niet te achterhalen is, gaat men uit van de diverse replica's met de beeltenis van Lucca als grondgedachte.

Het oudste tot nu toe bekende mag men wel zoeken tussen de Bourgondische Paramentenschat in de "Weltliche Schatzkammer" te Wenen. Deze Dalmatica was te bezichtigen op een tentoonstelling "Het Gulden Vlies" (Brugge 1962).

Dit bedoelde parament stamt zeer waarschijnlijk uit de school van Jan van Eyck (+1390-1441) en niet lang na de stichting der Orde "Het Gulden Vlies". Een juiste datering is moeilijk, maar op deze voorstelling draagt Wilgifortis dezelfde "ROK" die Jan van Eyck in het jaar 1434 ook reeds schilderde bij een afbeelding van de echtgenote van Giovanni Arnolfini. Een en ander volgens de katalogus van de Brugger tentoonstelling (1926 Henri Pauwels).

Wilgifortis wordt in beeld hier vergeleken met de voorstelling van Helena nl. staande en gekleed in deftige kleding. Een hermelijnen mantel en op het

hoofd een kroon terwijl ze een kruis toont waar inplaats van nagels de touwstrikken zijn gebruikt. De touwen en de baard hier bedoeld als de prinses of de Wilgifortis. Vertaald in standvastige maagd.

Deze omschrijving in acht nemende mag dit als uitgangspunt voor het bedoelde kruis van Dole genomen worden om te komen tot dit gehele bezien van "De kunst en het kruisbeeld".

Het kruis in Horst.

Zoals reeds eerder vermeld hangt het enige in Limburg bekende soortgelijke kruis in de kerk der Lambertus Parochie te Horst.

Volgens een gekregen omschrijving, handelt het hier om een houten beeld hetwelk een baardheilige in lang gewaad met daarover een afhangende gordel om het middel en het gewaad aan de voeten gelijk een zak dichtgebonden voorstelt.

Merkwaardig aan dit beeld is dat op de borst een kruis is aangebracht en op het hoofd een doornen kroon inplaats van een koningskroon.

Het kruis op de borst duidt op Helena als kruisvindster en de doornenkroon als motief voor de doek van Veronica. Hetgeen wederom niet strookt met de deftige kledij, want hierbij past beter de koningskroon zodat het een het ander tegensprekt.

Of zich onder de lange rok een mannelijk of vrouwelijke figuur verbergt is niet waarneembaar. De handen daarentegen zijn genageld en de rijk gesmukte gordel welke vanaf het middel recht naar beneden hangt geeft te denken aan een nabootsing van het Lucca-kruis.

Bij een zeer waarschijnlijke restauratie zijn aan het + 110 cm eikenhouten beeld beschoeide voeten gezet welke naar men mag aannemen ook van schoenen voorzien waren vóór de restauratie. Deze beschoeide voeten wijzen duidelijk in de richting van de legende van Ontkommer.

De restauratie heeft echter de uitvoeringsvorm der beide legenden Ontkommer en Wilgifortis door elkaar gehaald. Zeer zeker door ook nog het onderschrift "Virgo-Fortis" OPN (Standvastige maagd) er onder aan te brengen.

Men mag zeker niet aannemen dat de opdracht is gegeven een Wilgifortis- in een Lucca kruis of omgekeerd te bewerken.

Een naamsverbastering van Virgo-Fortis is zeer aannemelijk, dit onder Germaanse invloed van of tot Wilgifortis, terwijl de romaanse naamgeving

zich ook wel eens van "Quille-forti" bediend. In het Keulse land heet de Ursulakerk in de volksmond de "Sinter Vilgen.

De uitleg welke de Lambertuskerk kunst-omschrijving te Horst aan haar kunstwerk geeft is twee-slachtig. Daarin spreekt men van een mannelijke Ontkommer of Christusfiguur in lang gewaad, terwijl de onder-titeling op het kruis zelve Virgo-Fortis aangeeft hetgeen standvastige maagd betekent.

Gaat men dit nu combineren dan is de kerk van Horst inderdaad in het bezit van een uitzonderlijk of enig beeld in Nederland zoals deken Dings mij liet weten, n.l.: Een standvastige mannelijke maagd.

Tenslotte zijn, zoals reeds eerder vermeld, deze Ontkommer of de baarddame Vilgifortis nimmer op de lijst der Heiligen geplaatst en is door de kerk niet/Gecanoniseerd erkend. /als

Alles wat men er van weet berust op vrome sagen uit de middeleeuwen die bij onze voorouders in zekere achting stond.

Als feestdag wordt weleens 19 of 20 juli genoemd.

Dat men bij deze uitsluitend te doen heeft of heeft gehad met een voorstelling gepaard gaande met geloof en volksfantasie is duidelijk. Het bewijst wel wat de "kunst" en het motief "kruis" zoal niet vermog.

ha.er.

Geraadpleegd:

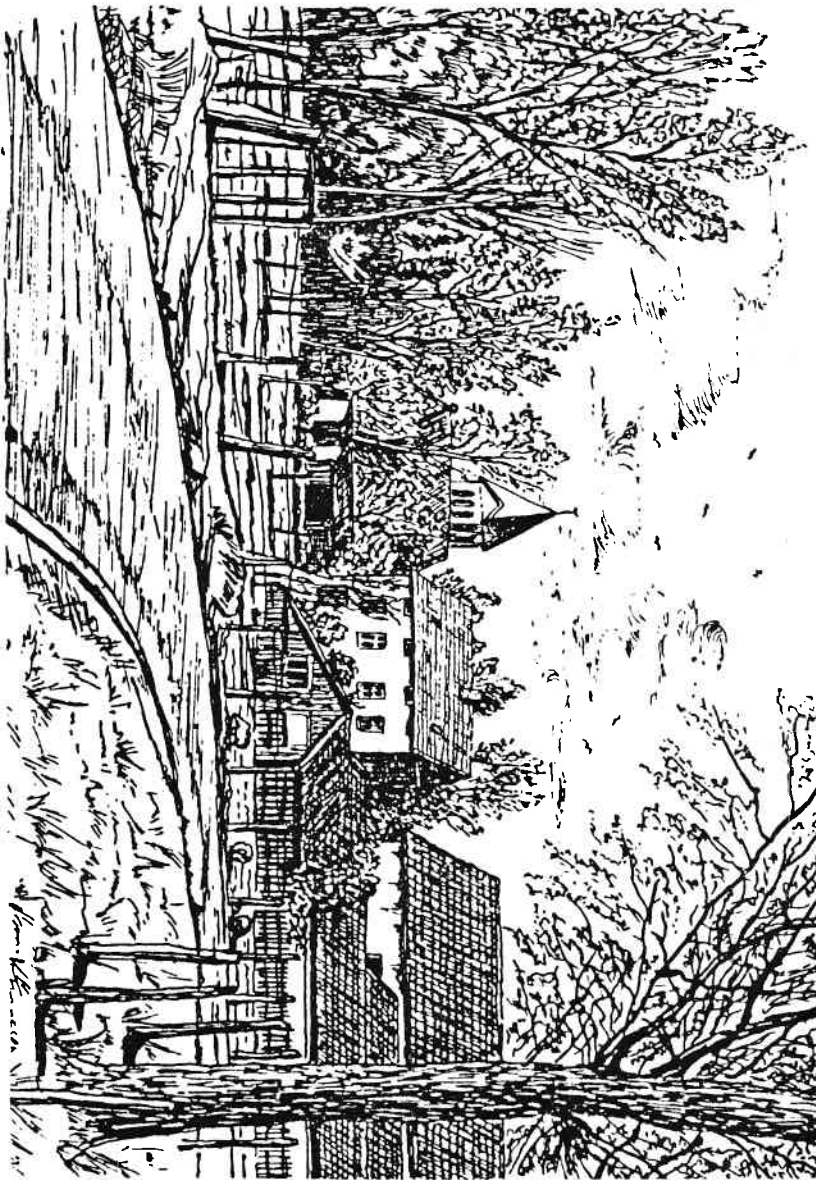
Dokumentatie kerk Horst.

Publications.

Museum Kleef

Numaga 1967.

Kerkarchief Skocjan.

SJTEKKER, SJNOOR en SJTOPKONTAK

Weß, wie ich, bi-j de "seniore" hußt, deß wit zießker nog, dat vißr in ós kingerjoare nog gee sjnoor, ginne sjtekker en ginne sjtópkontak i gen hoehs houwe! Vißr hónt bi-j ós heem nog inne tiedlank gaaslich gehad, doa goof ut zich nieks te sjtópkontakte. Ich zien nog de lamp vur mich: e "sjtrumpke" of hōaske" va sjtof, e kettingsjke va koeßper; wens te doa aa tróks, da sjtreumet ut gaas oeht, inne sjweßgel aa-sjteßke, dra-haote en de lamp floepet aa.. Ich houw doeh ing tant, die woeßnet vōel sjieker wie vißr, mar doa woar nog nit ins gaas en doarum houw die ing sjtee-oaligs-lamp..mar dat woar zoeget sjieks, dat ich hōer ummer sjwoar benijd han vur dat dink, dat glietseret en blinket, wie puur good!

Doeh ópins houwe vißr e knūpke aan de wank, dat moeßts te noa rechs drieñe en da góng de lamp aa..gans oane sjweßgel! Dat woar al e klee wónger, mar wat doanoa aa wóngere uvver ós hin gevalle is, dat grenst aan ut óngleuflike. Wat in koom 60 joar tied aan lektrisje apparate is oehtgevóng: aa nutslige en ónnuedige, dat is wirklich weßd, dat me ins d'rbi-j sjtil bliet sjtoa!

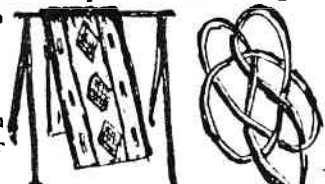
Doa woar ut sjtriehk-iehzer..deß zich dat oehtgekno-beld hat, deß huij e sjtandbild verdeend! Ich zien nog die dri-j sjwatte iehzere bi-j ós óp de ferneus sjtoa. die ferneus moeßt de richtige temperatoeßr haa: nit te kaod, da moeßts te te lang wachte, nit roeßd-glujje, da woeßte de iehzere te flot werm..Mar ing gów hoehsvrouw, die houw doa vinger-sjpitse-geveul vußr. Vißr houwe ing hote klammer, die koam um d'r iehzere grießp hin; ich zien nog ummer de roetine-beweßging van mieng mam, wie ze ut iehzer inne haove centimeter van ut gezich aaf hool (oane zich oeßts te verbrenne) en da vólt ze, of ut iehzer nit te heet woar (dat woar zoeget, wie inne i-gebówde thermostaat).

Óp e gegeëve moment houwe vißr inne radio! deß houw inne vrunk van d'r pap zich zellever inee gefiester-nuld..en als vrunk koams te dan aan ezoeß wónger-aparaat, woeßs te de lūj va oeht Hilversum durch koeßts hußre sjpreßke. Dat v'r bouw mit d'r kop in d'r

apparaat moeëte kroehpe, um durch ut gekraks en ge-joenks nog get te versjtoa sjußret'ós in d'r aavank gaar nit; ut woar en ut bleef e wonger. Mar gidder wonger is mar gans kótte tied e wonger. In tied van nieks woar dat de geweunste zaak van de welt. Doeh kroge viër da inne apparaat oeht d'r winkel en ut woar nieks zoe geweun, wie d'r radio! Sjtufzuigere begóste doeh óch al te kómme, mar viër hónt ut nog lang d'r zónger mótte doeß..viër wörpe gidder weëk alle kokes-matte-en leupere óp de sjtang en da góng ut mit d'r mattekloppe dra, bisdat gee viezelke sjtub miß te vinge woar. Da woeëte de vloeeëre gesjroebe en geboend en da woar wer alles blietse-blank. Inne tapjt-keßver koeët zich bi-j ós nit i-nestele..doa kroog deß ging kans vuër! Mar zoeë langsamerhank woeët inne sjtópkontak toch te wieëneg: da zat me inne dri-jweg-sjtekker dróp en da hóng me doa ut int en angert draa. Me houw zoegaar dri-jweg-fittinge in de lamp! Ut hat nog erg lang gedoeërd, vuërdat die kloemele verboane woeëte, mar doeh houw me óch al in alle hoezzer e battaljoeën sjtópkontakte i-gebówd; i gikker nu tiep hoehs vings te t'rs ummer mieë!

Da kroge v'r de wesjmasjieng.. Viër houwe heem nog zoeng róng hote büt óp puët, mit inne lange erm dra, dem moeëts te inne vieëdel sjlaag van dich aaf en da wer trük sjloa..hin en heër, hin en heër..mieëstens woeët zich aangewesseld, want dat hool gee peëd lang vol. Ich sjtellet mich ummer d'r wekker.. da hovet ich mich nit sjuldig te veule, dat ich mich langs ut werk gefoesjt houw, ich sjloog ging sekónd langer es bis d'r wekker aaflopet. Noa venant, dat de hoehsvrouw proaperder of de wesj viehzer woar, woeët deß wekker óp kóttre of langere tied i-ge-sjteld: dat hote krúts, wat ónger d'r deksel hóng mit veër hote klóts dra, houw da lang genóg de wesj durch-ee gesjloódderd..doa noa woeët ópgesjpeuld.. Ut gove nog mieë tsoate van die hote "hank-krach" masjlehner en doa woar ging ing bi-j, die ós d'r wesj-daag get appetietlich koeët make.. Wen ich mich bedink, wie dóks dat die wesj al durch ós heng ge-gange woar, vuërdat die noa de "masjieng" i koam, dan stond mich noeh nog de hoare te berg. Ieësj mit zeep i-gesjmieërd, (sjwatte of greun zeep), da lotte weke, nog inne daag óp de bleek, in d'r gegalvani-seerde wesjkeëtel koake, dan nog ins vuërweesje..en doa tussjedurch zemplige kieëre ópsjpeule. En went

ze da oeht de masjieng koam, sjtóngge wer dri-j of veer bütte gereed mit ópsjpeulwater..en dat woar dan nog mar alling de witte wesj..doanoa koam da de bóngte en de sjwatte wesj an de ri-j..! Viër houwe al tsemilig vreug inne vringer; dat woar waal e gemaak, angesj moeëts te al die kieëre mit de hank vringe en da hots te dóks de lappe vël van de vingere aafhange---D'r mondig en d'r dieësdig woar vur nieks angesj doa es wesje, wesje en nog ins wesje. En wen ich mich da bedink, wievóël kí-loos me doeh mieë um ge liehf houw hange..: die slipjes van noeh woage koom get, mar de bókse of "direktwaars" va vreuger hóngge bis óppen kni-j en die koeëts te dich va boave bis a gen haos óptrek-ke: de manslúj-óngerbókse dito-'t zelfde!! Went inne man zich doeh zoeë dri-j-ekkg huddelke aa-gesjieërd huij, houwe ze um riëhp vur Venray verkloard; i gikker geval wuër dat inne viehzerik geweë!

Umdat ich in d'r kreeg getrówd bin,han ich ut joarelink oane wesjmasjieng mótte doeë: ich houw e brèt en inne sjtemper..en ich han mit vóël pieng en mujte toch alles ring krieëge. Noeh trówt gin-ne mieë, (of geet nit mieë bi-jjenee-woeëne), deß nit ut hoehs vol apparate hat sjtoa,bis d'r lektrisje teng-busjtel tów! Wie de kinger kling woare, koame zoeë mit en mit get lektrisje apparate noa gen hoehs i, mar de mieëstate han ich krieëge, wie de kinger gróttre woeëte--doeh woeëte viër mit verjoardaag, mit sinterkloas en kris-mes mit zoeë vóël van dat gesjieër gebombardeerd, dat ós de apparate bis an d'r haos sjtóngge.. Ich han noeh nog ing kas, woeë d'r ónnuëdige lektrisje prul ópgébörge sjteet--bis in alle ieëwigheet. Wen ich da noeh bedink, wat ich alling al i gen kuë-ke broehk, da is dat toch nog mieë, es wie ich gedach houw: doa is d'r mixer..dat is inne van de mieëts-gebroekde dinger, da inne toaster, inne tos-ti-apparaat, ing iehskas, ee klee diepvriesje, inne bak-oave; ut waffel-iehzer sjteet in de kas en dat

weëd ins ut joar eroeht gehold, zoeë um de sinterkloas erum!

Mar..d'r kaffe-filter-apparaat han ich al lang geleje aafgedank: ich zet d'r filter mit d'r kaffië óp de thermoskan, sjud koakend water dróp, lot durchlope en dan sjmakte, wie ich um geër han!..

Ing kuëke-masjieng, zoeë dink, wat óp de "Alles voor Eva" joarelank de vrouwlúj sjtapelgek gemak hat, han ich mich noeëts aa-gesjaf, mesjiens va louter weësjtigheet..umdat die verkeupere ummer dóge, es went me ut hoehshouwe nit aan ut drieëne koeët haote zónger zoene kloemel..In ut "verdomheuksjke" sjtónnd da ónger angere de vleesj- of broeëdmassjieng, ut lek-trisj mets, d'r krolle-ópdrieën-apparaat, de kaffe-muële, allerhand soate hoarsniej-en sjeer-apparate.. Mar doabi-j han ich nog mieë wie genog dinger, die die inne sjtópkontak nuëdig hant: de wesjmassjieng, die ich gaar nit misse kan, inne wesj-druëger, dem ich mich noeëts huij mótte gèlle, mar deë nit in mie verdomheuksjke past, inne sjtofzuiger en inne grúmelkesveëger, inne graas-rendjes-sjnijejer, ing lek-trisje boormassjieng..mar vur dat dink han ich sjrupel, doa kanne de manslúj zich mit kriehege!

En da han ich nog d'r band-rekorder, d'r plate-sjpieëler, e paar radio's, d'r tillevizie....

En wen ich da bi-j anger lúj zien, wiewóël dat die mieë wie ich hónt, wen ich aan al dat kompjoeterwerk dink, aan al die moeziek-apparate, woeë ich de de name nit ins va ken.....da weet ich nit woeë dat hin mótt....al deë prul hat sjnoor en sjtekker, en wilt in d'r sjtópkontak i-gesjtoake weëde!!

Noeh han ich nog nit uvver sjieëmerlempkes, lek-trisje klokke en zoeget gekald.

Ich bin kót geleje urges geweë, doa houwe ze 58 lichpunte i gen hoehs..Mar is dat waal zoë vóël?

Got mar ins allenuij telle, wiewóël sjneur en sjtekere dat iër hat en sjtelt uch dan ins vuër, dat iër die allenuij tegeliehk weult i-sjteëke, da muët me joa de moeëre mit stopkontakte tappeseëre i-plaatsj va mit tapieët. Zouw ut zoe wied nog ins kómme, of is al get nujts oehtgevónge, zoeë dat me ging sjtópkontakte mië nuëdig hat? Dat hilt me joa gaar nit mië bi-j.Me lupt egelik ummer hinger..went me zich

graad get aa gesjaf hat, merkt me, dat ut egelik alwer aafgedankt muët weëde,..dat merkt me ut betste bi-j de moeziek-apparate van de kinger. ..

Mar dat hooft ós grótste zörg nit te zieë!

Zörg mótte v'r ós make, vur de enerzjie, die v'r ór-nuëdig verboehke, die v'r sjange make en die toch urje vandan mótt kómme!-----Atoom-enerzjie??

E.Mofers-Coenen.

"ETIKETTE" rónk 1900

Wie gedriëgt me zich boehtenshoehs?

1 Weë aa-sjproak dróp wilt make, dat heë fatsúnlich en good gemaneerd is, mótt vuër alles zörge, dat heë fatsúnlich vuër d'r daag kump!--Proaper va gezich, haos, oeëre en heng; órntlich,proaper en fatsúnlich gekli-jd. Alles, wat aa-sjtóeët gieët gehuët zich nit.!!

2 Went me ónger anger lúj is, maag me zich nit de neëgel aafbiehte of sjnieje, nit de hoare kemme, zich nit in de hoare kratse, in naas of oeëre buttóle, of óppen eëd sjpujje!

3 Ut sjnoehve van de naas mótt zoeë zach meugelik gebuëre. Me mótt zich e bietje umdrieëne, deet d'r zakdook vouwe, zónger drin te kiekke en sjtikt um i gen tesj.

4 Bi-j neeste, hooste, of gape hilt me d'r zakdook vur d'r mónk en zörgt d'r vuër, dat me anger lúj nit sjtuërt.

5 Me mótt zich vri-j en óngedwónge beweëge, nit sjtiehf en sjtram, mar óch nit te wiespelig.

D'r kop mótt me nit vuër-en nit achteruëver haote.

Me mótt ruijig en vrundlich kiekke. Nit de oge nuj-sjierig rónk lotte goa..d'r mónk mótt me tów haote!

De heng mótt me nit i gen tesj of ónger d'r sjolk haote. Me mótt ruijig lope, nit te flot en nit te langsam..nit te groeëte sjrit make, angesj weëd ut sjtampe of sjtrómpele..óch nit te kling, da weëd ut trieppele of huppele.

6 Óppen sjtroat mótt me nit eëte, fleute, zinge, keëke, angere noarope, hæl lache, angere mit d'r vinger noa-wiehze of noa-kiekke. Nit gikker moment sjtil bliehve sjtoa en nit durch de vinstere noa binne kiekke!

7 Mit sjtek en perreplúj maag me nit hin en heër sjwunkele. Me hilt ze óngedwónge in de rechterhank-nit rech noa vuëre ónger d'r erm en nit uvver de sjówwer.

8 Went me inne gówwe bekinde óp sjtroat teëge kump, zeët me "gówwen daag", wie gewend, mar hilt 'm nit aa, of me mótt al get gans bezóngesj te vertelle haa. Lúj va hoeëgere kóm-aaf maag me óppen sjtroat gares nit aa-sjpreëke, went zieh ut nit zellever dónt.

9 Alling went me gans ége mit iëmes is, maag me um vroege, woeë heë vandan kunt, woeë heë hin geet, of of wat heë bi-j zich hat....

10 Wen ste inne teëge kums, deë "get mieë" is, mós te miëststens noa rechts oehwiehke en beleëfd mit d'r kop knikke, zónger get te zage.

Manslûj mótte óp tied d'r hód of de patsj aafnumme (mit de rechse hank, of went deë persoeën rechts langs geet, mit de linkerhank) Vrouwlûj beuge mieë of winniger mit d'r kop. óp inne sjmale weëg mót me wachte bisdat deë persoeën vurbi-j is en óp d'r sjtoep mót me um aan de bebówde ziej lotte goa!...!

11 Inne liëgere maag aan inne hoeëgere noeëts ut ieësj de hank geëve!

12 Inne man gieët nit ut ieësj de hank aan ing vrouw, E meëdje gieët nit de hank aan inne jónge man, of 't mót um al gáns good kenne. Ing vrouw maag ging hank geëve aan ieëmes, dem ze d'r ieësjte kieër teëge kump. Went dich evvel inne de hank rikt, maags te die nit wégere. Dat wuër ing belédiging....en: ummer de gánse hank geëve!!

13 Wens te óppen sjtroat neëver inne gees, deë "hoeëger" is, dan mós te links van 'm goa, behalve went d'r weëg aan die ziej beëter is.

14 Wens te mit mieë lûj in ing ri-j gees, dan is de ieëreplaatsj in de midde en de minste aan de linker-ziej.

Wie gedrieëgt me zich in gezelsjap?

1 Went me sjteet, mót me rech-óp sjtoa, nit teëge ing moeër of kás hange. De heng mót me nit i gen tesj sjteëke, nit óppen rukg haote en nit mit de heng in de ziej go sjtoa!

2 Went me zit, maag me nit de bee uëveree sjloa en nit hin en heër d'r mit wiebbele. De kni-jje nit wied van ee aaf haote; zich nit sjreëg óp d'r sjtool zette en nit mit d'r erm uvver de leën hange. Nit mit d'r sjtool wakgele en nit de veut óp de sjproate van inne angere ziene sjtool zette.

3 Iër mót noeëts te hël kalle of keëke, mar óch nit zoeë sjtil, dat me uch nit ka versajtoa.

4 Went me mit inne kalt, darf me dem nit mit de heng aa-pakke, um nit bi-j erm of sjówwer sjnappe, aa kleed of jas riehte, óp d'r rukg kloppe, inne sjtoeps in de ziej geëve, enzoewieër!

5 Kal nit uvver get, woeëste gee versjtank va has.

6 Went inne get vertelt, wat nit woar is, huj dich da vur te zage: "dat is nit woar", "dat is geloage" of "doeh lûgs"...mar zaag gans beleëfd: "ich gleuf, dat iër uch verget"..

7 Went iër get nit good versjtange hat, zaat dan nit: "wie", "wat", "wa", mar: "watbleef", "num mich nit koallig, ich han uch nit good begrieëpe".

8 Went má ing kamer binne kump, mót me zich ummer mit ut gezich en noeëts mit d'r rukg noa de lûj tów kieëre. Me mót de duër óch ummer vurzichtich oape en tów make.. dus nit mit de veut tówknalle.

9 Ónger ing tówsjproak of preëk mót me ummer andechtig loestere en nieks doeë, wat sjtuërt: zoewie hooste, naas sjnoehve, kalle, rónk-kiekke, noa angere winke, lache, gape, leëze of sjloape!

10 Jóng lûj mótte aan ouwere of sjwakere en óch aa lûj va hoeëgere kóm-aaf hñn plaatsj aafsajtoa!

11 Sjpreëk nit te vöël en nit ummer alling. Lot anger lûj óch mitkalle. bezóngesj jóng lûj, mótte, went ouwere d'r bi-j zint, vöël loestere en winnig kalle.!

12 Wens doeh an ut woad bis, da huj dich vur viehs wöëd en vur vleuk!

Wie gedrieëgt me zich a gen dusj?

1 A gen dusj mó't me zich rech-óp zette, mar nit te sjtiehf; nit te vööl vuruëver geboage of teëge d'r ruk van d'r sjtool aa plekke; de linkerhank bis aan d'r póls neëve d'r telder; nit de elleböëg óppen dusj en de bee nit te wied noa vuëre!

2 Versjet en mets hilt me nit mit de vol hank vas, mar mit doem, wiehs-en middelvinger. D'r leëpel sjtik me nit weësj in d'r mónk, mar me lie-ët bevuërbild de soep uvver ut vuësjte deel van d'r leëpel, oane sjlurpe, noa d'r mónk i lope.

Bi-j ut sjnieje va vleesj hilt me mets en versjet sjreëg en d'r boave-erm teëge zich aa, zoeë dat mezie-ne noaber nit hingert!

Went me mets, leëpel of versjet nit broekt, lieët me ze ruggig neëver d'r telder likge..nit mit de sjpits umhoeëg haote, went me sjprikt.

3 Me mó't zörge, dat me ut dusjlake nit verzówt!

D'r mónk of de vingere darf me nit dra aafveëge!

4 Knöksjkes, visjgröët, vruchte-keëre en zoeë get, lekt me nit óppen dusj, mar óp d'r rank van d'r telder.

5 Went iër uch zellever ut eëte ópsjupt, kriet uch da nit te vööl inins en zörg, dat vur gidderinne aa gen dusj genóg uëver bliet. Zeukt uch nit de betste sjtuk-ker oeht, mar pak ut vur de voets voet. Bedeen uch zellever nit ut ieësj, mar lot die ieër aa ouwere en hoeëgere persoeëne.

6 De saos sjudt me zich nit oeht d'r saos-kómp óp d'r telder, doa broekt me inne leëpel vuër...

7 Dóg nieks, woeëvan inne angere zich zouw kanne eëkele: nit in de hete soep bloaze, eëte of drinke nit oeht d'r mónk lotte valle, d'r mónk bi-j ut eëte nit wied oape riehte, hastig en kówwetig eëte, nit kalle mit inne volle mónk, nit aan ut eëte rúke, nit mit ége leëpel of versjet oeht de deen-sjóttel pakke, get, woeë me va ge-geëte óp de sjóttel trüklekge, nit mit vingere, mets of versjet in de teng buttele, vingere, mets of versjet nit aaflekke, mit de vingere nit d'r telder aafveëge of mit de tóng aaflekke, nit sjlurpe, röpsje of óp ing anger maneer sjtuëre!

8 Me darf nit mit de vingere eëte, mar went ut nit ang-esj geet, da mó't me doanoa de vingere mit ing servet aafveëge.

9 Went me de letste drüppele oeht d'r telder wilt hoale, darf me zich nit d'r telder aan d'r kop zette!

WIEËTESWEËD vur in ut hoeshouwe.

Versjrekt uch nit, lúj, die "tips" zint oeht e beuk-sjke van d'r aavank van dit joarhónderd.

Me kan evvel dra zieë, dat de welt doeh gans angesj inee zoot, wie noeh!

Erpelsjale kanne, went ze good gedruëgd zint, ge-broekt weëde, vur ut vuur aa te make.

Aluminium darf noeëts mit soda behandeld weëde.

Aluminiumkeëtele darf me noeëts mit alling mar water ópzette; da weëde ze sjwat va binne; ummer e bietje zaot in ut water doeë.

Eppel, die zich va ouwerdóm lestig lotte sjelle, dujt me efkes in heet water en da zint ze wer wie nuj.

Eppel, die bevroare zint, kan me wer eëtbaar make, went me ze ónger water zet, effe lotte sjtoa, aaf-druëge en in ing nit al te werm kamer beware.

Tapieët kan me reenmake, durch ze zellef aaf te vrie-ve, mit inne sjpinnekop, woeë me inne proapere snoef-plak umhin gewikkeld hat.

Beërvlekke oeht ziej of wol kriet me droeht, went me zich e mingsel makt va haof water en haof sjpiritus.

Bleëk of tin kan me reenmake mit sodawater en zank. Of mit essig, of mit beër. Noa-poetse mit druëge, fienge kniet.

Bleëke kanne, die durch ut gebroehk sjwat gewoeëde zint, kan me reenmake durvh ze i te sjmieëre mit e mingsel va oalig en hoot-esj. Doanoa oehtvriehve mit wulle lappe.

Blómme Went me blómme lang vrisj wilt haote, kan me:

- 1 Nit te vööl blómme inins in ing vaas, gikker daag vrisj water en gikker verwelkt blad mit sjtieël aafdoeë.
- 2 Dóg e klee bietje zaot in ut water.
- 3 E deel van d'r blómsjtieël sjplichte, vuër-dat me de blóm in ut water zet.
- 4 Gikker daag e sjtuksjke van d'r sjtieël aaf-sjnieë.

Pels In de kis, woeë me d'r pels in bewaart, mó't me get lekge, wat noa leër rúkt.

Óch kamfer is good,..of siehdónge-papier, wat me in terpetiehn gesop hat.

Kokosmatte kriet me ut betste reen, went me ze mit inne busjtjel mit zépe-lufter aafsjoebt.

Denne-nolde zint ing gów vulling vur matratse en bedder. Me zal da óch ging las va vlúje krieghe, want die hónt d'r duivel aa denne-nolde!!

Eiersjale zint ut betste middel um flessje en glazer ring te make. Doavuër mó't me de sjale i sjtukker breëke, ze in de flessje doeë, die me ring wilt make, koake water dróp sjudde, flink d'rmit rammele en ze da mit kloar water noasjpeule. Went me kouw eier werm wilt make, lieët me ze 1 minút i koake water likge.

Emalje-gesjieër wat va binne sjwat is gewoeëde, mó't in zeep-of -sodawater oetgekocht weëde. Va boehte makt me ze reen mit in water ópgeluësde hoot-esj. Lot noeëts kaod water in ing hete, druëg emalje pan of keëtel lope.

Eiervlekke óp zilvere leëpelkes kan me draafkriehge mit root of vuchtig zaot. Doanoa vriehve mit e wulle lepke of e busjtjelke mit fiehne kniet.

Eëteslóf kan me oeht ut hoehs voetkriehge went me get cedar-hoot-poeder óp de ferneus sjtruit.

Flessje reenmake :

- 1 Noeëts hagel gebroehke.
- 2 kling sjteenkes en get water d'rbi-j.
- 3 kaffe-zats en water in de flesj, e paar daag lotte sjtoa en noa-sjpeule mit kloar water.
- 4 zaotzuër hulpt flot teëge aa-zats, mar mó't gans vurzichtich noa-gesjpeuld weëde.
- 5 vettige flessje kriet me reen, went me esj en zaotwater dri sjudt en mit kloar water noa-sjpeult.
- 6 flessje, die viehs rúke, vult me haof mit zeëgsel en deet da zoevóël water d-r bi-j dat ut inne dikke bri-j weëd. Dan zoeëslang sjokkele, bisdat de flesj reen is!

Um glaas te besjerme teëge kapotsjpringe, went me get heets dri mó't sjudde, kan me ut: ofwaal ieësj werm make of e leëpelke in ut glaas zette, vuërdat me ut heet water dri sjudt.

Goód Vur gówwe kettinge reen te make, deet me ze in ing flesj mit werm water, get gesjnlepperde zeep d'rbi-j en flink sjokkele; mit kloar water noa-sjpeule. Dan get kalkpoeler en water in de flesj, wer órtlich sjokkele en mit kaod water noa-sjpeule. Of, me lekgt de ketting in ing oplossing va zaot en sjterke essig, lieët ze óngveër ing vieëdel sjtón

dri likge, sjpeult ze aaf en druëgt ze noa mit inne zachte dook.

Goemmie-dinger, die nit mië elastisj zint, mó't men ing haof sjtón in e mingsel va 2 deel water en 1 deel ammomiak lekge. Da zint ze wer wie nuj.

Hoarbusjttele reenmake kan me ut betste, durch tussje de hoare verwernde terf-klijje te sjtruije. Noa 1½ sjtón klopt en kemt me d'r busjtjel good oeht en me zal zieë, dat deë wer zoeë good, wie nuj is woeëde.

Heng bliehve zach en glad, went me in ut wesjwater get borax deet. Went me aa sjterk rukende dinger is geweë mit de heng, mó't me ze wesje mit mósterd-meë. Vur vusj-lóf van de heng aaf te krieghe, mó't me ze mit fiehne zank i-vriehve, mit kaod water noa-sjpeule en da mit mósterd-meel druëg-vriehve.

Me kan óch de heng mit ut binneste va ing citroeën-sjaal i-vriehve. Freutvlekke kriet me van de heng aaf, went me de heng mit d'r binnekank van de sjale i-vriest, die me graad gesjeld hat..zowaal freut, wie erpel..

Hoare De hoare van d'r kop een- of twieë moal d'r mond wesje mit lauw water en ing gów tqilet-zeep.

Hóhaje Gevlekde glacé lekgt me in ing bleëke doeës die zich good lieët sjlate. Doa hat me da vuërheer hertshoornzaot dri gesjtruid. E paar daag dri lotte likge en de vlekke zint voet!

Hoehsappetieëk Me broekt nit vur gikker flauwe kul d'r dokter te rope: Zörg, dat iër ut nuëdige in de hoehs-appetieëk hat: aloehn, aniehs-óël, kamfer, worbele, kamille, peëpermunt, baldriaan, vlier, liehnzoad, venkel, sjlate-oalig, 2% karbolwater, verbankwate, ricinus-oalig salmiak-gees, oo-de-klonje, linge-bluj, ing glyceriehn-sjpriets, inne termometer, inne eëtleëpel, inne tieë-leëpel, e inneëmgleëske, kieësjje-sjtieë. Hoffmann's droppele, terpetiehn!!

Keëts sjpare Went me róngs-um de pit van ing keëts, bis woeë ut sjwat aavingt, get fiehn zaot lekgt, brennt de keëts langsam en sjpaarzam.

Bóttermilk, Went me bakke wilt en me hat ging gesj en gee zelfrijzend bakmeë i gen hoehs, kan me d'r deeg mit bóttermilk make.

Keldersjlakke verdriest me durch zaot óp d'r vloer tesjtruije, of me lekgt e plenksjke doa, wat me mit vrissje taar besjtrieëke hat,

Koeſperpoets-middel me gult vur 5 cent hertshoorn deet dat in e klee flesjke en vult ut aan mit brandewiehn. Went me doa d'r koeſper mit poetat, blinkt heſ wie inne sjpegel.

Hoasbingele Ut sjtief bingele va hoasbingele ónger de kni-j is ziſr sjeſdlig. Beſter is ut, um ze boave de kni-j te bingele..nog beſter is ut, went me ze aan de bóks vas makt!!

Motte Ut beste is, d'rvuſr te zórgje, dat de motte ginne tied krieghe vur eier te lekge... Doavuſr móť me in d'r fibberwaar en d'r meſts en leefs ut ganse joar durch alle pelse en wulle en anger klíjjer oehkloppe, evvel nit te fosj kloppe, da gónt de pelse kapot.

Mukge Mukge kan me verdriehve went me
1 óp e sjtuk papier ing drúp peſpermunt-oalig deet en doomit uvver ut gezich en de heng vrieft..dat papier kan me weſkelank beware.
2 Inne tak noeſte-blaar, gikker daag vrisj..

Pómpe Bevroare pómpe ontđooit me durch ópgéte va koakend water mit vóſel zaot en tegeliehk bliehve pómpe.

Biemsjtee. e vuchtig lepke in fiehne biemsjtee gesopt...doomit vrieft me alle vlekke va bleſk, hoot, koeſper, porseliehn,..mar broehk ut nit vur erg fiehn koeſperwerk!

Root Ut aa-zette va root i kechel ke me vurkómme durch va tied tot tied erpelsjale óp ut vuur te werpe en da flot d'r kachel tów te make.

Sjtruſ-matte makt me reen, durch inne busjtjel in werm zaotwater te soppe en doomit de matte flink aaf te busjtele.

Verf aan de heng kriet me draaf, durch ze i te sjmieſre mit mósterd.

Vrattele kan me voet krieghe, durch ze gikker daag naat te make mit hólle-sjtee, zjwavelzoeſr, carbolzoeſr...mar waal vurzichtig zieſ....!

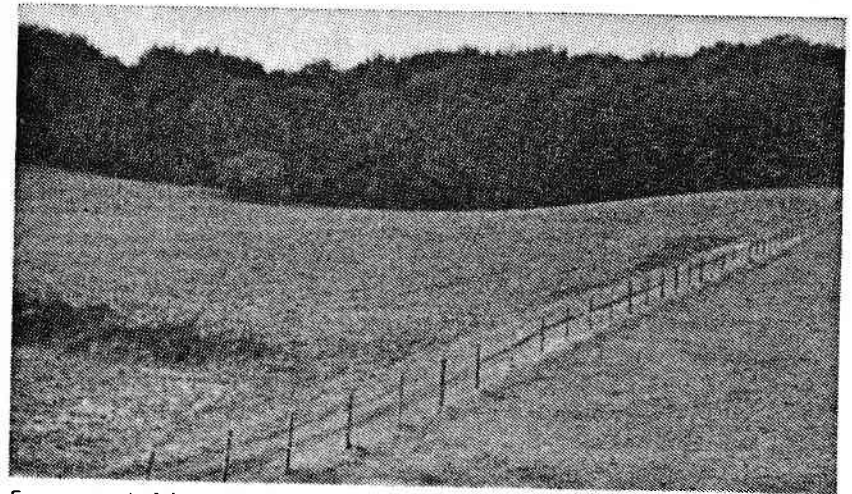
Zeep Went me va zeep óch de letste reskes wilt broehke, deet me die in e lepke en dankan me zich doa de heng mit i-zepe....

Mótte v'r noeh sjtols zieſ óp al ós modern "reiniſgíngsmiddele"? Is ut vur ós mieljeu nit beſter, inne sjtap trđk te goa???

E.Mofers-Coenen

In Landgraaf staat een bos

HET EIKENBOS.

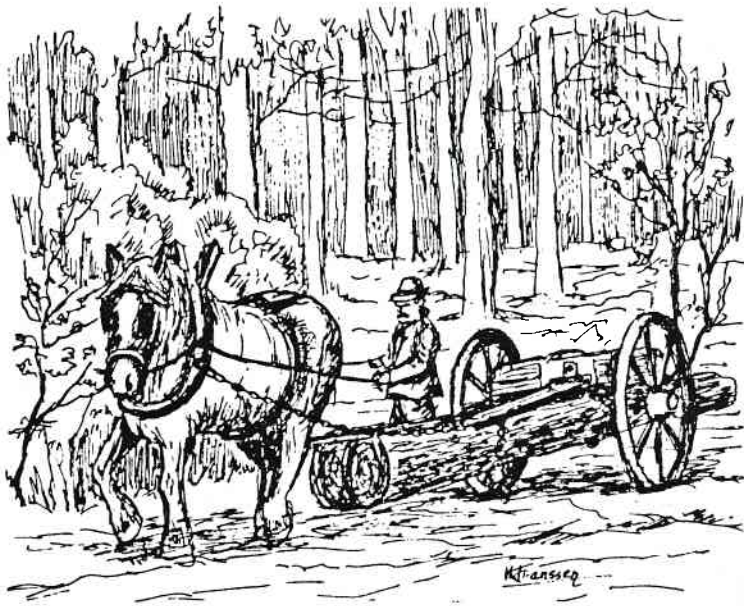

Een wandeling in het heden en door het verleden.

Gaande van Schaesberg naar Eijgelshoven kan men genieten van afwisselingen in het landschap en van fraaie vergezichten.

Tussen de Wentholtstraat aan de westzijde, de Eykhagenlaan en het terrein van het Eijkhagencollege aan de noordkant, de spoorlijn aan de zuidzijde en een strook landbouwgrond aan de oostkant, ligt het Eikenbos. Vervolgens wordt men verrast door ruim zicht op de Delleweg en restanten van grafstenen met nog wat knotbomen die merendeels op sterven na dood zijn. Na wat geklauter komt men in het Hulsbos en via het Burgemeester Boijensbos (9 ha) bereikt men Eijgelshoven. Het fraaie park rond het hoofdkantoor van de (voormalige) mijnen Laura en Julia vormt een waardige afsluiting van deze tocht van zo'n drie kwartier.

Toen ik een jaar of veertien geleden deze wandeling voor het eerst maakte, kon ik er niet genoeg van krijgen. Ik heb haar dan ook talloze malen herhaald.

Trikbal of mallejan

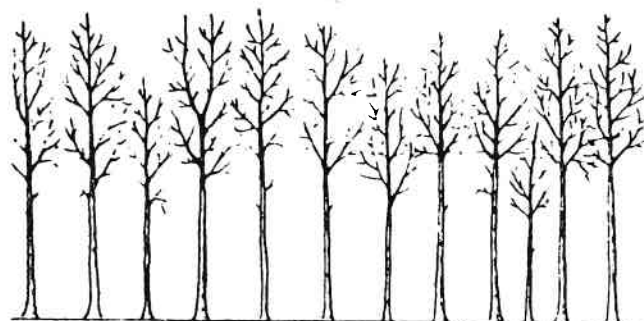

Uitsleeppad

Het merkwaardige was, dat je aan het einde van de tocht je realiseerde, dat je in drie kwartier in drie gemeenten was geweest: Schaesberg, Nieuwenhagen en Eijgelshoven. Nu zijn het er nog twee: Landgraaf en Kerkrade. En onwillekeurig moest ik na zo'n wandeling, waarbij je vrijwel onafgebroken in het bos kon blijven, denken aan het verhaal van de eekhoorn, die in vroeger dagen een tocht ondernam van het Haagse Bos via de Keukenhof van Jacoba van Beieren naar de Haarlemmerhout, springend van boom tot boom zonder op de grond te moeten komen. Holland was toen nog Houtland en daarvan zou de naam zijn afgeleid.

Wat mij onmiddellijk boeide was het bostype dat het Eikenbos vertegenwoordigt. Dit moet, zo was mijn eerste gedachte, vroeger een MIDDENBOS zijn geweest. Vooral bepaalde delen wijzen daar op. De benaming is overgenomen uit het Duits (Mittelwald). In Frankrijk waar (evenals in België) deze bosbedrijfsvorm nog vrij veel voorkomt, spreekt men van taillis sous futaie, hakhout onder hoge (=opgaande) bomen.

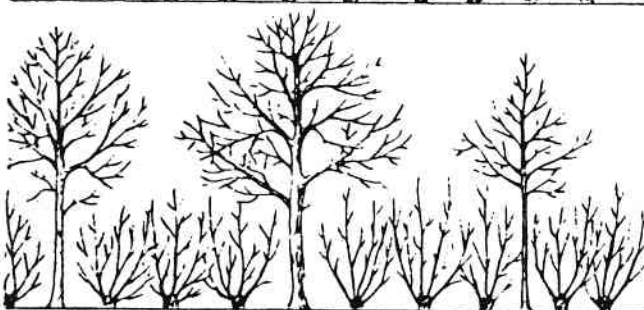
Over het Eikenbos heb ik in 1985-1986 diverse oudere mensen ondervraagd. Zij vertelden mij, dat het vroeger bijna ondoordringbaar, dus zeer dicht was: slaghout (hakhout), maar er stonden ook hoge bomen, die ver boven het hakhout uitstaken. Een oudere dame vertelde, dat haar ouders dicht bij dat bos vroeger een boerderij hadden. "Maar mijn zusjes en ik waagden ons niet in dat bos en dat mochten wij ook niet". Een oudere heer verklaarde enthousiast, dat hij vroeger vaak met zijn vader meeging om "slaghout" te hakken. Hij stelde mij spontaan voor om samen te gaan kijken. Op mijn vraag, of er alleen hakhout stond, zei hij: "Nee, ook hoge bomen". Toen ik vroeg of hij nog wist waar de boomstammen na de velling werden uitgesleept wees hij mij zonder aarzelen een vroeger uitsleeppad. Het was (en is) inderdaad nog duidelijk te onderscheiden. Later ontdekte ik elders in het bos nog een dergelijk pad. Zij doorsnijden het bos van noord naar zuid. Het uitslepen gebeurde met de "trikbal". Dit is waarschijnlijk een dialectisch woord uit de Franse tijd. In het Frans spreekt men van "triqueballe", een voertuig bestaande uit een as met twee wielen en een disselboom en bespannen met één of twee paarden. Behalve voor het uitslepen van boomstammen werd deze sleepwagen ook gebruikt voor het verplaatsen van kanonnen. In het Nederlands draagt de "trikbal" de fraaie naam mallejan.

Opgaand bos
(Hochwald)

Hakhout
(Niederwald)

Middenbos
(Mittelwald)

Schematische voorstelling van;
opgaand bos, hakhout en middenbos.

Nadere bestudering van de situatie ter plaatse en de verklaringen van de ondervraagde personen bevestigden mijn veronderstelling, dat dit bos, althans een betrekkelijk groot deel daarvan, voorheen is geëxploiteerd als middenbos, en dat is inderdaad bijzonder te noemen.

Een "officiële" bevestiging kreeg ik tenslotte tijdens het schrijven van dit artikel, zoals uit het slot zal blijken.

HET MIDDENBOS.

In de bosbouw als vorm van productief grondgebruik, primair gericht op houtproductie (houtteelt), onderscheidt men drie hoofdvormen.

a) De bedrijfsvorm van het opgaande bos, in het Duits Hochwald genaamd. De eindfase van het bos zijn hoge (=opgaande) bomen van ongeveer gelijke leeftijd. Het bos wordt gekapt in de boomfase, dus in volwassen toestand. Vernieuwing wordt bereikt door natuurlijke bezaaiing vanuit de oude bomen (moederbomen), die dan in fasen worden geveld. Afhankelijk van de tussenpozen van goede zaadjaren (mastjaren) en van de boomsoort en van de mate en het tempo waarin het zaad ontkiemt en de zaailingen zich ontwikkelen, kunnen tussen de eerste bezaaiingskap en de ruimingskap (eindkap) 5 à 10 tot meer dan 30 jaar verlopen. Bij het eerste denke men aan grove den, bij het tweede aan beuk. Onder het steeds ijler wordende scherm van oude bomen heeft zich intussen de volgende bosgeneratie uit het zaad ontwikkeld tot een jong bos.

Een andere, (en in Nederland zeer veelvuldig toegepaste) vernieuwingsmethode is herbeplanting met 1 tot 4-jarige planten (plantsoen) en soms kunstmatige bezaaiing, nadat de oude bomen in één keer zijn geveld. Varianten op deze kaalkap zijn zoom- en coulissenkap (strooksgewijze velling en vernieuwing). Thans neemt de belangstelling voor natuurlijke bezaaiing toe.

- b) De bedrijfsvorm van het hakhoutbos (in het Duits Niederwald).
- c) De bedrijfsvorm van het middenbos (Mittelwald), een combinatie van a en b, nl. hakhout onder opgaande bomen. De Duitse benaming is afkomstig van Heinrich Cotta (1763-1844), een van de Duitse grondleggers van de houtteelt als bedrijf en als wetenschap. Deze benaming is logisch: combinatie van Hochwald en Niederwald is Mittelwald. Het middenbos is een zeer oude bedrijfsvorm o.a.

in Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, België, Frankrijk en Engeland. In Nederland heeft deze bedrijfsvorm weinig opgang gemaakt. Een uitzondering hierop vormen enkele delen van Noord-Brabant en vooral Limburg, meer specifiek Zuid-Limburg. Het middenbos vereist goede grond.

In de Nederlandse bosgeschiedenis neemt Zuid-Limburg een eigen plaats in. Het bosgebruik en de reglementering daarvan week vanouds vrij sterk af van het bosgebruik in de rest van Nederland. Het bosgebruik kwam veel meer overeen met dat van de Zuidelijke Nederlanden (België) en van Noord-Frankrijk, waar de reglementeringen echter strenger waren en een aanwijsbare ontwikkeling in de tijd vertoonden. De aanwezigheid van lössgronden in Zuid-Limburg en in de aangrenzende gebieden, zoals de Haspengouw in het tegenwoordige Belgisch Limburg, is kenmerkend voor deze regio. Wellicht is het aan deze omstandigheden toe te schrijven, dat in Zuid-Limburg het middenbos van betekenis is geweest en (zij het in geringe mate) nog aanwezig is.

Zoals reeds gezegd, bestaat het middenbos uit twee elementen. Het hakhout vormt de onder-etage, die dikwijls uit verschillende, gemengde houtsoorten bestaat. De heersende etage bestaat uit opgaande bomen, die op een zodanige onderlinge afstand staan, dat het hakhout zich behoorlijk kan ontwikkelen en verjongen. Voor hakhout komen in aanmerking loofhoutsoorten die een groot en langdurig opslagvermogen hebben, d.w.z. dat na velling van het opperhout (de twijgen) de stobben sterk uitstoelen en een groot aantal nieuwe twijgen produceren en dat dit proces zich vele malen kan herhalen eer de stobbe is uitgeput. Voor hakhout in het middenbos komt daar nog bij, dat zij, althans in zekere mate, schaduw moeten verdragen. Naarmate de boven-etage bestaat uit lichthoutsoorten die veel licht nodig hebben maar ook veel licht doorlaten naar de bodem, zoals eik, es, lariks en grove den, is de keuze van hakhoutsoorten ruimer. Gebruikt men voor de boven-etage schaduwhoutsoorten, zoals b.v. de beuk, dan zal de onderlinge afstand van de bomen groter moeten zijn en de onder-etage moeten bestaan uit soorten die veel schaduw verdragen, zoals b.v. de haagbeuk. Voor de beuk in de heersende etage levert een ruime onderlinge afstand echter het gevaar op van zonbrand (schorsbrand) tengevolge van directe zonbestraling op de stam. In kleine groepjes is dit ge-

vaar minder groot. De groepjes beuken staan dan in dichte sluiting en tussen die groepjes komt het licht door naar het hakhout.

Het hakhout bestaat veelal uit haagbeuk, hazelaar, eik, esdoorn en es, al naar gelang de grondsoort, de lichttoevoer en het bedrijfsdoel. Het wordt met tussenpozen (rotaties) van b.v. 7 of 15 of 20 jaar (in Frankrijk veelal van 30 tot maximaal 40 jaar) gekapt. Het was voorheen een belangrijke leverancier van brandhout voor de kachels, de eigen bakhuisjes en voor de bakkersovens. Verder leverde het geriefhout, zoals bonestaken, erwterijs, rasterpalen, ruitpalen voor het drogen van gras, klaver en erwten en gereedschapshout b.v. voor stalen. Als de oppervlakte groot genoeg is, kan men zoveel vakken maken, dat men ieder jaar in één vak het hakhout kan oogsten.

De hoge bomen uit de heersende etage leverden bouw- hout voor huizen, schuren, stallen en bruggen, timmerhout voor meubels enz., terwijl de takken als brandhout en geriefhout ten nutte werden gemaakt. Bij de periodieke velling van het hakhout worden niet van alle stobben alle twijgen (telgen) afgezet, maar wordt een aantal goedgevormde exemplaren gehandhaafd. Dit zijn de spaartelgen die men laat opgroeien tot opgaande bomen in de boven-etage. Voor het instandhouden en vernieuwen van de boven-etage kan men ook gebruik maken van zaailingen, d.w.z. van planten die zijn opgekomen uit zaad van de opgaande bomen.

Het Landgraafse Eikenbos wordt gekenmerkt door een vrij sterk geëccidenteerde bodem. Hoogten en laagten wisselen elkaar af, nu eens geleidelijk, dan weer abrupt. Een deel ligt als het ware in een kom. De samenstelling van de grond en van het bos (de boomsoorten) houdt hiermee in grote lijnen gelijke tred. Op de hogere delen die nog voldoende leemhoudend zijn, overheerst de eik; in de laagten waar de grond löss- en vochtrijk en wellicht ook kalkrijk is, overheerst de beuk, al dan niet vergezeld van de haagbeuk, die aanzienlijk minder hoog is en waarvan verschillende stammetjes (2 tot 7 en soms meer) uit één stobbe zijn voortgekomen. Het zijn doorschieters van het voormalige hakhout. Deze etagevorming vindt men ook bij de eik: hoge bomen en lagere exemplaren, waarvan veelal meer stammen op één stobbe staan.

Op grind- en/of zandrijke plaatsen in het bos treft men nogal wat berken aan. Op dergelijke plekken van lichte en hoge grond vindt men ook vrij veel grove den.

Het valt op, dat nabij de hoek Wentholtstraat/Eijkhangenlaan hoog-opgaande beuken overheersen en nabij de spoorwegovergang voornamelijk eiken staan, gedeels twee of meer stammen uit één stobbe.

In het Eikenbos doet zich nog een bijzonderheid voor. Men treft hier niet alleen de zomereik maar ook de wintereik aan. Hoewel beide soorten inlandse eiken zijn, dus hier van nature thuishoren, is de wintereik in Nederland vrijwel geheel verdrongen, behalve in de omgeving van Apeldoorn, Ede, Nijmegen en de Holterberg en in onze streek. In ons Eikenbos is hij verhoudingsgewijs sterk vertegenwoordigd. Het is een fraaie, waardevolle boom. In de eisen die hij stelt aan de rijkdom en de vochtigheid van de grond is hij iets gematigder dan de zomereik. Bovendien verdraagt hij aanzienlijk meer schaduw, waardoor hij beter geschikt is voor hakhout onder opgaande bomen, dus voor het middenbos.

Voor de Nederlandse namen, zomereik en wintereik, is nauwelijks een bevredigende verklaring te bedenken. De naam wintereik zou volgens sommigen te maken hebben met het feit, dat bij deze soort de verdorde bladeren in de winter grotendeels aan de boom blijven, maar dit verschijnsel doet zich ook bij de zomereik nogal eens voor.

En de zomereik is minstens zo goed bestand tegen strenge vorst als de wintereik.

Men kan de twee soorten het gemakkelijkst van elkaar onderscheiden aan de volgende kenmerken.

ZOMEREIK (Quercus robur)

BLAD.

Loopt in voorjaar rood-bruin uit.

Bladsteel is zeer kort of het blad is zittend (ongesteeld).

Bladvoet is meestal ge-oord

KNOPPEN.

Kegelvormig en stomp.

VRUCHTEN.

Duidelijk gesteelde eikels

WINTEREIK (Quercus petraea)

BLAD.

In voorjaar geel-groen tot groen.

Bladsteel 1 tot 2 cm lang

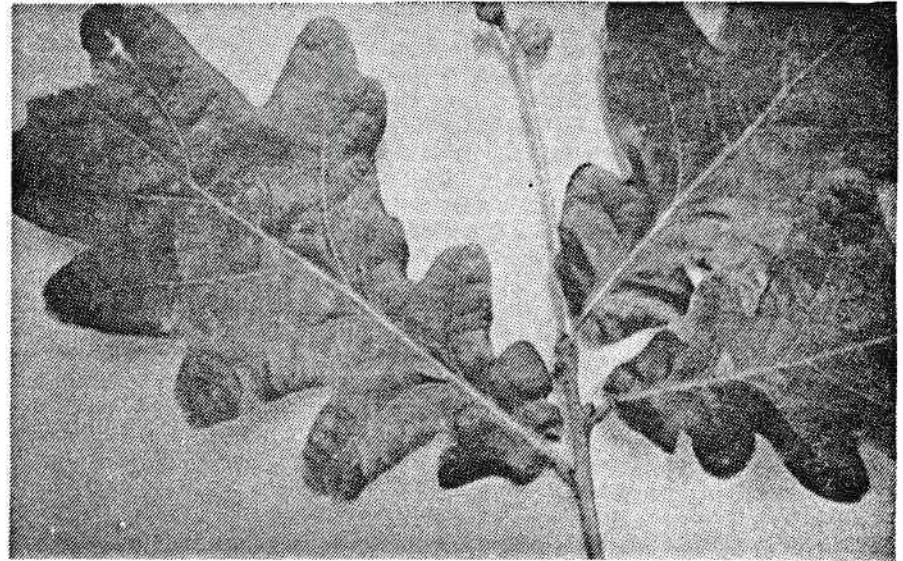
Bladvoet min of meer wigvormig

KNOPPEN.

Langer en spitser.

VRUCHTEN.

Zittende (ongesteelde) eikels

ZOMEREIK. Zeer kort gesteelde blad en langgesteelde nog kleine eikels.

WINTEREIK. Duidelijk gesteelde blad en zittende eikels.

EIGENDOMSTOESTAND.

Het Eikenbos is een zeer versnipperd bezit. Rond juli 1986 bleek mij, dat een groot aantal personen eigenaar is van kleine perceeltjes, vaak als onverdeelde boedel, b.v. 3,60 are met 13 eigenaars en 17 are met 8 eigenaars. Enkele families hadden een wat groter perceel, b.v. 64 are. Tevens zag ik, dat in de loop van de tijd steeds meer percelen eigendom van de gemeente waren geworden.

OPPERVLAKTE.

Globaal geschat zal de oppervlakte ongeveer 12 ha bedragen. Het kan meer of minder zijn, mede naar gelang men bepaalde diep-afgegraven delen nabij de spoorlijn, die een sterk wisselende bezetting met bomen en struiken vertonen, al dan niet als bos aanmerkt. In de bosbouw wordt doorgaans als bos aangemerkt: grond waarop houtopstand voorkomt met een bedekkingsgraad van tenminste 60%. In het kader van dit artikel kan m.i. met een globale schatting worden volstaan.

VERDWIJNING EN TERUGKEER VAN HET MIDDENBOS.

Naarmate de behoefte aan brandhout en lichte sortimenten afnam en men naar kwaliteitsverbetering van het zaaghout streefde, is in Europa de belangstelling voor het middenbos gedaald, zoals het ook met het hakhout is gegaan. Grote oppervlakten van hakhout en middenbos zijn dan ook, vooral de laatste veertig jaar omgezet in opgaand bos, veelal door toepassing van de reeds beschreven spaartelgenmethode. In Frankrijk werd echter ook nog hakhoutbos omgezet in middenbos, al werd ook daar veel middenbos omgezet in (of vervangen door) opgaand bos. Wat het voormalige middenbos in Zuid-Limburg betreft is een duidelijk voorbeeld van omzetting in opgaand bos te zien in de (Staats-)boswachterij Vaals.

Maar de laatste jaren is er weer een groeiende belangstelling aan de dag getreden voor het middenbos, zowel uit een oogpunt van natuur- en landschapsbescherming als om cultuurhistorische en economische redenen, want de dunner sortimenten vinden weer een afzetmarkt. Verwezen zij naar Bosbouwvoorlichting (Staatsbosbeheer) van februari '85. Deze herlevende belangstelling hangt ook samen met 't streven naar 'n meer natuurlijk, gevarieerd en stabiel bos. Het middenbos is een bedrijfstvorm waarin geen

kaalslag plaats vindt. Het bos blijft duurzaam in stand en biedt goede mogelijkheden voor de zozeer gewenste combinatie van houtproductie met natuur- en landschapsbescherming. Ook voor de fauna is zo'n bos gunstig.

Het middenbos heeft overeenkomst met het uitkap- of plenterbos, zoals men dat kent (o.m.) in de bergstreken van Duitsland, Zwitserland, Frankrijk enz.. Dergelijke schermbossen zijn daar van levensbelang om lawines en wind- en watererosie te voorkomen. Tot welke catastrofale gevolgen het roekeloos vellen van bergbossen, b.v. om ruimte te maken voor bungalowparken en andere recreatieve voorzieningen voor toeristen, kan leiden, bleek nog in de zomer van 1987, toen navrante televisiebeelden uit Noord-Italië ons bereikten. Hoewel dergelijke rampen als in Noord-Italië voor onze streken niet waarschijnlijk zijn te achten, is toch wel duidelijk, dat ook in ons heuvelland de instandhouding en, waar mogelijk, het herstel van het middenbos vooral om de reeds genoemde redenen maar ook ter voorkoming van erosie van belang is. Vooral om landbouwtechnische redenen maar ook met het oog op erosiegevaar zijn veel hellingbossen in stand gebleven. Tot dat zelfde doel dienen ook de Limburgse graften, begroeid met struikgewas en knotbomen. Het zijn kunstmatige terrasscheidingen.

Graften nabij de Delleweg.

Het ondeskundig en roekeloos omgaan met de natuur heeft meestal ernstige en langdurige gevolgen. Naturae nisi parende non imperatur, de natuur kan men alleen beheersen door aan haar te gehoorzamen, zo schreef de beroemde Engelse staatsman, filosoof en schrijver Francis Bacon in 1620.

Waar de natuur met beleid en inzicht wordt geleid en beheerd, is zij de mens dienstbaar; waar zij wordt vertrapt, komt zij in opstand.

Wat het bosbeleid (ook) in onze streek betreft, zij nog verwezen naar het Meerjarenplan Bosbouw. Dit doorwrocht boekwerk werd door de Minister van Landbouw en Visserij op 20 september 1984 aangeboden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal (Tweede kamer, vergaderjaar 1984-1985, 18 630, nrs. 1-2). In hoofdstuk 4. "De betekenis van het bos voor de samenleving", onder c "Bos met het accent op natuur en houtoogst" (blz. 49), worden de als middenbos beheerde hellingbossen van Zuid-Limburg genoemd als voorbeelden van dergelijke bossen, waarvan de instandhouding van grote betekenis worden geacht. Tot deze hellingbossen hoort ook het Eikenbos.

WETTELIJKE VOORSCHRIFTEN.

Een wandeling door de bosgeschiedenis.

Boswetgeving.

Zowel in het grijze als in het recente verleden heeft de overheid er naar gestreefd bossen in stand te houden door wettelijke maatregelen. En dat zet zich in het heden voort.

Zoals in vele streken is ook in Zuid-Limburg de bosgeschiedenis het verhaal van voortdurende ontbossing. Dat begon hier al zo'n 4000 jaar vóór Christus, meer dan 1000 jaar eerder dan (waarschijnlijk) overal elders in ons land.

Men dient onderscheid te maken tussen hetgeen men "normale" terugdringing van het bos zou kunnen noemen, zoals voor de vestiging en uitbreiding van nederzettingen, dorpen, steden, burchten en kastelen en kloosters (abdijen) en voor het daarvoor benodigde bouw- en weiland enerzijds en bosvernieling en verwaarlozing anderzijds. Dat voor de eerstgenoemde doeleinden veel bossen werden gerooid, blijkt uit tal van plaatsnamen op -rode en -rade, zoals b.v. Amstenrade en Kloosterrade of Rolduc (Rode ducis) in het Land van Rode.

De aanwezigheid van lössgrond is van grote invloed geweest. Deze maakt een rijker geschakeerde en meer productieve landbouw mogelijk dan de grond

in vele andere regio's. Hier beschikte men over voldoende stro voor de stallen en vandaar voor de mestvoorziening, zodat men daarvoor niet was aangewezen op bosstrooisel en op plaggen uit bossen en van woeste gronden. Deze omstandigheden leidden reeds vroeg tot ontginning van bos en woeste grond ten behoeve van landbouw, veeteelt en fruitteelt. Voor brandhout, geriefhout, timmerhout, houtskool voor de pottenbakkerij, eikeschors voor de leerlooierij, mijnhout enz. was men wel aangewezen op het bos.

(Ook) Zuid-Limburg kende vele landsheren (hertogen, markiezen en vooral graven), die tevens grondheer waren in hun gebied en vaak ook daarbuiten. Namen als Hertogenwald en Koningsbos spreken voor zich. Ook vrijwel alle gemeenschappelijk gebruikte gronden behoorden hun toe. Tegen bosvernieling werden door de centrale overheid en vooral door het plaatselijk gezag allerlei voorschriften uitgevaardigd, maar die hadden over het algemeen weinig succes. Op veel plaatsen bestond het recht van veeweiden in het bos, zeer ten nadele van het jonge bos. Ook de schapenteelt heeft een grote rol gespeeld, zowel bij de ontbossing als bij de belemmering van bosherstel. Graetheide b.v. was in de Middeleeuwen een uitgestrekt woud (Graetbos), tussen de Maas en de Geleen (beek). In 1775 schreef een ambtenaar (van het hertogdom Gulik) in Sittard, dat "van dien voor veele jaaren" niets was overgebleven dan "een van hout ontbloote heide". In Wittem (1531) en Vijlen (1539) en elders werd het veeweiden in bossen verboden. Bovendien werd in Wittem in 1562 bepaald, dat bosgebruikers ieder jaar een eik moesten planten op woeste grond. In die tijd (zes- tiende eeuw) kwam in Limburg de houtvoorziening vooral voor dagelijkse behoefte (brandhout) zeer ernstig in gevaar. Hier en daar en meestal pas veel later ging men over tot herbebossing. Behalve het veeweiden en de schapenteelt deed ook het akeren (eikels laten zoeken door varkens) veel kwaad. Om aan brandhout te komen werd vaak brand gesticht, want volgens gewoonterecht mocht men uit een door brand geteisterd bos hout halen. Waar dit recht werd opgeheven, namen de bosbranden sterk af. Ook krijgsverrichtingen en "heerlijke" jachtpartijen lieten hun sporen na.

Door al deze omstandigheden is het niet verwonderlijk, dat het Hertogenwald en het Echterbos reeds rond 1450 zwaar waren beschadigd en dat in de zes-

tiende eeuw het Ravensbos bij Valkenburg te gronde ging.

Landsheerlijke bosherstelmaatregelen waren er weinig. Trouwens de landsheren zelf verleenden omvangrijke kapvergunningen om aan geld te komen. Zij vaardigden wel allerlei voorschriften uit, maar boden voor de houtvoorziening geen alternatief, zoals b.v. in Brabant enigermate wel het geval was door het verlenen van pootrechten op landsheerlijke gronden.

Vermelding verdient het behoud van de Vijlender Boesche. Dit plateaubos werd oudtijds door de landsheer geschonken aan de abdij van Burtscheid (Duitsland) die het later overdroeg aan de gezamenlijke parochianen van Vijlen. Nadat in de Franse tijd de indeling in gemeenten werd doorgevoerd en Vijlen bij de gemeente Vaals werd ingedeeld, eiste het gemeentebestuur het bos op als gemeentebos. Het is een zeer lang slepend proces geworden, tot aan de Hoge Raad toe, maar Vaals kon de eigendom niet bewijzen.

Het bos bleef aan de Vijlenaren totdat het in 1940 werd verkocht aan de Staat (Staatsbosbeheer).

Voor het overige was de situatie in Zuid-Limburg rond 1800 zo, dat in hoofdzaak de helling-of steilrandbossen nog waren overgebleven. De meeste daarvan bestaan nu nog.

En daarmee zijn we weer terug bij ons Eikenbos. En in alle rust mijmerend over de geschiedenis van dit bos en andere bossen in het Limburgse land, waarvan wij van hier een aardig deel kunnen overzien, vragen wij ons af hoe het elders in Nederland is gegaan.

In andere delen van ons land, vooral in Gelderland en Overijssel, waren vanouds vele bossen gemeenschappelijk bezit. Het waren z.g. malebossen of markebossen en de deelgenoten ("waardeelhouders") werden maalluyden (markgenoten) genoemd. De reglementering bestond uit voorschriften (malekeuren), waarop toezicht werd uitgeoefend door de holtrichter en zijn boswachters. Eenmaal of enkele keren per jaar werd houtdeling gehouden. Niemand mocht op eigen houtje bomen kappen in het bos. Maar ook strooiselwinning, plaggenmaaien en veel andere zaken waren veelal verboden of aan banden gelegd. Zo werd b.v. op 22-8-1693 het vervoeren van "scharpe haaken" (hakmessen e.d.) in het Speulderbos (Veluwe) verboden op straffe van een ton bier, "soo duk en menigmaal als zy gekregen worden", dus iedere keer als iemand werd betrapt, zo was het opgetekend in het maleboek. Zo'n vat bier kon men

wel gebruiken op houtdeeldag. Over het algemeen viel met de straffen en geldboeten niet te spotten.

De publiekrechtelijke status van de marken of maalschappen werd na de komst van de Fransen opgeheven en daarna niet meer hersteld.

Ingevolge de markewetten van 1809 en 1810 (Lodewijk Napoleon, koning van Holland) en van 1886 (Koninkrijk der Nederlanden) zijn vele marken verdeeld onder de rechthebbenden. Dat leidde vaak tot verwaarlozing, kaalkap of ontginning. Sommige marken waren tijdig omgezet in naamloze vennootschappen en werden als bos in stand gehouden. Het reeds genoemde Speulderbos en het daaraan grenzende Sprielderbos (samen 2563 ha) zijn nu in goede handen bij Staatsbosbeheer, dat in 1899 werd ingesteld.

Tijdens de eerste wereldoorlog, nl. in 1917 werd de Nood-Boschwet afgekondigd met een tweeledig doel:

- a) de houtvoorziening waarborgen,
- b) bewaring van natuurschoon.

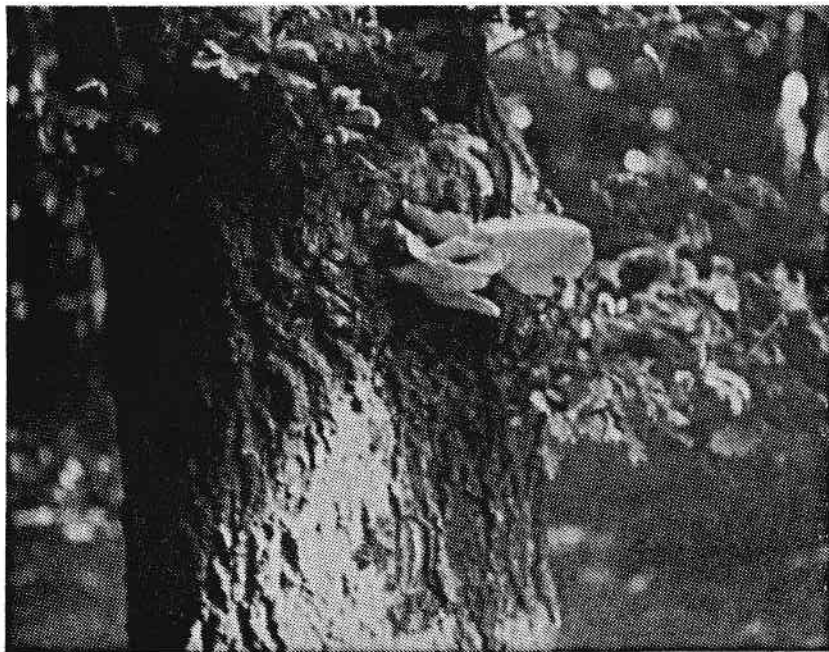
Zij werd in 1922 vervangen door de Boschwet met de overweging (considerans) "dat het wenselijk is maatregelen te nemen in het belang van den boschbouw, alsmede tot behoud van bosschen en andere houtopstanden ter bewaring van het natuurschoon".

In 1928 kwam de Natuurschoonwet, in '39 de Bodemprod.beschikking (met herbeplantingsverplichting) en in 1943 het Besluit Staatstoezicht op de Bossen, een Duitse bezettingsmaatregel die in 1949 vervallen werd verklaard.

Na de Bodemproductiebeschikking 1949 Bosbouw en Houtteelt trad met ingang van 1-7-1962 de Boswet 1961 in werking, die ook nu nog van toepassing is. Zij stelt centraal de veelzijdige functie van het bos en andere houtopstanden ten dienste van de samenleving, zoals: houtvoorziening, natuur- en landschapsschoon, recreatieve betekenis en klimatologische betekenis.

De Boswet 1961 bepaalt o.m., dat vellingen tenminste een maand van te voren moeten worden gemeld aan Staatsbosbeheer (art.2). Binnen 3 jaar na de velling moet de grond op bosbouwkundig verantwoorde wijze worden herbeplant. Verder kan ter bewaring van natuur- en landschapsschoon een kapverbod worden opgelegd, telkens voor ten hoogste 5 jaar. Het kapverbod kan dus worden herhaald ("verlangd"). Deze bepalingen zijn niet van toepassing binnen de bebouwde kommen der gemeenten, vastgesteld ingevolge artikel 5, vijfde lid, van de Boswet, en goedge-

keurd door Gedeputeerde Staten der provincie. Het Eikenbos ligt buiten de bebouwde kom en valt dus onder de bepalingen van de Boswet. Deze gelden verder niet, indien de grond waarop de houtopstand zich bevindt (c.q. is gevelde) nodig is voor de uitvoering van een werk overeenkomstig een door Gedeputeerde Staten goedgekeurd (gemeentelijk) bestemmingsplan, vastgesteld ingevolge de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Het begrip "werk", moet blijken de officiële kamerstukken met betrekking tot de Boswet nauw worden geïnterpreteerd, b.v. een bouwwerk, de aanleg van een openbare weg e.d. Dergelijke "werken" zijn uiteraard niet in overeenstemming met een goedgekeurd bestemmingsplan, indien de grond ligt in een gebied, dat b.v. als natuurgebied is aangemerkt in dat bestemmingsplan. In dat geval is de Boswet volledig van toepassing.

Stam van zomereik met houtzwammen.
Fraai maar een veeg teken.

Ruimtelijke ordening.

Zoals uit het voorgaande blijkt, is behalve de boswetgeving ook de planologische wetgeving van belang (ook) voor het Nederlandse bos.

In het kader van de herstel- en opbouwplannen van de overheid kort na de oorlog werd de Voorlopige regeling inzake het Nationale Plan en Streekplannen (wet van 26-9-1950) afgekondigd. Op grond hiervan werden meldingsgebieden vastgesteld. Wilde iemand de bestemming van grond in zo'n gebied wijzigen, b.v. natuurtrein omzetten in bouwterrein of bouwland, dan moest hij dat vooraf melden aan de overheid. De betrokken minister kon dat dan verbieden. Begin oktober 1987, tijdens het schrijven van dit artikel, informeerde ik bij het Provinciehuis te Maastricht (het Gouvernementsgebouw) naar het verleden van het Landgraafse Eikenbos. Uit de daarop ontvangen stukken blijkt, dat het Eikenbos (evenals het reeds genoemde Hulsbos en het Burg.Boyensbos) inderdaad meldingsgebieden waren. Enhet ELKENBOS wordt in die stukken omschreven als een bos "waarin slaghout voorkomt met opgaande bomen". Hiermee kreeg ik dus geheel onverwacht de officiële bevestiging, dat het een middenbos is geweest.

De Voorlopige regeling van 1950 werd met ingang van 1-8-1965 grotendeels ingetrokken en voor het overige gewijzigd. Op die dag trad de Wet op de Ruimtelijke Ordening in werking. De regeling van het grondgebruik en de wettelijke bescherming van gebieden werd daarbij opgedragen aan de provincies (o.m. door het vaststellen van streekplannen) en aan de gemeenten. De gemeenten werden verplicht voor gebieden buiten de bebouwde kommen bestemmingsplannen te maken. Deze behoeven de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Tegen het ontwerp van zo'n plan (ook tegen een ontwerp tot wijziging) kan door eenieder bezwaar worden gemaakt bij de gemeenteraad, en tegen het vastgestelde plan bij Gedeputeerde Staten. Tegen het besluit van Gedeputeerde Staten is tenslotte beroep op de Kroon mogelijk, mits men ook bij de raad en bij G.S. bezwaar heeft gemaakt.

Zoals was te verwachten, is in het bestaande bestemmingsplan van de gemeente Landgraaf het Eikenbos aangemerkt als natuurgebied. Er mag dus niets worden ondernomen, dat dit natuurgebied als zodanig aantast. Het Eikenbos is dus van alle kanten beschermd.

Niettemin.....CAVEANT COMITES. Laten de Landgraven en Landgravinnen op hun hoede zijn

CULTUURMONUMENT - NATUURMONUMENT.

Op de alom gevierde Monumentendag (12 september 1987) bezocht ik met enkele vrienden de belangwekkende tentoonstelling in het nieuwe monumentale gouvernementsgebouw (provinciehuys) te Maastricht, de roemrijke hoofdstad van ons Limburg. Het was beslist de moeite waard.

Daarna gingen we naar het Landgraafse (Landgrafelijk) kasteel Strijthagen, waar fraaie staaltjes van bloemsierkunst te bewonderen waren. Dit waardige, waardevolle en fraaie cultuurmonument ligt daar in een even waardevol en prachtig natuurmonument van bomen, beekjes en vijvers, een stukje stilte om te dromen.

Op weg naar huis zagen we hoog vóór ons in de verte het Eikenbos en we dachten: Dit is ongetwijfeld een grafelijk bos geweest.

Het is in ieder geval een vorstelijk en kostelijk bezit, waarvan vele Landgraven en Landgravinnen nog lang hopen te genieten.

F.G. van Dijck.

=====

De GEOLOGIE van het EIKENBOS.

Nu het Eikenbos plotseling in de belangstelling is komen te staan omdat de gemeente het onzalig plan heeft er een weg dwars doorheen aan te leggen (het z.g. Dormansbergtracé) in plaats van deze weg met een bocht langs de weilanden in de buurt van de Delleweg te laten lopen, is het nuttig om dat Eikenbos geologisch zowel als bosbouwkundig eens nader te bekijken. De auteur zal de geologische aspecten bespreken terwijl in een ander artikel de heer van Dijck de bosbouwkundige elementen van het Eikenbos naar voren zal brengen

Fig 1.

Op bovenstaande kaart, fig 1, staat het Eikenbos omlijnd aangegeven. Het beslaat een oppervlakte van 10-12 HA en is geologisch gezien aan de rand gelegen van de Kiezeloölietformatie, met verticale arcering aangegeven, bestaande uit zeer kwartsrijke grinden en wat leemhoudende zanden met op enkele plaatsen, o.a. in de buurt van het nieuwe gemeentehuis van Landgraaf, een 1-1,5 m dikke kleilaag.

We hebben hier onmiskenbaar te maken met een rivier-afzetting uit het Plio-Mioceen. Het Eikenbos ligt als het ware op de helling van deze afzettingen. Ten zuidoost hiervan liggen op een lager niveau de Afzettingen van Simpelveld uit het Onder-Pleistoceen, in fig. 1 horizontaal gearceerd.

Zowel de Kiezeloölietformatie als de Afzettingen van Simpelveld zijn op hun beurt weer bedekt door löss, een aeolisch (door de lucht) afgezet product, grover dan zand maar fijner dan klei volgens de korrelgroottesamenstelling. (Zie ook stratigrafische tabel, fig. 2). Die löss is boven op de Afzettingen van Simpelveld vrij dik (4-6m), bij de oude steenfabriek van Russel zelfs 12 m, en in het Eikenbos vrij dun, hoogstens een paar meter, dan wel ontbrekend.

Alvorens verder in te gaan op de geologie van het Eikenbos is de verbreiding van de tertiaire rivierafzettingen (Kiezeloölietformatie) en de pleistocene rivierafzettingen (Afzettingen van Simpelveld) in de oostelijke mijnstreek nog eens samengevat in een apart kaartje, fig. 3. (zie volgend blad)

TYDSINDELING			LITHOSTRATIGRAFIE
KWARTAIR	HOLOCEEN		
	10.000 jaar geleden		
	PLEISTOCEN (afwisseling glacialen en interglacialen)	Boven	löss Formatie v. Twente-Eindhoven
		Midden	
		Onder	zand, Afz. v. Simpelveld grind
TERTIAIR	2 miljoen jaar geleden		
	PLIOCEEN		
	MIOCEEN		zand en grind, Kiezeloöliet- plaatselijk formatie klei

glacialen = ijstijden

litho = gesteente

stratigrafie = tak van de geologie die zich bezighoudt met de opeenvolging van de gelaagde gesteenten.

fig. 2

Fig. 2

Dit kaartje is afkomstig uit de toelichting van de geologische kaart blad Heerlen. Het Eikenbos en de kerk van Petrus en Paulus te Schaesberg zijn als herkenningspunten toegevoegd.

De Afzettingen van Simpelveld komen in het gebied van Schaesberg, nergens aan de oppervlakte maar zijn begraven onder een dikke laag löss. De gegevens zijn ontleend aan boringen. De Kiezeloölietformatie heeft maar een vrij dunne bedekking van löss en komt op verschillende plaatsen in het Eikenbos aan de oppervlakte. In een tweetal groeven in de

buurt is dit grind vroeger geëxploiteerd. De Afzettingen van Simpelveld hebben over het algemeen een kwartsperscentage van ongeveer 50 %, de Kiezeloölietformatie tussen de 70 en 80% (zie fig. 3). Het Eikenbos is dus een hellingbos en op sommige plaatsen heeft men naar het zuiden een prachtig uitzicht op het regiem van de Oostmaas die hier in het Onder Pleistoceen stroomde, Afzettingen van Simpelveld, alvorens in het Midden Pleistoceen meer westelijk en wel ten westen van

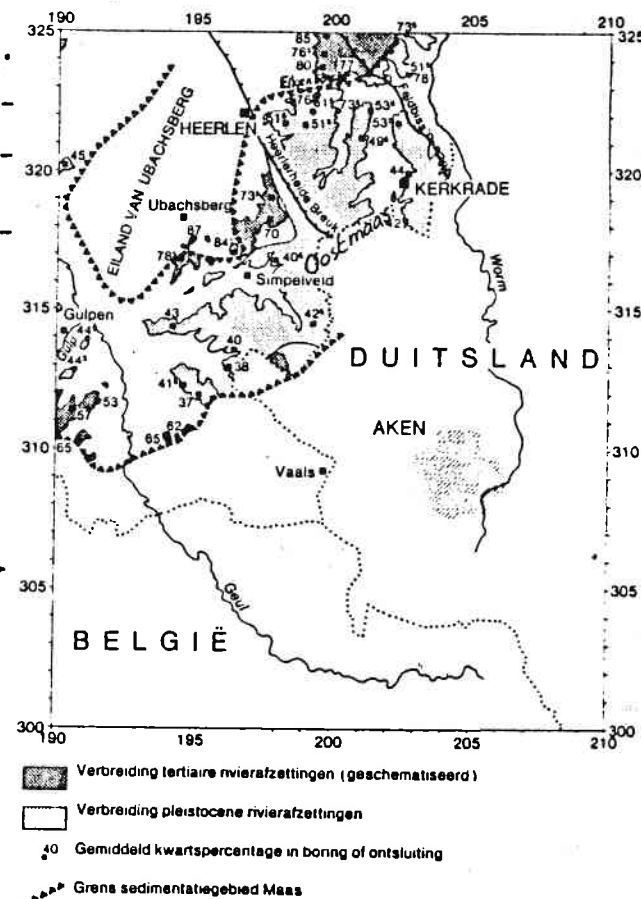

Fig. 3

het eiland van Ubachsberg naar het noorden te gaan stromen.

In de hellingen van het Eikenbos komen op plaatsen stroomgeulen/die voor een groot deel opgevuld zijn met löss. Dit is hellinglöss afkomstig van het z.g. ^{voor} middengebied van Nieuwenhagen even ten zuiden waar nu het nieuwe bestuurscentrum gebouwd wordt. De hellinglöss is naar beneden gevloeid en heeft deze hellingen, die ongeveer noord-zuid lopen, daarmee opgevuld. Op deze plaatsen vindt men in het bos vrijwel uitsluitend beuken en haagbeuken. In de gebieden daartussen op de bulten ligt vrijwel geen löss en komen de leemhoudende zanden en grinden aan de oppervlakte. Op die plaatsen komen eiken en berken voor. Maakt men dus een wandeling door het hellingbos langs de paden die hoofdzakelijk west-oost lopen dan vindt men in de depressies een toename van löss en dus veel beuken en haagbeuken en op de bulten vooral zand en grind en een toename van berken en eiken.

Gezien de geologische verschillen is het duidelijk dat we hier te maken hebben met een natuurlijk bos, d.w.z. niet door de mens aangeplant maar van nature gegroeid.

En daarom zou het zo jammer zijn als men in een natuurlijk bos er dwars doorheen een weg zou aanleggen en worden de bestuurders van de gemeente opgeroepen om zich nog eens te bedenken vooral ook omdat een alternatief langs de weilanden in de buurt van de Delleweg aanwezig is.

O.S.Kuy1

